

Uloga edukacijskog rehabilitatora u profesionalnoj rehabilitaciji

Koritnik, Ana-Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:097452>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-10**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Uloga edukacijskog rehabilitatora u profesionalnoj
rehabilitaciji

Ime i prezime studentice:

Ana-Marija Koritnik

Zagreb, rujan, 2019.

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet
Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Uloga edukacijskog rehabilitatora u profesionalnoj
rehabilitaciji

Ime i prezime studentice:

Ana-Marija Koritnik

Ime i prezime mentorice:

prof. dr. sc. Lelia Kiš Glavaš

Zagreb, rujan, 2019.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad „Uloga edukacijskog rehabilitatora u profesionalnoj rehabilitaciji“ i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Ana-Marija Koritnik

Zagreb, rujan, 2019.

HVALA...

...dragome *Bogu*, neiscrpnom Izvoru snage i mira, prvoj Ljubavi koja mi na svakome koraku pokazuje svoju veličinu i dokazuje svoju prisutnost,

...predivnoj *mami Mariji* koja je molitvom pratila svaki moj ispit, koja me voljela i prije mog začeca i koja je svoj život posvetila mojoj sreći,

...*ostatku obitelji* koji su me bodrili, davali mi podršku i voljeli,

...mojim *sjajnim prijateljima* koji su mi obogatili i uljepšali život te stvorili nezaboravne uspomene,

...članovima *Croatian Scholarship Fund (CSF)* i *Croatian American Cultural Center (CACC)* koji su mi omogućili bezbrižnije studiranje i pomogli mi da ostvarim svoj san,

...svim *dobročiniteljima*, znanim i neznanim, koji su mi pružili duhovnu i materijalnu podršku,

...*mentorici prof. dr. sc. Lelii Kiš-Glavaš* na njezinom uloženom vremenu, trudu, dobroj volji i usmjeravanju tijekom studiranja i pri izradi ovog diplomskog rada,

...*svim profesorima* koji su mi prenosili svoja znanja i iskustva za edukacijsko-rehabilitacijski rad.

Edukacijski rehabilitator – najljepši posao na svijetu!

Sve mogu u Onome koji me jača (Fil 4,13)

Uloga edukacijskog rehabilitatora u profesionalnoj rehabilitaciji

Koritnik Ana-Marija

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Odsjek za inkluzivnu edukaciju i rehabilitaciju

Mentorica: prof. dr. sc. Lelia Kiš-Glavaš

Sažetak rada:

Edukacijski rehabilitator je stručnjak koji je osposobljen za pružanje sveobuhvatne podrške osobama s invaliditetom i djeci s teškoćama u razvoju. On posjeduje kompetencije i znanja koja u svojoj kompleksnosti obuhvaćaju brojne probleme i brojna područja u radu s osobama s invaliditetom i djecom s teškoćama u razvoju. Rehabilitacija osoba s invaliditetom je složen proces koji obuhvaća cjelokupno funkcioniranje osobe s invaliditetom, a dio tog procesa se odnosi na profesionalni razvoj osobe. Edukacijski rehabilitator tijekom svog obrazovanja, između ostalog, stječe znanja i iz područja profesionalne rehabilitacije.

Profesionalna rehabilitacija, kao dio rehabilitacije općenito, je znanstveno-praktična multidisciplinarna koju čini skup različitih mjera i aktivnosti, a čiji je krajnji cilj – zapošljavanje osobe s invaliditetom. Dijeli se na profesionalno usmjeravanje, osposobljavanje za produktivni rad i zapošljavanje. Uspješna profesionalna rehabilitacija omogućava samostalnost osobe (s invaliditetom) i uvelike poboljšava njenu kvalitetu života.

Cilj ovog rada je detaljno razraditi ulogu stručnjaka edukacijskog rehabilitatora u profesionalnoj rehabilitaciji kroz sve njezine faze. Iz rada je vidljivo koliko su kompetencije stručnjaka značajne kada se radi o profesionalnoj rehabilitaciji osoba s invaliditetom, ali i kod osoba bez invaliditeta te na koji način edukacijski rehabilitator pridonosi profesionalnoj rehabilitaciji kao član tima stručnjaka, osobito u profesionalnom usmjeravanju tijekom osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja, gdje je zaposlen kao stručni suradnik škole.

Iz kvalitativnog istraživanja na kraju rada zaključuje se da edukacijski rehabilitator ima značajnu ulogu u timu stručnjaka Centra za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“, gdje je prisutan tijekom svih aktivnosti koje provodi Centar.

Ključne riječi: edukacijski rehabilitator, profesionalna rehabilitacija, profesionalno usmjeravanje, osposobljavanje za produktivni rad, zapošljavanje

The Role of an Educational Rehabilitation Specialist in Professional Rehabilitation

Koritnik Ana-Marija

Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, Department of Inclusive Education and Rehabilitation

Supervisor: Lelia Kiš-Glavaš, PhD, full professor

Summary:

An educational rehabilitational specialist is an expert trained to provide comprehensive support for adults and children with disabilities. The specialist possesses skills and knowledge that, in their complexity, encompass numerous issues and aspects of work done with disabled adults and children. The rehabilitation of persons with disabilities is a complex process, one that encompasses the overall integration of people with disabilities into society, including their professional development. During their education, the educational rehabilitator also acquires knowledge in the field of vocational rehabilitation.

Professional rehabilitation, as part of rehabilitation in general, is a practical, multidisciplinary scientific area dealing with a number of different activities. Ultimately, its goal is the employment of disabled individuals. Professional rehabilitation can be further divided into three sub-processes - vocational guidance, training for productive work and employment. When done successfully, professional rehabilitation provides disabled people with a greater level of independence and increases their quality of life.

The aim of this paper is to analyze the role of an educational rehabilitation specialist in professional rehabilitation throughout all its stages. The paper provides insight into the importance of a specialist's skills when it comes to vocational rehabilitation of people both with and without disabilities. The paper also shows how an educational rehabilitation professional contributes with their work as a member of a team of specialists working on vocational guidance for students in primary education.

The qualitative research shown at the end of the paper concludes that an educational rehabilitation specialist can also play a significant role in the team of experts at the Zagreb Center for Vocational Rehabilitation and in all the activities carried out by the Center.

Keywords: educational rehabilitation, professional rehabilitation, vocational guidance, productive training, employment

Sadržaj:

1.	Tko je edukacijski rehabilitator?	1
1.1.	Obrazovanje i kompetencije edukacijskih rehabilitatora	2
1.1.1.	Sveučilišni prvostupnici edukacijske rehabilitacije	4
1.1.2.	Magistri edukacijske rehabilitacije	5
1.2.	Edukacijski rehabilitator u stručnom timu	8
1.3.	Kompetencije edukacijskog rehabilitatora za profesionalnu rehabilitaciju.....	10
1.4.	Zapošljavanje edukacijskih rehabilitatora.....	11
1.4.1.	Edukacijski rehabilitator kao stručni suradnik u redovnoj osnovnoj školi	12
2.	Cilj rada.....	14
3.	Što je profesionalna rehabilitacija?.....	16
3.1.	Pravo na rad osoba s invaliditetom	16
3.2.	Početak profesionalne rehabilitacije	18
3.3.	Definicija profesionalne rehabilitacije	19
3.3.1.	Profesionalno usmjeravanje.....	24
3.3.2.	Osposobljavanje za produktivni rad.....	29
3.3.3.	Zapošljavanje	33
3.3.4.	Centar za profesionalnu rehabilitaciju	39
4.	Profesionalna rehabilitacija u Hrvatskoj.....	40
4.1.	Donošenje Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom	42
5.	Edukacijski rehabilitator u profesionalnoj rehabilitaciji.....	45
5.1.	Važnost edukacijskog rehabilitatora u profesionalnoj rehabilitaciji osoba s invaliditetom ..	45
5.2.	Edukacijski rehabilitator u profesionalnom usmjeravanju	47
5.2.1.	Profesionalno usmjeravanje za osobe s invaliditetom	47
5.2.2.	Edukacijski rehabilitator u profesionalnom prosvjećivanju obitelji djeteta s teškoćama u razvoju 48	
5.2.3.	Edukacijski rehabilitator u socijalizaciji tijekom ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja	50
5.2.4.	Edukacijski rehabilitator u profesionalnom usmjeravanju tijekom osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja	54
5.3.	Edukacijski rehabilitator u osposobljavanju za produktivni rad.....	67
5.3.1.	Edukacijski rehabilitator u stručnom obrazovanju	67
5.3.2.	Edukacijski rehabilitator u radnom osposobljavanju.....	70

5.4.	Edukacijski rehabilitator u zapošljavanju	72
5.4.1.	Edukacijski rehabilitator u Hrvatskom zavodu za zapošljavanje, Zavodu za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba i Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“	72
5.4.2.	Edukacijski rehabilitator u integrativnim i zaštitnim radionicama	74
5.4.3.	Edukacijski rehabilitator u <i>Zapošljavanju uz podršku</i>	75
5.5.	Edukacijski rehabilitator u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“ (kvalitativno istraživanje)	79
5.5.1.	Problem istraživanja.....	79
5.5.2.	Cilj istraživanja i istraživačka pitanja	80
5.5.3.	Metode prikupljanja podataka	81
5.5.4.	Sudionici istraživanja.....	82
5.5.5.	Način prikupljanja podataka.....	83
5.5.6.	Kvalitativna analiza podataka	84
5.5.7.	Interpretacija rezultata	95
5.5.8.	Zaključak istraživanja	102
6.	Zaključak.....	105
7.	Popis literature:	106
8.	Prilozi:.....	119

1. Tko je edukacijski rehabilitator?

Edukacijsko-rehabilitacijska znanost je mlada znanost čija je društvena djelatnost usmjerena na rad s osobama s invaliditetom i djecom s teškoćama u razvoju. Prema važećim zakonskim propisima u Republici Hrvatskoj, tj. Zakonu o hrvatskom registru o osobama s invaliditetom (NN, 64/01), osoba s invaliditetom je osoba koja ima trajno ograničenje, smanjenje ili gubitak sposobnosti izvršenja neke fizičke aktivnosti ili psihičke funkcije primjerene životnoj dobi, nastale kao posljedica oštećenja zdravlja. Oštećenje zdravlja je nedostatak, gubitak ili nepravilnost anatomske građe, fiziološke ili psihičke funkcije, a invaliditet je trajno ograničenje, smanjenje ili gubitak (koje proizlazi iz oštećenja zdravlja) sposobnosti izvršenja neke fizičke aktivnosti ili psihičke funkcije primjerene životnoj dobi osobe i odnosi se na sposobnosti, u obliku složenih aktivnosti i ponašanja, koje su općenito prihvaćene kao bitni sastojci svakodnevnog života. Nadalje, prema Pravilniku o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN, 24/15) učenik¹ s teškoćama u razvoju je učenik čije sposobnosti, u međudjelovanju s čimbenicima iz okoline ograničavaju njegovo puno, učinkovito i ravnopravno sudjelovanje u odgojno-obrazovnom procesu s ostalim učenicima, a proizlaze iz: tjelesnih, mentalnih, intelektualnih, osjetilnih oštećenja i poremećaja funkcija te kombinacije više vrsta gore navedenih oštećenja i poremećaja.

Edukacijska rehabilitacija predstavlja transdisciplinarnan² pristup koji o osobama s invaliditetom promišlja kroz njihovu biopsihosocijalnu³ strukturu. Holistički pristup u društveno-humanističkom i bio-medicinskom području čovjeka predstavlja kao biopsihosocijalnu strukturu, što znači da čovjek nije zbroj osobina, dimenzija, elemenata već

¹ U ovom radu će se koristiti nazivi: „dijete s teškoćama u razvoju“ i „učenik s teškoćama u razvoju“ ovisno o kojem kontekstu će biti riječ, ali će se odnositi na istu populaciju.

² Pojam transdisciplinarnosti je vezan uz timski rad te će kasnije biti detaljnije objašnjen. Pristup uključuje sve elemente karakteristične za interdisciplinarni pristup, ali se u sklopu njega svaki član tima do te mjere upoznaje s ulogama i obvezama drugih članova da zadaci i obveze postaju međusobno zamjenjivi (Cartmill i sur., 2010) Transdisciplinarni pristup povlači za sobom višu fazu međudjelovanja stručnjaka srodnih područja, koja podrazumijeva sveobuhvatni okvir, koji organizira ljude, znanje i rješenja na nove načine, u novim oblicima sve dok rješavaju složene probleme. Cilj transdisciplinarnosti je razumijevanje današnjega svijeta, ljudskoga stanja, u svim njegovim kompleksnostima, umjesto fokusiranja samo na jedan dio problema (Cerovec, 2013) pa se iz tog razloga osoba može sagledati kao biopsihosocijalna jedinka.

³ Temelj ovog modela je shvaćanje da osobu treba promatrati u kontekstu sustava koji uključuje međuzavisne biološke, psihološke i socijalne odrednice. Svaka kompleksna pojava je uvjetovana interakcijom većeg broja čimbenika (Englel, 1980).

upravo struktura sastavljena od dijelova čije je djelovanje određeno manje ili više izraženim interakcijama s ostalim dijelovima te cjeline. Prema tome, biološki, psihološki i socijalni aspekt čovjeka nikada ne funkcioniraju izolirano (Stančić, 2001).

1.1. Obrazovanje i kompetencije edukacijskih rehabilitatora

Edukacijski rehabilitator je stručnjak koji je osposobljen za pružanje sveobuhvatne podrške osobama s invaliditetom i djeci s teškoćama u razvoju. Sveučilišni prvostupnici edukacijske rehabilitacije te sveučilišni magistri edukacijske rehabilitacije svoja znanja i kompetencije stječu na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu koji je jedina visokoškolska institucija u Republici Hrvatskoj koja ustrojava i izvodi sveučilišne studijske programe logopedije, edukacijske rehabilitacije i socijalne pedagogije te razvija znanstveno-istraživački i visokostručni rad u tim područjima (ERF, 2019a). Prije se Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet zvao Fakultet za defektologiju pa se do promjene naziva na tom fakultetu stjecalo zvanje defektologa, odnosno dipl. defektologa – nastavnika razredne nastave, prof. defektologa i dipl. defektologa te su stručnjaci s tim zvanjima još uvijek zaposleni u sustavu što je važno napomenuti jer će se u daljnjem radu istaknuti aktivnosti koje obavljaju stručnjaci edukacijski rehabilitatori (što uključuje i stručnjake sa zvanjem defektologa), a povezani su s profesionalnom rehabilitacijom.

Zakon o edukacijsko-rehabilitacijskoj djelatnosti (NN, 124/11, 16/19) uređuje sadržaj i način djelovanja, standard obrazovanja, uvjete za obavljanje edukacijsko-rehabilitacijske djelatnosti, dužnosti, stručni nadzor nad radom magistara edukacijske rehabilitacije i sveučilišnih prvostupnika edukacijske rehabilitacije te nad provođenjem edukacijsko-rehabilitacijske djelatnosti u Republici Hrvatskoj kao djelatnosti od interesa za Republiku Hrvatsku. Zakon o edukacijsko-rehabilitacijskoj djelatnosti (NN, 124/11, 16/19) navodi da pravo na obavljanje edukacijsko-rehabilitacijske djelatnosti imaju magistri edukacijske rehabilitacije i sveučilišni prvostupnici edukacijske rehabilitacije koji su upisani u Imenik Hrvatske komore edukacijskih rehabilitatora te imaju odobrenje za samostalan rad (licencija). Prema Zakonu o edukacijsko – rehabilitacijskoj djelatnosti (NN, 124/11, 16/19) edukacijsko – rehabilitacijski postupci su utemeljeni na načelima i spoznajama edukacijske rehabilitacijske znanosti i prakse te obuhvaćaju:

- rano otkrivanje
- timsku dijagnostiku
- procjenu: potreba za podrškom, u svrhu izrade individualiziranih programa, osobno usmjerenih i obiteljsko usmjerenih planova podrške te procjenu profesionalnih interesa i sposobnosti
- ranu intervenciju
- promicanje prava djece s teškoćama u razvoju i njihovih roditelja, kao i osoba s invaliditetom u zajednici
- edukacijsko – rehabilitacijske individualne i/ili grupni postupke i programe,
- odgojno – obrazovni rad s djecom s većim teškoćama u razvoju
- edukacijsko – rehabilitacijsku superviziju
- konzultacije / savjetovanje
- suradnju
- timski rad
- edukacijske aktivnosti
- edukacijsko – rehabilitacijska stručna i znanstvena istraživanja
- edukacijsko – rehabilitacijsku evaluaciju.

Na studiju edukacijske rehabilitacije se stječu kompetencije za primjenu doktrina inkluzivne edukacije i rehabilitacije, rane razvojne rehabilitacije, komplementarnih i suportivnih metoda rehabilitacije u edukaciji i kliničkoj praksi te kreativne i art/ekspresivne terapije, kao i profesionalno savjetovanje u radu s djecom s teškoćama i osobama s invaliditetom (Kudek Mirošević, Granić, 2014). Zadnja, navedena kompetencija je važna za potrebe ovog rada te će u radu naglasak biti upravo na njoj.

1.1.1. Sveučilišni prvostupnici edukacijske rehabilitacije

Sveučilišni prvostupnik edukacijske rehabilitacije je stručnjak koji je završio preddiplomski studij Rehabilitacije koji traje 3 akademske godine ili 6 semestara, a koji je zasnovan na temeljnim znanjima iz interdisciplinarnog područja edukacijsko-rehabilitacijskih znanosti pod kojima se podrazumijevaju svi oni procesi i funkcije koji su povezani s oštećenjima vida, teškoćama učenja, poremećajima pažnje i hiperaktivnosti (ADHD), intelektualnim teškoćama, poremećajima iz spektra autizma, višestrukim teškoćama, motoričkim poremećajima, kroničnim bolestima (razvojni motorički poremećaji, traumatizmi, autoimune i maligne bolesti...), kreativnim i art/ekspresivnim terapijama (ERF, 2019b).

Sveučilišni prvostupnici edukacijske rehabilitacije su osposobljeni za pretraživanje literature, baza podataka i drugih izvora informacija. Imaju razvijenu svijest o provođenju profesionalne etike i odgovornosti u edukacijsko-rehabilitacijskoj praksi te prepoznaju potrebu i spremnost za uključivanje u cjeloživotno učenje (ERF, 2019c).

Kroz dio studijskog programa koji se odnosi na inkluzivnu edukaciju i rehabilitaciju studenti usvajaju suvremeni pristup invaliditetu u kontekstu ljudskih prava i razvijaju razumijevanje invaliditeta kao posljedice međudjelovanja oštećenja i utjecaja socijalnog konteksta. Razumiju značajke razvoja i funkcioniranja u različitim okruženjima, djece i odraslih osoba s intelektualnim teškoćama, teškoćama učenja, poremećajima pažnje i hiperaktivnosti (ADHD), poremećajima iz spektra autizma i višestrukim teškoćama. Sposobni su primijeniti temeljne tehnike edukacijsko-rehabilitacijske procjene i interpretirati dobivene podatke. Sposobni su primijeniti edukacijsko-rehabilitacijske postupke s ciljem unapređenja općeg, kao i funkcioniranja u okviru pojedinih (razvojnih) područja djece s teškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom (ERF, 2019b). Sveučilišni prvostupnici edukacijske rehabilitacije imaju pravo na obavljanje edukacijsko-rehabilitacijske djelatnosti samo pod nadzorom magistra edukacijske rehabilitacije te sveučilišni prvostupnik edukacijske rehabilitacije može obavljati superviziranu edukacijsko-rehabilitacijsku djelatnost u radnom odnosu ili u privatnoj praksi u ustanovama u kojima se obavlja djelatnost zdravstva, znanosti, odgoja i obrazovanja i socijalne skrbi (Zakon o edukacijsko-rehabilitacijskoj znanosti, (NN, 124/11, 16/19)).

Završetkom ovog studija, sveučilišni prvostupnik edukacijske rehabilitacije može sudjelovati, uz superviziju magistra struke, u (ERF, 2019c):

- kreiranju i primjeni programa podrške u ranom razvoju
- odgoju i obrazovanju
- zapošljavanju i uključivanju u život socijalne zajednice djece s teškoćama u razvoju i odraslih osoba s invaliditetom.

1.1.2. Magistri edukacijske rehabilitacije

Magistar edukacijske rehabilitacije je stručnjak koji je završio diplomski studij na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu, koji traje 2 akademske godine ili 4 semestra, usmjerivši se na jedan od modula diplomskog studija Edukacijske rehabilitacije (ERF, 2019d):

1. Modul: Inkluzivna edukacija i rehabilitacija

Studenti po završetku modula mogu analizirati značajke razvoja i funkcioniranja, u različitim socijalnim kontekstima, djece i odraslih osoba s teškoćama učenja, poremećajima pažnje i hiperaktivnosti (ADHD-om), sniženim intelektualnim sposobnostima, poremećajima iz spektra autizma te višestrukim teškoćama. Znaju odabrati primjerene tehnike procjene, provesti procjenu, integrirati podatke iz različitih izvora procjene te razumjeti ishode procjene za izradu individualiziranih programa i procesa poučavanja. Samostalno kreiraju, primjenjuju i evaluiraju: individualizirane edukacijsko-rehabilitacijske postupke primjerene specifičnim potrebama pojedinaca i skupina djece s teškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom; podrške u ranom razvoju, odgoju i obrazovanju i zapošljavanju; aktivnosti unapređenja socijalne inkluzije djece s teškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom na svim razinama ekoloških sustava. Argumentima zastupaju suvremeni pristup invaliditetu u kontekstu ljudskih prava. Zastupaju shvaćanje invaliditeta kao posljedice međudjelovanja oštećenja i utjecaja socijalnog konteksta (obitelj, odgojno – obrazovne ustanove, šira okolina). Sposobni su promicati prava djece s teškoćama u razvoju i njihovih roditelja kao i osoba s invaliditetom u zajednici (ERF, 2019d).

2. Modul: Rehabilitacija osoba oštećena vida

U dijelu studijskog programa koji se odnosi na proučavanje fenomenologije osoba s teškoćama vizualne percepcije, studenti diplomskog studija stječu znanja i vještine planiranja, kreiranja i provođenja edukacijsko-rehabilitacijske procjene osoba s teškoćama vizualne percepcije kao i mogućnost samostalne realizacije cjelokupnog edukacijsko-rehabilitacijskog rada sa slijepim i slabovidnim osobama. Tijekom studija se stječu specifična znanja i vještine ta se razvija usmjerenost na suvremeni pristup u edukacijsko-rehabilitacijskom području (ERF, 2019d).

3. Modul: Rehabilitacija, sofrologija, kreativne i art/ekspresivne terapije

U dijelu studijskog programa koji se odnosi na modul Rehabilitacija, sofrologija, kreativne i art/ekspresivne terapije studenti stječu kompetencije za primjenu diferencijalne dijagnostike, na osnovi analize psihosomatskih, somatopsihičkih i psihosocijalnih čimbenika u ponašanju osobe; integrativnih, holističkih i sofroloških modela u prevenciji, edukaciji, terapiji, ranoj razvojnoj i kompleksnoj rehabilitaciji i palijativnoj skrbi; za primjenu kreativnih terapija i art terapija te drugih komplementarnih suportivnih metoda uz standardne oblike edukacije, liječenja i rehabilitacije; prikladnih metoda kliničke procjene; samostalno koncipiranje protokola za terapiju, edukaciju i evaluaciju (ovisno o dijagnozi, kliničkoj slici i potrebama subjekta...); interdisciplinarnu komunikaciju; multidimenzionalne pristupe u otkrivanju i podržavanju životnih potencijala i kvalitete življenja (ERF, 2019d).

Na svim modulima studenti također stječu i kompetencije potrebne za suradnju s različitim profilima stručnjaka te razvijaju vještine potrebne za profesionalnu komunikaciju s njima usmjerenu prema što kvalitetnijoj podršci (ERF, 2019d).

Magistri edukacijske rehabilitacije imaju usvojena znanja i vještine potrebne za (ERF, 2019e):

- profesionalnu transdisciplinarnu suradnju (u edukaciji, rehabilitaciji i kliničkoj praksi) s drugim stručnjacima
- neposredni odgojno-obrazovni rad
- savjetovanje drugih stručnjaka i roditelja, kao i za superviziju rada prvostupnika koji je završio preddiplomski studij edukacijske – rehabilitacije

- osposobljeni su za pretraživanje literature, baza podataka i drugih izvora informacija
- sposobni su planirati i provoditi znanstvena istraživanja
- imaju razvijenu svijest o provođenju profesionalne etike i odgovornosti u edukacijsko-rehabilitacijskoj praksi te prepoznaju potrebu i spremnost za uključivanje u cjeloživotno učenje.

Na preddiplomskom studiju Edukacijske rehabilitacije, student je prethodno usvojio temeljna znanja iz svih područja edukacijsko rehabilitacijske djelatnosti, a moduli na diplomskom studiju omogućavaju stjecanje dodatnih kompetencija usmjeravajući se na određena područja rada s osobama s invaliditetom i djecom s teškoćama u razvoju. Na diplomskom studiju student se odlučuje za neki od modula (Inkluzivna edukacija i rehabilitacija, Rehabilitacija osoba oštećena vida i Rehabilitacija, sofrologija, kreativne i art/ekspresivne terapije). Bez obzira za koji se modul student diplomskog studija Edukacijske rehabilitacije odluči, tijekom studiranja postoji mogućnost odabira glavnih kao i izbornih kolegija s druga dva modula. Tako student nadopunjuje svoja znanja kako bi jednog dana u praksi mogao pružiti sveobuhvatnu podršku djeci s teškoćama u razvoju i osobama s invaliditetom, uzevši u obzir činjenicu da kod djece s teškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom nerijetko postoji više vrsta teškoća u psihofizičkom razvoju i/ili da će se tijekom svog rada sigurno susresti s djecom s teškoćama u razvoju i osobama s invaliditetom za čiji će rad s njima biti potrebne neke kompetencije koje se nisu mogle steći na odabranom modulu.

Također, tijekom cijelog obrazovanja na Edukacijsko rehabilitacijskom fakultetu, student Edukacijske rehabilitacije može odabrati neke od glavnih i/ili izbornih kolegija s preddiplomskog i diplomskog studija Logopedija te preddiplomskog i diplomskog studija Socijalna pedagogija. Tako ima mogućnost steći uvid u rad stručnjaka dodirnih područja djelovanja. Edukacijski rehabilitatori tijekom svog obrazovanja u sklopu različitih kolegija stječu uvid u to čime se bave stručnjaci srodnih zanimanja te tijekom vježbi surađuju sa stručnjacima srodnih područja. Zvanja koja su srodna zvanju edukacijskog rehabilitatora su: psiholog, logoped, socijalni pedagog, socijalni radnik, radni terapeut (E-usmjeravanje, 2019a).

1.2. Edukacijski rehabilitator u stručnom timu

Ako se sagledaju sve spomenute kompetencije edukacijskog rehabilitatora, može se zaključiti da se radi o složenim i slojevitim znanjima, koja u svojoj kompleksnosti zahvaćaju brojne probleme i brojna područja u radu s osobama s invaliditetom što je naglasio i Rački (1997). Kako bi se pružila adekvatna podrška osobi s invaliditetom koja je zbog prirode teškoća ograničena u mnogim područjima života, može se zaključiti da jedan stručnjak nije dovoljan već se navodi potreba za suradnjom stručnjaka. To se može vidjeti i kroz povijest, kako se mijenjalo shvaćanje invaliditeta tako se mijenjao pristup osobama s invaliditetom. Suvremeni pristupi u rehabilitaciji osoba s invaliditetom koje je spominjao i Rački 1997. godine aktualni su i danas. Oni u fokus rehabilitacije stavljaju čovjeka – osobu s invaliditetom kao biopsihosocijalnu jedinku (Rački, 1997). Međunarodna klasifikacija funkcioniranja, invalidnosti i zdravlja (ICF) biopsihosocijalni pristup temelji na objedinjavanju medicinskog⁴ i socijalnog⁵ modela poimanja invaliditeta (WHO, 2001). Suvremena rehabilitacija je holistički orijentirana, budući da obuhvaća medicinsku, psihološku i socijalnu dimenziju pojedinca, tj., sagledava cjelokupno funkcioniranje pojedinca te time mora počivati na temeljima timskog rada (Lončarić i sur., 2016) jer poboljšanje funkcioniranja osobe s invaliditetom u svakodnevnom životu, njezinu socijalnu participaciju i podizanje razine kvalitete života je nemoguće ostvariti kroz djelovanje jedne profesije (Eldar i sur., 2008). Sindik (2012) definira tim kao manju grupu ljudi s komplementarnim znanjima i vještinama, koji rade zajedno kako bi ostvarili cilj za koji se smatraju zajednički odgovornima. Stručnjaci se, dakle, slažu oko toga da je područje psihosocijalnog rada tako veliko i složeno da ga stručnjaci jedne struke bez suradnje sa stručnjacima drugih struka zasigurno ne mogu uspješno i kvalitetno pokriti. Kako navode autori Kobolt i Žižak (2007), temeljem tog saznanja se dogodilo povezivanje struka i stručnjaka koji sudjeluju u pružanju pomoći i podrške osobama u različitim problemskim situacijama i/ili disfunkcionalnim životnim okolnostima. Tako još 1991. godine autori Brajša i Stakić (prema Kobolt, Žižak, 2007) izvještavaju o edukacijskim rehabilitatorima kao “nezaobilaznim članovima tima” za kategorizaciju i rano otkrivanje i

⁴ Medicinski model usmjeren je na medicinske specifičnosti osobe, kao što je njeno specifično oštećenje, te je sklon problematiziranju osobe, gledajući na tu osobu kao na objekt kliničke intervencije, a problem je u samoj osobi koja bi se trebala prilagoditi društvu (Quinn i Degener, 2002 prema Mihanović, 2010).

⁵ Socijalni model podrazumijeva neovisnost osobe koja može sama zadovoljavati svoje potrebe djelotvorno preuzimajući kontrolu nad svojim životom i odabirući kako će taj život izgledati (Urbanc, 2006 prema Mihanović, 2010). Stavljajući pojedinca u centar odlučivanja pri donošenju odluka koje se odnose na njega te što je najvažnije, smještava problem izvan osobe, u društvo te bi društvo trebalo osigurati osobi s invaliditetom da se ona integrira i omogućiti joj adekvatnu prilagodbu za funkcioniranje u svakodnevnom životu (Quinn i Degener, 2002 prema Mihanović, 2010).

tretman djece i mladih s teškoćama u razvoju gdje je minimum predstavljao socijalni radnik, psiholog i edukacijski rehabilitator (defektolog).

Zaključuje se, ako se osoba sagleda kao biopsihosocijalna jedinka, da je za njenu (re)habilitaciju potrebna transdisciplinarna suradnja stručnjaka (Rački, 1997), a transdisciplinarni pristup povlači za sobom višu fazu međudjelovanja stručnjaka srodnih područja i podrazumijeva sveobuhvatni okvir organizacije stručnjaka i rješavanja problema na nove načine (Cerovec, 2013) što će u nastavku biti detaljnije objašnjeno. U Zakonu o edukacijsko-rehabilitacijskoj djelatnosti (NN, 124/11, 16/19) navedeno je da stručnjaci edukacijske rehabilitacije imaju usvojena znanja i vještine potrebne za „profesionalnu transdisciplinarnu suradnju (u edukaciji, rehabilitaciji i kliničkoj praksi)“. Naime već je spomenuto da edukacijski rehabilitator tijekom svog obrazovanja ima priliku steći uvid u rad stručnjaka srodnih zvanja s kojima edukacijski rehabilitator u praksi sudjeluje. Poznavanje djelovanja stručnjaka dodirnih, srodnih područja, važno je kako bi timski rad u budućnosti bio što učinkovitiji.

Nekad se edukacijska rehabilitacija shvaćala kao znanost s multidisciplinarnim, a kasnije s interdisciplinarnim pristupom. Sve se više edukacijska rehabilitacija prikazuje kao transdisciplinarna znanost (Stančić, 2001). Multidisciplinarnost se uglavnom shvaća kao oblik suradnje, koji pritom održava granice između pojedinih disciplina. Kod multidisciplinarnog pristupa stručnjaci za pojedine discipline rade zajedno, zadržavajući pritom svoje disciplinarne pristupe i poglede (Cerovac, 2013). Dakle, u sklopu multidisciplinarnog tima stručnjaci neovisno provode svoj rad s ciljanim korisnicima, paralelno s drugim članovima tima, ne dijeleći kontinuirano s njima informacije; uloge su jasno definirane; obveze su specificirane; te postoji hijerarhijska podjela autoriteta (Körner, 2010). Interdisciplinarni pristup posvećen je istraživanju u kojemu znanstvenici, iz dvije ili više disciplina, rade zajedno u područjima koja se preklapaju ili u područjima koja se međusobno presijecaju (Cerovac, 2013). Kao i u multidisciplinarnom timu, i unutar interdisciplinarnog tima stručnjaci iz različitih disciplina obavljaju svoju samostalnu djelatnost, međutim, za razliku od multidisciplinarnog tima, članovi interdisciplinarnog tima komuniciraju češće te je njihovo kontinuirano dijeljenje informacija u svrhu razvijanja i rada prema ostvarenju zajedničkog cilja (Friend, Cook, 2000). Transdisciplinarni pristup uključuje sve elemente karakteristične za interdisciplinarni pristup, ali se u sklopu njega svaki član tima do te mjere upoznaje s ulogama i obvezama drugih članova da zadaci i obveze postaju međusobno

zamjenjivi (Cartmill i sur., 2010). Cilj transdisciplinarnosti je razumijevanje današnjega svijeta, ljudskoga stanja, u svim njegovim kompleksnostima, umjesto fokusiranja samo na jedan dio problema (Cerovac, 2013). Model čovjeka kao biopsihosocijalne strukture od središnje je važnosti u edukacijskoj rehabilitaciji. Naime, značenje jednog oštećenja ili poremećaja ne može se razumjeti niti objasniti ako se ne analizira u svezi s cjelovitom strukturom i socijalnim kontekstom u kojem se pojedinac nalazi i u kojem se razvijao (Stančić, 2001). Transdisciplinarni pristup omogućuje stručnjacima da osobu sagledaju kao biopsihosocijalnu jedinku, a edukacijski rehabilitator je stručnjak koji je sveprisutan u životu i radu osobe s invaliditetom te zbog toga može zauzeti transdisciplinarni pristup i najadekvatnije odabrati metode rada i podršku za osobu, u ovom slučaju za osobu s invaliditetom.

1.3. Kompetencije edukacijskog rehabilitatora za profesionalnu rehabilitaciju

Prema Deklaraciji o pravima osoba s invaliditetom (NN, 47/05) osoba s invaliditetom ima pravo na adekvatnu socijalnu zaštitu, socijalno osiguranje, rad, slobodan izbor zanimanja, pravedne uvjete rada i jednaku plaću za jednaki rad, osiguranje za slučaj nezaposlenosti, bolesti, nesposobnosti, starosti i pomanjkanja sredstava za život u prilikama koje su izvan njegove moći. Dakle, u Deklaraciji se naglašava da osoba s invaliditetom ima pravo na rad, a profesionalna rehabilitacija (koja će u nastavku biti detaljnije objašnjena) osobama s invaliditetom omogućuje da to pravo uspješno ostvare odnosno da se zaposle na onom radnom mjestu koji najbolje odgovara njihovim sposobnostima, mogućnostima i preferencijama.

Kako se iz spomenutih kompetencija i znanja koje edukacijski rehabilitator posjeduje, može vidjeti da je on stručnjak koji je prisutan u svim fazama života osobe s invaliditetom, profesionalna rehabilitacija (koja će u nastavku biti detaljno objašnjena) koja ima za cilj zapošljavanje osoba s invaliditetom, također je iznimno važan period u životu osobe s invaliditetom. Uspješna profesionalna rehabilitacija omogućava samostalnost i uvelike poboljšava kvalitetu života osobe. Edukacijski rehabilitator tijekom svog obrazovanja stječe znanja i iz područja profesionalne rehabilitacije. U Zakonu o edukacijsko-rehabilitacijskoj djelatnosti (NN, 124/11) je vidljivo kako se i u samom definiranju edukacijsko-rehabilitacijske

znanosti i djelatnosti naglašava načelo timskog rada i suradnje i to u obliku sudjelovanja u procjeni osobe, te u donošenju zajedničke odluke na temelju procjene o klasifikaciji teškoće, primjerenom obliku rane intervencije, školovanja, profesionalnog obrazovanja, osposobljavanja za produktivni rad, zapošljavanja (NN, 124/11), što su segmenti profesionalne rehabilitacije, o čemu će više riječi biti u nastavku rada.

Kolegiji *Profesionalna rehabilitacija te Zapošljavanje osoba s invaliditetom* edukacijskim rehabilitatorima pružaju temeljna znanja iz profesionalne rehabilitacije. Studenti su nakon odslušanih kolegija u mogućnosti vješto baratati temeljnim pojmovima vezanim uz profesionalnu rehabilitaciju, kritički sagledati kompleksnost i značaj sustava profesionalne rehabilitacije osoba s invaliditetom različitih uzroka, vrsta i stupnjeva oštećenja te povezati teorijske spoznaje s praktičnom primjenom znanja. Nadalje, mogu integrirati spoznaje o provedenim procesima u pripremnoj, provedbenoj i evaluacijskoj fazi profesionalne rehabilitacije. Kolegiji studente osposobljavaju za aktivno sudjelovanje u provođenju i kreiranju programa u sustavu zapošljavanja osoba s invaliditetom različitih uzroka, vrsta i stupnjeva oštećenja te im pružaju sposobnost dobrog obrazlaganja i argumentiranja profesionalnih stajališta. Integrirajući dobivene spoznaje, studenti su osposobljeni u aktivnoj provedbi Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom, kreiranju uvjeta i programa te njihovom provođenju u Centrima i Ustanovama za profesionalnu rehabilitaciju i Radnim centrima, Zaštitnim i Integrativnim radionicama kao i za sudjelovanje u radu stručnih timova pri službama profesionalnog usmjeravanja i agencijama za zapošljavanje osoba s invaliditetom (ERF, 2019f).

1.4. Zapošljavanje edukacijskih rehabilitatora

Edukacijski rehabilitator se može zaposliti u centrima i posebnim ustanovama za odgoj, obrazovanje i rehabilitaciju, kao primjerice u ustanovama za rehabilitaciju osoba s cerebralnom paralizom ili osoba s intelektualnim teškoćama ili u centru za autizam, osnovnim i srednjim (redovnim i posebnim) školama, predškolskim (redovnim i posebnim) ustanovama, na pedijatrijskim, psihijatrijskim, onkološkim i fizijatrijskim klinikama i bolnicama, ustanovama za mentalno zdravlje i savjetovalištima, centrima za medicinsku rehabilitaciju, nevladinim organizacijama, istraživačkim centrima i privatnoj praksi (E-usmjeravanje, 2019a).

1.4.1. Edukacijski rehabilitator kao stručni suradnik u redovnoj osnovnoj školi

U ovom će se radu detaljnije pojasniti aktivnosti edukacijskog rehabilitatora, stručnog suradnika u redovnoj školi koji se, između ostalog, bavi i profesionalnim usmjeravanjem učenika s teškoćama u razvoju tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog odgoja i obrazovanja. Stoga je važno pojasniti ulogu edukacijskog rehabilitatora koji se zapošljava u redovnoj školi.

Edukacijski rehabilitator u inkluzivnoj školi može biti zaposlen kao stručni suradnik ili kao učitelj za provođenje nastave u posebnim razrednim odjelima i skupinama produženog stručnog postupka. Stručni suradnik je stručno osposobljena osoba za pomoć u nastavnom i školskom radu, osoba koja obavlja poslove koji proizlaze iz pedagoškog rada ili su s njime u svezi te pruža edukacijsko-rehabilitacijsku potporu. Učitelj za provođenje nastave u posebnim razrednim odjelima/skupinama i skupinama produženoga stručnog postupka je stručno osposobljena osoba edukacijsko-rehabilitacijskog profila za poučavanje, odgoj i obrazovanje učenika s teškoćama u razvoju (Državni pedagoški standard osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja, (NN, 63/08)). Prema Pravilniku o tjednim radnim obavezama učitelja i stručnih suradnika u osnovnoj školi (NN, 34/14, 40/14, 103/14) stručni suradnici u osnovnoj školi su: pedagog, psiholog, stručnjak edukacijsko-rehabilitacijskog profila i knjižničar, a oni obavljaju neposredan odgojno-obrazovni rad s učenicima te stručno-razvojne i koordinacijske poslove u skladu sa zahtjevima struke te ostale poslove koji proizlaze iz neposrednog odgojno-obrazovnog rada. Edukacijski rehabilitatori neophodni su članovi stručnih timova koji djeluju u redovnim školama. Potrebno je naglasiti njihovu važnu i nezamjenjivu ulogu u radu s učenicima s teškoćama u razvoju, njihovim roditeljima i učiteljima, kako bi se uspješno integrirali u redovnu školu i širu društvenu zajednicu (Čošić, Prohaska, 2012). Potreba za stručnim suradnikom – edukacijskim rehabilitatorom u redovitoj osnovnoj školi nalaže praćenje i razvoj individualnih sposobnosti učenika s teškoćama u razvoju, rad na edukacijsko – rehabilitacijskoj procjeni, utvrđivanju optimalnog oblika školovanja, pružanje edukacijsko – rehabilitacijske podrške učenicima s teškoćama u razvoju te praćenje socio – kulturnih prilika u kojima žive (Kudek Mirošević, Granić, 2014).

Prema Nastavnom planu i programu za osnovnu školu (2006), edukacijski rehabilitator koji je zaposlen u školi radi na otkrivanju, procjeni i praćenju učenika s teškoćama u razvoju i učenju. Utvrđuje individualne odgojno-obrazovne sadržaje namijenjene učenicima s teškoćama u razvoju i učenju, te određuje nastavne oblike i metode rada primjerene sposobnostima ove djece. Brine o osposobljavanju i stručnom usavršavanju učitelja u području integracije i brige za djecu s teškoćama u razvoju. U skladu s vrstom i stupnjem teškoće, utvrđuje didaktičko-metodičke uvjete radu te surađuje s roditeljima usklađujući odgojno-obrazovne napore škole i roditeljskoga doma.

Poslovi i zadaci edukacijskog rehabilitatora se odnose na neposredan rad s učenicima s teškoćama u razvoju, njihovim učiteljima ili predmetnim nastavnicima, roditeljima te članovima stručnih službi u školi i izvan nje (liječnik, stručni tim za utvrđivanje psihofizičkog stanja djeteta/učenika, centri za socijalnu skrb, županijski ured za odgoj i obrazovanje, službe za prevenciju poremećaja u ponašanju i dr.) (Stančić, Kudek Mirošević, 2001). Pravilnik o tjednim radnim obvezama učitelja i stručnih suradnika u osnovnoj školi (NN, 34/14, 40/14, 103/14) u članku 20. stavka 4. opisuje radne obaveze i poslove edukacijskog rehabilitatora zaposlenog u redovitoj osnovnoj školi kao „stručnjaka koji planira i programira rad, priprema se i obavlja poslove u neposrednome odgojno-obrazovnom radu s učenicima s teškoćama u razvoju, savjetuje i pomaže u radu učiteljima i stručnim suradnicima te ostalim zaposlenicima škole u svezi s postupcima u radu s učenicima s teškoćama u razvoju, pomaže učiteljima u izradi primjerenih programa, didaktičkih i nastavnih sredstva, surađuje, savjetuje i pomaže roditeljima učenika s teškoćama u razvoju, analizira i vrednuje djelotvornost odgojno-obrazovnog rada, stručno se usavršava, surađuje s ustanovama, vodi odgovarajuću pedagošku dokumentaciju i učeničke dosjee, sudjeluje u radu povjerenstva za upis djece u osnovnu školu, obavlja poslove na prevenciji poremećaja u ponašanju, izrađuje i provodi preventivne programe te obavlja druge poslove na unapređivanju i razvoju odgojno-obrazovne djelatnosti škole.”

Edukacijski rehabilitator koji je zaposlen kao stručni suradnik u inkluzivnoj školi ili kao učitelj za provođenje nastave u posebnim razrednim odjelima/skupinama i skupinama produženoga stručnog postupka između ostalih obveza, on je stručnjak koji je zadužen baviti se profesionalnom rehabilitacijom djece s teškoćama u razvoju (Kudek Mirošević, Granić, 2014).

2. Cilj rada

Rehabilitacija osoba s invaliditetom je složeni proces koji obuhvaća cjelokupno funkcioniranje osobe s invaliditetom, a dio tog procesa se odnosi na profesionalni razvoj osobe. Profesionalna rehabilitacija doprinosi uspješnom profesionalnom razvoju osobe s invaliditetom, a za potrebe ovog rada razradit će se detaljnije uloga stručnjaka edukacijskog rehabilitatora u profesionalnoj rehabilitaciji kroz sve njezine faze. Pojasnit će koliko su njegove kompetencije značajne kada se radi o profesionalnoj rehabilitaciji osoba s invaliditetom, ali i kod osoba bez invaliditeta. Dobit će se uvid na koji način edukacijski rehabilitator može svojim znanjem i kompetencijama pridonijeti profesionalnoj rehabilitaciji kao član tima stručnjaka. Kroz detaljan opis faza profesionalne rehabilitacije, osvijestit će se činjenica koliko je za njenu uspješnu provedbu važan rad transdisciplinarnog tima stručnjaka, posebice edukacijskog rehabilitatora kao člana tima. Na kraju će se prikazati primjer kvalitativnog istraživanja koje je provedeno u svrhu saznanja koju ulogu edukacijski rehabilitator ima u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“.

S obzirom na prirodu fenomena invaliditeta, u Republici Hrvatskoj u pružanju podrške osobama s invaliditetom i djeci s teškoćama u razvoju sudjeluje više sustava (Rački, 1997) pa su tako edukacijski rehabilitatori u praksi i kroz zakonodavni okvir, prepoznati kao članovi timova u svim relevantnim sustavima: odgojno-obrazovnom, zdravstvenom i sustavu socijalne skrbi. Profesionalna rehabilitacija je implementirana kroz sva tri sustava što će se vidjeti u nastavku rada te edukacijski rehabilitator može biti medijator između sustava u procesu profesionalne rehabilitacije.

Cilj ovog rada je kroz prikaz i analizu aktivnosti svake pojedine komponente profesionalne rehabilitacije, prikazati ulogu edukacijskog rehabilitatora kao jednog od stručnjaka koji se bavi profesionalnom rehabilitacijom. Kroz taj prikaz, cilj je osvijestiti važnost i značaj stručnjaka edukacijskog rehabilitatora u području profesionalne rehabilitacije jer smatram da je važnost tog stručnjaka premalo naglašena iz mnogih razloga kako među drugim stručnjacima, tako i u krugu samih stručnjaka edukacijskih rehabilitatora. U izvješću o radu Komore edukacijskih rehabilitatora iz 2014. godine ističe se, vezano uz to, nekoliko razloga (HKER, 2014): “zbog šarolikosti nazivlja, velikog dijapazona poslova koje obavljamo, zbog različitosti sustava unutar kojih ih obavljamo, zbog nedostatka stručnjaka u svim dijelovima

RH osim Zagreba, zbog neprepoznavanja struke i stručnjaka” edukacijsko-rehabilitacijska struka trenutno je u turbulentnom razdoblju. U izvješću se također navodi kako je posljedica istog “prodor osoba bez stručnih kvalifikacija” u edukacijsko-rehabilitacijsko područje rada (HKER, 2014) što dovodi do potrebe za svojevrsnom “zaštitom” struke u vidu povećanja njene prepoznatljivosti.“ Iz navedenog se može zaključiti da postoji potreba za jasnijim utvrđivanjem i opisivanjem položaja te aktivnosti koje provodi i uloga edukacijskih rehabilitatora kao samostalnih stručnjaka, ali i članova stručnih timova. U ovom radu će se naglasak staviti na profesionalnu rehabilitaciju te istaknuti važnost edukacijskog rehabilitatora na tom području. Poznavanje značaja, svrhe i važnosti vlastite profesionalne uloge dovodi do povećanja vrednovanja rada i društvene prepoznatljivosti zvanja edukacijskog rehabilitatora kao neizostavnog stručnjaka u pružanju kompetentne potpore profesionalnom razvoju djeci s teškoćama u razvoju i osobama s invaliditetom.

3. Što je profesionalna rehabilitacija?

3.1. Pravo na rad osoba s invaliditetom

U usporedbi položaja osoba s invaliditetom u odnosu na sveukupnu populaciju, uočavaju se velike razlike u mnogim područjima življenja: zapošljavanju, osobnom dohotku, aktivnostima izvan kuće, slobodnom vremenu, prijevozu, dostupnosti zdravstvene njege te ukupno procijenjenoj kvaliteti života. Osobe s invaliditetom imaju višu stopu nezaposlenosti, niža prosječna primanja, slabiju uključenost u aktivnosti izvan kuće, slabiju mogućnost korištenja prijevoznim sredstvima, te nižu kvalitetu života (Taylor, 2000). Njihov nepovoljniji položaj u odnosu na sveukupnu populaciju, između ostalog, povijesna je posljedica negativnih stavova društva prema osobama s invaliditetom (King, 1993; Zovko, 1999, Žunić, 2001; Russel, 2002). Negativni stavovi društva tendiraju ponašanju koje stvara, pojačava i utemeljuje društvene prepreke prema osobama s invaliditetom sprječavajući njihovo uključivanje u mnoge životne aktivnosti, među kojima su zapošljavanje i rad (Clarke, Crewe, 2000).

Rad ima ekonomsku, socijalnu i psihološku vrijednost za pojedinca te predstavlja potrebu, doprinoseći razvoju samostalnosti i osjećaju društvene vrijednosti (King, 1993). Zapošljavanjem se stvaraju uvjeti za egzistencijalnom neovisnošću što je važan cilj obrazovanja svake osobe. Za osobe s invaliditetom to ima i dodatnu dimenziju: socijalnu integraciju u društvo, premošćivanje prepreka koje izviru iz stereotipa i predrasuda društva prema osobama s invaliditetom, jačanje osjećaja radno-socijalne kompetencije, koju smanjuje čest osjećaj inferiornosti, dodatno potenciran za vrijeme nezaposlenosti, i istinsko, a ne samo deklarativno, izjednačavanje s ostalim članovima društva (Majsec Sobota, 2002). Osobe s invaliditetom ubrajaju se u skupinu osoba s faktorom otežane zapošljivosti (Brajc 1979; prema Rački, 1997; Crnković Pozaić, 2002). Istraživanja stavova poslodavaca prema osobama s invaliditetom traju punih 70 godina u Sjedinjenim Američkim Državama. Rezultati istraživanja, usprkos određenim nepodudarnostima (Unger, 2002), pokazuju da je najbolje sredstvo u rušenju stereotipa i predrasuda prema radnicima s invaliditetom upravo njihov rad i činjenica da svojim radom doprinose državi i društvu. Rad nije garancija uspješne socijalne integracije osoba s invaliditetom, ali je svakako preduvjet za njeno ostvarenje (Kiš-Glavaš, 2002).

U zaštiti interesa svih osoba koje su diskriminirane prilikom zapošljavanja, Ujedinjeni narodi i druge međunarodne organizacije donijele su niz zakonskih propisa koji zabranjuju diskriminaciju. Time su stvorene zakonske pretpostavke za uključivanje osoba s invaliditetom u svijet rada (Pribanić, 2002). U namjeri transformacije diskriminirajućih odnosa u smjeru poštivanja različitosti i individualnih značajki, doneseni su mnogi zakonski dokumenti koji štite i promoviraju prava osoba s invaliditetom, među kojima je i pravo na rad (Druga europska konferencija ministara odgovornih za integracijsku politiku osoba s invaliditetom, 2003; Vijeće Europe, 1999; Europska povelja o osnovnim socijalnim pravima radnika, 1991; Međunarodna organizacija rada, 1983; Međunarodna organizacija rada, 1955). Što se tiče Republike Hrvatske, u Zakonu o radu (NN, 93/14, 127/17) govori se o zabrani diskriminacije u području zapošljavanja, rada, profesionalnog usmjeravanja te profesionalnog napredovanja.

Dok je u prošlosti javna politika težila tome da osobama s invaliditetom pomogne u pogledu njihove prilagodbe na vlastito stanje, sada se preferira integracija prije prilagodbe i taj stav, čini se, postaje ključan za njihovo uključivanje u glavne tijekove društva (Kompendij o načelima država članica za stvaranje jednakih mogućnosti za osobe s invaliditetom, 2001).

3.2. Početak profesionalne rehabilitacije

Kako se tijekom povijesti shvaćanje invaliditeta mijenjalo te je prvotno invaliditet bio shvaćen kao „individualni“ problem osobe s invaliditetom što je u skladu s medicinskim modelom shvaćanja invaliditeta, kasnije se invaliditet počeo shvaćati kao „društveni problem“ u skladu sa socijalnim modelom shvaćanja invaliditeta, tako su međunarodni dokumenti počeli donositi rješenja o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (koja doprinosi uspješnom zapošljavanju, što će se u nastavku objasniti) zbog važnosti radno-socijalne integracije osoba s invaliditetom te je većina takvih rješenja bila usvojena u okviru Međunarodne organizacije rada (Rački, 1997).

Termin „profesionalna rehabilitacija“ javlja se prvi puta u Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji SAD (Vocational Act, Usa, 1922 prema Rački, 1997), a Preporuka o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju invalida, broj 99 iz 1955. godine, koja je aktualizirana Konvencijom broj 159 o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom, usvojenoj na 69. zasjedanju Generalne konferencije Međunarodne organizacije rada u Ženevi 1. lipnja 1983. godine, je najpoznatiji dokument iz te domene (Rački, 1997). U svim tim dokumentima isticala se važnost radno-socijalne integracije osoba s invaliditetom jer su stručnjaci koji su radili s osobama s invaliditetom podržavali stav da bez djelatne participacije osoba s invaliditetom u svijetu rada, nema njihove istinske socijalne (re)integracije.

Prvim organiziranim oblicima profesionalne rehabilitacije, koji se razvijaju nakon Prvog svjetskog rata, bili su obuhvaćeni uglavnom ratni vojni invalidi. Dvadesetih godina 20. stoljeća, Francuska, Austrija, Nizozemska i Sjedinjene Američke Države donose prve propise o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju stradalnika rata. Ubrzo potom dodaju se i propisi o profesionalnoj rehabilitaciji radnika nastradalih tijekom njihovog radnog vijeka (invalidi rada) (Rački, 1997).

Preporuka 99 o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju invalida, prvi je međunarodni dokument, čijim usvajanjem dolazi do značajnog razvoja na području poimanja potreba rehabilitacije, njenog opsega i organizacije rehabilitacijskih servisa, te promjene zakonodavstva i praktične primjene u mnogim zemljama (Međunarodna organizacija rada, 1955).

3.3. Definicija profesionalne rehabilitacije

Profesionalna rehabilitacija, kao dio rehabilitacije, mlada je znanstveno–praktična multidisciplinarna koju čini skup različitih mjera i aktivnosti u procesu stručnog osposobljavanja i zapošljavanja osoba s invaliditetom (ZOSI, 2019a).

Različiti autori različito definiraju profesionalnu rehabilitaciju.

Lipovac (1972 prema Rački 1997, str.73) opisuje profesionalnu rehabilitaciju kao “Niz mjera i postupaka koji invalidu⁶ trebaju omogućiti uključenje ili povratak u aktivan profesionalni život. Aktivan profesionalni život znači da je invalid⁶ adaptiran na starom ili novom radnom mjestu i da postiže odgovarajući nivo produktivnosti, koji postižu ostali radnici u toj djelatnosti, uz adekvatan ili maksimalan stupanj zadovoljstva.” Milenković (1977 prema Rački 1997, str. 73) kaže da je to „dio trajnog i usklađenog procesa rehabilitacije, koji obuhvaća profesionalnu orijentaciju⁷, stručno osposobljavanje i selektivno zapošljavanje invalida⁶“, a Mašović (1987 prema Rački 1997, str.73) da se „radi o organiziranom procesu stručne pomoći invalidu⁶ kako bi se osposobio za život i rad, uključio u rad i zadržao posao za koji je pripremljen.“

Navedene definicije su definicije prvih stručnjaka koji su se bavili profesionalnom rehabilitacijom. Kako se profesionalna rehabilitacija razvijala kroz vrijeme, valja istaknuti suvremeno shvaćanje profesionalne rehabilitacije s naglaskom na to kako se u Republici Hrvatskoj definira profesionalna rehabilitacija.

Zavod za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom profesionalnu rehabilitaciju shvaća kao „sastavni dio procesa rehabilitacije osoba s invaliditetom, kojoj je cilj osposobiti osobu s invaliditetom za prikladan posao, zaposliti je, odnosno omogućiti da zadrži posao i u njemu napreduje te da se profesionalno razvija“ (ZOSI, 2019a).

Profesionalna rehabilitacija u članku 44. Zakona o mirovinskom osiguranju (NN, 157/13, 151/14, 33/15, 93/15, 120/16, 18/18, 62/18, 115/18) definirana je kao “skup mjera i aktivnosti prema propisima o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s

⁶ Danas se koristi naziv osoba s invaliditetom

⁷ Danas se koristi naziv profesionalno usmjeravanje

invaliditetom, a koje se provode radi osposobljavanja invalida rada za rad uz očuvanje njegove preostale radne sposobnosti.”

Spomenuti propisi o profesionalnoj rehabilitaciji sadržani su u Zakonu profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN, 157/13, 152/14, 39/18), te prema tom Zakonu (NN, 157/13, 152/14, 39/18) profesionalna rehabilitacija obuhvaća usluge koje uključuju sljedeće mjere i aktivnosti:

- sudjelovanje u utvrđivanju preostalih radnih i općih sposobnosti
- profesionalno informiranje, savjetovanje i procjenu profesionalnih mogućnosti
- analizu tržišta rada, mogućnosti zapošljavanja i uključivanja u rad
- procjenu mogućnosti izvođenja, razvoja i usavršavanja programa profesionalnog osposobljavanja
- radno osposobljavanje, obrazovanje i programe održavanja i usavršavanja radnih i radno-socijalnih vještina i sposobnosti u razdoblju do zapošljavanja
- informiranje i savjetovanje o mogućnostima koje asistivna tehnologija pruža u učenju i radu
- pojedinačne i skupne programe za unapređenje radno-socijalne uključenosti u zajednicu
- informiranje i savjetovanje o primjeni različitih učinkovitih tehnika u učenju i radu
- razvoj motivacije i osposobljavanje osobe s invaliditetom u korištenju odabrane tehnologije
- tehničku pomoć i podršku u provedbi usluga profesionalne rehabilitacije, praćenje i procjenu rezultata profesionalne rehabilitacije
- informiranje i podršku u izvorima financiranja.

Prema navedenom je očito da profesionalna rehabilitacija predstavlja multidisciplinarno područje koje čine različite aktivnosti usmjerene na profesionalno i radno osposobljavanje, zapošljavanje i rad osoba s invaliditetom. Profesionalna rehabilitacija je skup rehabilitacijsko-edukativnih, socijalnih, psiholoških, pravnih, radno-tehnoloških i tehničkih te gospodarskih mjera usmjerenih na stjecanje radnih znanja, vještina i navika, programski usmjerenih prema što bržem uključivanju osobe s invaliditetom u rad u struci ili zanimanju

gdje će postizati najpovoljniji radni učinak s najmanjim izgledom da dođe do daljnjeg narušavanja njezinih preostalih radnih i općih sposobnosti (Žunić, 2001).

Ako se sagledaju navedene definicije, može se zaključiti kako je profesionalna rehabilitacija namijenjena osobama koje su bile uključene u radni odnos te koje su tijekom rada stekle invaliditet pa su postale tzv. invalidi rada koje Novi Zakon o mirovinskom osiguranju definira kao osiguranike koji su na osnovi smanjenja radne sposobnosti, djelomičnog ili potpunog gubitka radne sposobnosti, ostvarili pravo na invalidsku mirovinu ili pravo na profesionalnu rehabilitaciju (HZMO, 2019). U prvim definicijama profesionalne rehabilitacije su primarno bili naglasci na osobe koje više nisu u mogućnosti obavljati svoj raniji posao zbog oštećenja koje je nastalo tijekom radnog vijeka (invalidi rada) te se uz navedenu definiciju naglašava da, u okviru ovog postupka osobe koje više ne mogu obavljati posao koji su do sada obavljale, moraju steći stručnu spremu za obavljanje poslova i zadataka u nekom drugom zanimanju, a u skladu s njihovim trenutnim sposobnostima (Rački, 1997). To je značilo da su stručnjaci, koji su se prvi bavili profesionalnom rehabilitacijom najčešće uzimali u obzir samo proces rehabilitacije onih osoba koje su stekle oštećenje tijekom radne dobi kako bi ih ponovno osposobili na povratak na posao te se iz tih definicija rijetko može iščitati da profesionalna rehabilitacija može i mora biti ukomponirana u život svakog pojedinca s invaliditetom pa je to „uže shvaćanje“ profesionalne rehabilitacije. Kasnije su stručnjaci koji su se bavili profesionalnom rehabilitacijom shvatili da za integraciju pojedinca s invaliditetom nije dovoljna samo radna integracija već šire, socijalna (re)integracija, tj. osposobljenost pojedinca u svekolikim drugim sadržajima života te su noviji dokumenti i to uzeli u obzir. No, s druge strane primijetit ćemo da i u suvremenim propisima postoji „uže shvaćanje“ profesionalne rehabilitacije. Kad se govori o tzv. „užem shvaćanju“ profesionalne rehabilitacije, važno je istaknuti aktivnosti centara za profesionalnu rehabilitaciju, u ovom slučaju, konkretno, Centra za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“ što je ustanova za organiziranje i izvođenje profesionalne rehabilitacije osoba s invaliditetom (CPRZ, 2019a). Naime, Centar za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“ čija djelatnosti će u jednom poglavlju biti detaljnije objašnjena, provodi usluge profesionalne rehabilitacije u skladu sa Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN, 157/13, 152/14, 39/18) i ostalim Pravilnicima koji su proizašli iz navedenog Zakona. To je profesionalna rehabilitacija za osobe s invaliditetom i sve ostale korisnike kojima je potrebna profesionalna rehabilitacija, ali je

važno istaknuti da postoji opasnost od shvaćanja da djelatnost Centra obuhvaća profesionalnu rehabilitaciju u cijelosti. Naime, usluge koje se provode u centrima za profesionalnu rehabilitaciju, samo su jedan dio profesionalne rehabilitacije, što će se tijekom rada kroz primjere pojasniti.

U ovom će se radu opisati shvaćanje profesionalne rehabilitacije kao cjeloživotnog procesa pojedinca te će se kroz to prikazati koje konkretne aktivnosti u profesionalnoj rehabilitaciji ima edukacijski rehabilitator. Prikazat će se teorijska osnova profesionalne rehabilitacije na način koji je opisan u udžbeniku „Teorija profesionalne rehabilitacije osoba s invaliditetom“ autora Račkog koji je profesionalnu rehabilitaciju osoba s invaliditetom sagledao „šire“ („šire shvaćanje profesionalne rehabilitacije“) od drugih autora. „Uže shvaćanje“ profesionalne rehabilitacije odnosi se na aktivnosti centara za profesionalnu rehabilitaciju, a uloga edukacijskog rehabilitatora u tim centrima bit će samo ukratko pojašnjena kroz kvalitativno istraživanje. Uloga edukacijskog rehabilitatora u centrima za profesionalnu rehabilitaciju je značajna i obuhvaća mnogo aktivnosti kao što će se i vidjeti, no, kako bi se mogla dobro obraditi tema koja bi opisala značajnost edukacijskog rehabilitatora u centrima za profesionalnu rehabilitaciju, potrebna su dodatna kvantitativna i kvalitativna istraživanja kojima bi se došlo do tih podataka, budući da ne postoje trenutno relevantna istraživanja ove tematike.

Rački (1997) je opisivao profesionalnu rehabilitaciju kao cjeloživotni proces. Naime, on ocjenjuje pogrešnim profesionalnu rehabilitaciju smatrati zasebnom rehabilitacijom, jer ona je samo jedan od aspekata cjelovitog rehabilitacijskog procesa. Iz tog je razloga uzeo u obzir proces „habilitacije“ što je za osobe s kongenitalnim oštećenjem, ključno za uspješnu profesionalnu rehabilitaciju. Termini habilitacije i rehabilitacije dolaze iz novolatinskoga “rehabilitio” što znači ponovno osposobljavanje. Habilitacija označava proces izgradnje preostalih funkcija, potencijala i osposobljavanje za život i rad. Najčešće se veže za kongenitalna oštećenja, odnosno oštećenja koja su nastala prije rođenja, tijekom samog poroda ili neposredno nakon poroda tj. u prvih 6 mjeseci života. Kod ovakvih oštećenja koja su se dogodila u ranom periodu osobe treba osposobiti za rad i privređivanje, a ne ponovno ih osposobiti stoga ovdje, kao što je to slučaj u rehabilitaciji, ne govorimo o vraćanju organizma u prvobitno stanje. Rehabilitacija podrazumijeva vraćanje u ranije stanje odnosno uspostavljanje prethodnih mogućnosti zato što se pretpostavlja da je neki događaj (npr.

trauma) omogućio gubitak ranije postignutih sposobnosti. Rehabilitacija je vraćanje organizma u prvobitno stanje. To je termin koji podrazumijeva ponovno vraćanje motoričkih, intelektualnih, socijalnih funkcija osobi kako bi se osobi osigurao veći stupanj samostalnosti i povratak izgubljenih sposobnosti (Novosel-Kernic, 1991).

Rački (1997) se vodio Preporukom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju invalida, broj 99 iz 1955. godine koju je objavila Međunarodna organizacija rada. Prema Preporuci o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju invalida, broj 99 iz 1955. godine, Međunarodne organizacije rada, profesionalna rehabilitacija je dio kompleksnog i sveobuhvatnog procesa rehabilitacije s ciljem da osoba dobije ili zadrži odgovarajuće zaposlenje, a sačinjena je od 3 komponente (koje će u nastavku biti zasebno objašnjene) (Rački, 1997):

- a) Profesionalno usmjeravanje,
- b) Osposobljavanje za produktivni rad (koje uključuje stručno obrazovanje i radno osposobljavanje)
- c) Zapošljavanje

Iako je Preporuka Međunarodne organizacije rada profesionalnu rehabilitaciju „podijelila“ na 3 komponente, na takvu podjelu nailazi se i u definiranju profesionalne rehabilitacije na portalu E-usmjeravanja (2019b) čiji su nositelji između ostalog Hrvatski zavod za zapošljavanje i Centar za informiranje i savjetovanje o karijeri. Na portalu E-usmjeravanja (2019b) se profesionalna rehabilitacija definira kao kontinuirani dio opće rehabilitacije koji obuhvaća profesionalno usmjeravanje, profesionalno osposobljavanje (što se može zvati i osposobljavanje za produktivni rad kako je definirao Rački (1997), ako se u taj kontekst uzima stručno obrazovanje i radno osposobljavanje koje će kasnije biti zasebno objašnjeno) i zapošljavanje osoba s invaliditetom.

Kada je riječ o profesionalnoj rehabilitaciji, činjenica je da se radi o iznimno važnoj djelatnosti u čije je ostvarivanje involviran velik broj institucija i stručnjaka različitog profila (liječnici, psiholozi, socijalni radnici, edukacijski rehabilitatori, pedagozi, andragozi, pravnici, tehnolozi, savjetnici...) i da je pod tim ili pod drugim nazivom možemo susresti u svim razvijenijim državama. Naime, države koje ne bi provodile rehabilitaciju osoba s invaliditetom bile bi svrstane među takve koje ne poštuju ljudska prava, odnosno u red država s niskom

civilizacijskom razinom. Nadalje, naglašava se da se takve države izlažu opasnosti da trpe velike materijalne izdatke za rješavanje problema osoba s invaliditetom i njihovih obitelji. Jedan od velikih argumenata za provođenje rehabilitacije osoba s invaliditetom općenito, a u ovom slučaju je naglasak na profesionalnoj rehabilitaciji, jest taj da ne postoji toliko bogata država koja bi se mogla odreći materijalnog doprinosa koji radom mogu dati osobe s invaliditetom te da je cilj njihove rehabilitacije da osobe s invaliditetom budu stvaratelji, a ne isključivo korisnici državnog proračuna (Rački, 1997).

3.3.1. Profesionalno usmjeravanje

Poznata hijerarhija ljudskih potreba autora Maslowa, začetnika humanističke psihologije ističe samoaktualizaciju kao krajnji motivator ljudskog ponašanja. Samoaktualizacija se, u Maslowljevoj teoriji, odnosi na razvoj vlastitih potencijala i sposobnosti u području u kojem osoba djeluje (Maslow, 1954). Potreba za samoaktualizacijom ostvaruje se putem radne aktivnosti osobe. Svakoj osobi pa tako i osobi s invaliditetom je veoma važno da bude usmjerena u ono područje rada koje će joj omogućiti afirmaciju na radnom mjestu i šire (Rački, 1997). Profesionalno usmjeravanje je prvi korak ka tome, a ujedno čini prvu fazu profesionalne rehabilitacije.

Za profesionalno usmjeravanje Bujas (1964 prema Rački 1997, str. 82) kaže da je to „usmjeravanje ljudi na ona područja rada koja najbolje odgovaraju njihovim psihofiziološkim osobinama i sklonostima i u kojima oni zato imaju najviše izgleda za uspjeh.“ Nadalje, Petz (1973 prema Rački 1997, str. 83) smatra da je to „postupak koji se sastoji u usmjeravanju čovjeka prema takvom poslu koji najbolje odgovara njegovim psihičkim i tjelesnim sposobnostima i svojstvima.“ Čudina (1985 prema Rački 1997, str. 83) govori o profesionalnom usmjeravanju kao o „usmjeravanju i odgajanju pojedinca za realno i zrelo donošenje odluka o budućoj radnoj ulozi što se sastoji od planiranih programa putem kojih će djeca i mladi stjecati izravno iskustvo o različitim radnim ulogama, izgraditi realan stav i spoznati vlastite sposobnosti kao i stvoriti navike ispravnog i racionalnog donošenja odluka“. Za Korena (1986 prema Rački 1997, str. 83) to je, „u užem smislu shvaćeno, društveno organizirana odgojno –

obrazovna djelatnost, kojom se pojedinac osposobljava da aktivno sudjeluje u svom cjelokupnom profesionalnom razvoju“.

Zadaci profesionalnog usmjeravanja su (Rački, 1997, str. 84):

- omogućiti osobi da što bolje upozna sebe i svoje mogućnosti
- pomoći pojedincu da razvije svoje sposobnosti, interese i ostale osobine u granicama vlastitih mogućnosti
- razviti svijest o važnosti ispravnog izbora zanimanja i upoznati sve činitelje koji o tome trebaju odlučivati
- upoznati osobu sa što većim brojem zanimanja i mogućnostima stjecanja stručne spreme u određenom zanimanju, struci i području rada
- informirati osobu o mogućnostima zapošljavanja i napredovanja u određenom zanimanju
- pripremiti i motivirati osobu da bi mogla što je više moguće samostalno i odgovorno donijeti odluku o tome kojim će se zanimanjem, kao svojim prvim izborom (kada se radi o osobama s invaliditetom ponekad i definitivnim) baviti tijekom života.

Dakle, profesionalno usmjeravanje je stručna savjetodavna aktivnost usmjeravanja pojedinca prema zanimanju u kojem će imati najvećih izgleda za uspjeh, u skladu s njegovim sposobnostima i interesima. Osnovna zadaća je osigurati stručnu potporu pri izboru zanimanja. U definiranju profesionalnog usmjeravanja od prvih autora do danas nalazimo mnogo podudarnosti. Naime, u Republici Hrvatskoj, u Strategiji cjeloživotnog profesionalnog usmjeravanja i razvoja karijere (o kojoj će više riječi biti kasnije), profesionalno usmjeravanje označuje pomoć pojedincima pri donošenju izbora i odluka o obrazovanju, osposobljavanju/usavršavanju i zapošljavanju (Strategija cjeloživotnog profesionalnog usmjeravanja i razvoja karijere u Republici Hrvatskoj 2016.-2020.) što se može primijetiti i u definiranju prvih autora. Nadalje, u skladu sa zadacima profesionalnog usmjeravanja koje je naveo Rački (1997), Zakon o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti (NN, 80/8, 121/10, 25/12, 16/17) profesionalno usmjeravanje definira kao „skup različitih stručnih postupaka kojima se identificiraju mogućnosti, interesi i kompetencije korisnika kako bi donijeli odluke o obrazovanju, osposobljavanju i zapošljavanju i upravljali vlastitim profesionalnim razvojem.“ Slična definicija nalazi se i u Pravilniku o aktivnom traženju

posla i raspoloživosti za rad (NN, 28/19) koji u članku 18., profesionalno usmjeravanje definira kao „skup različitih stručnih postupaka kojima se identificiraju mogućnosti, interesi i kompetencije korisnika, kako bi donijeli odluke o obrazovanju i zapošljavanju te upravljali vlastitim profesionalnim razvojem“, a usluge profesionalnog usmjeravanja uključuju informiranje, savjetovanje i praćenje profesionalnog razvoja te se te usluge pružaju nezaposlenim osobama i ostalim tražiteljima posla, učenicima i studentima. Iz definiranja profesionalnog usmjeravanja u Pravilniku o aktivnom traženju posla i raspoloživosti za rad (NN 28/19), može se zaključiti da postoje poveznice sa zadacima profesionalnog usmjeravanja koje je davno spominjao Rački (1997, str. 84).

PROFESIONALNO PROSVJEĆIVANJE I PROFESIONALNO INFORMIRANJE

Glavne aktivnosti profesionalnog usmjeravanja, prema Račkom (1997), su profesionalno prosvjećivanje i profesionalno informiranje. Iako se profesionalno prosvjećivanje i profesionalno informiranje često poistovjećuju, Rački (1997) objašnjava razliku. Profesionalno prosvjećivanje je proces u okviru kojeg se djeluje na osobu, odnosno na njenu obitelj, ili druge koji o njoj skrbe, da razviju realne stavove glede mogućnosti njezinog profesionalnog osposobljavanja u određenim zanimanjima, strukama i područjima rada, odnosno kao proces u kojem se nerealne želje kandidata i njegovih bližnjih transformiraju u željenom (realnom) smjeru, a profesionalno informiranje je upoznavanje mladeži i odraslih koji su pred izborom zanimanja sa svijetom rada, s raznim vrstama zanimanja, njihovim prednostima i nedostacima, sa sadržajem rada u njima i uvjetima u kojima se obavljaju, sa psihosomatskim sposobnostima koje zahtijevaju od uspješnih izvršitelja, s mogućnostima zapošljavanja i napredovanja, s perspektivnim potrebama društva i s društvenim statusom zanimanja. Profesionalno informiranje je proces u kojem se posreduju profesionalne informacije, tj. činjenice o zanimanjima i radnim mjestima, s ciljem pružanja pomoći učenicima i njihovim roditeljima da mogu donijeti što ispravniju odluku u svezi s izborom zanimanja (Rački, 1997).

Profesionalno informiranje i prosvjećivanje su edukacijske aktivnosti putem kojih se osoba, ali i njeni roditelji te osobe u njejoj bližjoj okolini poučavaju o svijetu rada, a ciljevi su profesionalnog prosvjećivanja i informiranja utjecati na osobu da svoje aspiracije uskladi s

realitetom, te potaknuti osobu da u izboru svog budućeg zanimanja odigra što aktivniju ulogu, odnosno motivirati je da se što izravnije uključi u donošenje odluka (Rački, 1997). Rački (1997) navodi da su učitelji i stručni suradnici u osnovnoj školi dužni svojim godišnjim planom i programom predvidjeti aktivnosti profesionalnog prosvjećivanja i informiranja u osnovnim školama (o čemu će više riječi biti u nastavku rada gdje će se opisati koje su to konkretne aktivnosti te na koji način edukacijski rehabilitator doprinosi svojim znanjem i kompetencijama za njihovo provođenje).

Već je spomenuto da se aktivnosti profesionalnog prosvjećivanja i informiranja često ne opisuju zasebno na način kako ih je opisao Rački (1997) ili se stavljaju pod drugačije definirane kategorije, bez obzira na to, radi se o istim postupcima. Tako se, pod nadležnošću Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, na stranicama E-usmjeravanja (2019c) navodi da profesionalno usmjeravanje učenika uključuje profesionalno informiranje i profesionalno savjetovanje, odnosno „skup stručnih postupaka kojima se učenicima pruža pomoć pri odabiru budućeg zanimanja ili obrazovanja“. Poveznica s navodom autora Račkog (1997) nalazi se u tome da se i tu govori kako se navedeni stručni postupci provode u suradnji sa školom i roditeljima/skrbnicima te da se poseban naglasak u tom procesu stavlja na utvrđivanje sposobnosti, vještina, profesionalnih interesa i motivacije učenika, kao i na mogućnosti obrazovanja i zapošljavanja u pojedinoj regiji (E-usmjeravanje, 2019c).

CJELOŽIVOTNO PROFESIONALNO USMJERAVANJE

Danas se sve više govori o tzv. cjeloživotnom profesionalnom usmjeravanju. Cjeloživotno profesionalno usmjeravanje je kontinuirani proces koji pojedincima omogućava identificiranje vlastitih mogućnosti, kompetencija i interesa u različito doba života, kako bi donijeli odluku o obrazovanju i osposobljavanju te upravljali vlastitom profesionalnom karijerom. Označava raspon aktivnosti koje omogućuju građanima bilo koje dobi i u bilo kojem razdoblju njihova života određivanje vlastitih mogućnosti, kompetencija i interesa, donošenje odluka o obrazovanju, osposobljavanju/usavršavanju i upravljanju svojim životnim putem u učenju, poslu i drugim okolnostima u kojima se ove mogućnosti i kompetencije uče i/ili koriste (Strategija cjeloživotnog profesionalnog usmjeravanja i razvoja karijere u Republici Hrvatskoj 2016.-2020.)

Prema Strategiji obrazovanja, znanosti i tehnologije (NN, 124/14) cjeloživotno učenje odnosi se na sve aktivnosti stjecanja znanja, vještina, stavova i vrijednosti tijekom života s ciljem njihova usvajanja ili proširenja, i to u okviru osobnog, društvenog i profesionalnog razvoja i djelovanja pojedinca. Takav sveobuhvatni koncept obuhvaća učenje u svim životnim razdobljima i u svim izvedbenim oblicima, tj. uključuje programe formalnog odgoja i obrazovanja (ranog i predškolskog, osnovnoškolskog, srednjoškolskog i visokoškolskog, kao i obrazovanja, osposobljavanja i usavršavanja odraslih), neformalnog obrazovanja, ali i nenamjerno, neorganizirano i spontano stjecanje znanja, vještina, stavova i vrijednosti na formalne i neformalne načine. Cjeloživotno učenje predstavlja osnovu osobnog razvoja te snalaženja i neprestane prilagodbe pojedinca promjenjivim okolnostima u osobnom životu, na radnom mjestu i u društvenoj zajednici. Ishodi cjeloživotnog učenja mogu se povezati s profesionalnom rehabilitacijom budući da ti ishodi prema Strategiji obrazovanja, znanosti i tehnologije (NN, 124/14) trebaju ponajprije voditi k ostvarivanju i razvoju osobnih potencijala i biti važnim elementom aktivnoga građanstva, a usto omogućiti bolju zapošljivost pojedinca, tj. povećanje njegove konkurentnosti na tržištu rada.

Dvije Rezolucije Vijeća EU za obrazovanje (2004. i 2008.) naglasile su potrebu za snažnim profesionalnim usmjeravanjem tijekom čitavog životnog vijeka, kako bi građani stekli vještine upravljanja svojim obrazovanjem i karijerom te prijelazima između i unutar obrazovanja i osposobljavanja te posla (Strategija cjeloživotnog profesionalnog usmjeravanja i razvoja karijere u Republici Hrvatskoj 2016.-2020.)

Kako bi se sustav profesionalnog usmjeravanja i razvoja karijere u Republici Hrvatskoj unaprijedio, Vlada Republike Hrvatske je na sjednici održanoj 29. listopada 2015. donijela odluku o donošenju Strategije cjeloživotnog profesionalnog usmjeravanja i razvoja karijere u Republici Hrvatskoj 2016.-2020. (Ministarstvo rada i mirovinskog sustava, 2015). Spomenuta Strategija pruža formalni okvir za promicanje cjeloživotnog profesionalnog usmjeravanja i razvoja karijere te predstavlja prvi korak u njihovoj implementaciji u obrazovne sustave, sustave zapošljavanja i socijalnog uključivanja. Mnoge zemlje Europske unije smatraju cjeloživotno obrazovanje ključnim odgovorom na posljedice ekonomske krize te ga uvrštavaju u mnogobrojne inicijative, programe i preporuke. Iste inicijative, programi i preporuke bili su polazište za izradu nacionalnih dokumenata Republike Hrvatske značajnih za provedbu cjeloživotnog profesionalnog usmjeravanja pa je tako i Strategija nastala oslanjajući se na iste

(Ministarstvo rada i mirovinskog sustava, 2015). U Republici Hrvatskoj se aktivnosti cjeloživotnog profesionalnog usmjeravanja provode u nadležnosti mnogih ministarstava od kojih su najvažnija: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (danas se naziva Ministarstvo znanosti i obrazovanja); Ministarstvo rada i mirovinskog sustava; Ministarstvo gospodarstva (danas se naziva Ministarstvo gospodarstva, poduzetništva i obrta); Ministarstvo socijalne politike i mladih (danas se naziva Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku); Ministarstvo poduzetništva i obrta i Ministarstvo zdravlja (danas se naziva Ministarstvo zdravstva) (Euroguidance, 2012). Hrvatski zavod za zapošljavanje prepoznat je kao glavni nositelj sustavno organiziranih aktivnosti cjeloživotnog profesionalnog usmjeravanja različitih ciljnih skupina u Republici Hrvatskoj (E-usmjeravanje, 2019c).

3.3.2. Osposobljavanje za produktivni rad

Osposobljavanje za produktivni rad predstavlja drugu fazu u profesionalnoj rehabilitaciji. Dijeli se na stručno obrazovanje i radno osposobljavanje koji će u sljedećim poglavljima biti zasebno, detaljnije objašnjeni.

STRUČNO OBRAZOVANJE

Prema Račkom (1997) stručno obrazovanje podrazumijeva profesionalnu izobrazbu, tj. srednjoškolsko obrazovanje kojim učenik stječe srednju ili nižu stručnu spremu ili srednjoškolsko obrazovanje koje priprema osobu za više i visoko obrazovanje i kojim učenik stječe srednju školsku spremu (Rački, 1997). Svrha je stručnog obrazovanja da svaka osoba pod jednakim uvjetima i prema njegovim sposobnostima, nakon završetka osnovnoškolskog obrazovanja, stekne znanja i vještine, tj. kompetencije koje će ju osposobiti za uključivanje na tržište rada ili nastavak obrazovanja na visokim učilištima (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2019). Na visokim učilištima se također stječu kompetencije za zapošljavanje na otvorenom tržištu rada (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2019) pa će u nastavku biti detaljnije prikazano što uključuje srednjoškolsko, a što visokoškolsko obrazovanje.

Prema Zakonu o hrvatskom kvalifikacijskom okviru (NN, 22/13) stručno obrazovanje dijeli se na: jednogodišnje i dvogodišnje srednjoškolsko strukovno obrazovanje; trogodišnje

strukovno obrazovanje; gimnazijsko obrazovanje; četverogodišnje i petogodišnje strukovno srednjoškolsko obrazovanje.

Srednjoškolski programi obrazovanja u Hrvatskoj dijele se na: gimnazije, strukovne škole i umjetničke škole (CISOK, 2019a).

Gimnazijski programi ne osposobljavaju učenike ni za koje konkretno zanimanje, već prvenstveno pripremaju učenike za nastavak obrazovanja na nekoj od visokoškolskih ustanova. Državna matura je završni pismeni ispit obavezan samo za učenike gimnazija. A s položenom maturom, učenici stječu srednju školsku spremu (CISOK, 2019b).

Strukovne škole dijele se na tehničke, zdravstvene, gospodarske, trgovačke, poljoprivredne... škole, koje traju četiri, odnosno pet godina te na industrijske i obrtničke škole u okviru istih struka, u kojima programi traju tri godine te završetkom navedenih strukovnih škola, učenici stječu srednju stručnu spremu. U strukovno obrazovanje ubraja se i obrazovanje za jednostavna zanimanja u trajanju od jedne do dvije godine kojima se stječe niža stručna sprema (pomoćna zanimanja). Prema trajanju obrazovanja, sve strukovne programe dijelimo na petogodišnje, četverogodišnje, trogodišnje, dvogodišnje i jednogodišnje strukovne programe (CISOK, 2019c).

Umjetničke škole su četverogodišnje škole i nude obrazovne programe za učenike koji se odlikuju specifičnim sposobnostima u području: glazbe, plesa, likovne umjetnosti i dizajna. Srednje glazbene, srednje baletne i škole za ritmiku i ples upisuju se, u pravilu, nakon završene osnovne glazbene ili plesne škole. Postupak za upis u takve škole, uz školske ocjene, uključuje i provjeru sposobnosti, odnosno darovitosti za određeno područje. Srednje obrazovanje učenika u umjetničkim programima obrazovanja završava izradom i obranom završnoga rada u organizaciji i provedbi škole. Ispite državne mature učenici polažu ako planiraju nastaviti svoje obrazovanje na studiju (CISOK, 2019d).

Kao što je prije navedeno, u stručno obrazovanje spada, uz srednjoškolsko, i visoko obrazovanje čiju djelatnost obavljaju visoka učilišta, a to su sveučilište te fakultet i umjetnička akademija, veleučilište i visoka škola (MZO, 2019).

Prema Ministarstvu znanosti i obrazovanja (MZO, 2019), razlike među visokim učilištima su sljedeće:

Sveučilište, fakultet i umjetnička akademija osnivaju se radi obavljanja djelatnosti visokog obrazovanja, znanstvene, stručne i umjetničke djelatnosti te druge djelatnosti u skladu sa zakonom i svojim statutom. U sklopu djelatnosti visokog obrazovanja ova visoka učilišta organiziraju i izvode sveučilišne studije, a u skladu sa Zakonom o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju mogu organizirati i izvoditi i stručne studije.

Sveučilišni studiji osposobljavaju studente za obavljanje poslova u znanosti i visokom obrazovanju, u poslovnom svijetu, javnom sektoru i društvu općenito. Sveučilišni studiji obuhvaćaju tri razine: preddiplomski, diplomski i poslijediplomski studij.

Veleučilište i visoka škola osnivaju se radi obavljanja djelatnosti visokog obrazovanja organizacijom i izvođenjem stručnih studija te mogu obavljati stručnu, znanstvenu i umjetničku djelatnost u skladu sa Zakonom o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju i svojim statutom.

Stručni studiji pružaju studentima primjerenu razinu znanja i vještina koje omogućavaju obavljanje stručnih zanimanja te ih osposobljavaju za neposredno uključivanje u radni proces. Stručno obrazovanje obuhvaća: kratki stručni studij, preddiplomski stručni studij i specijalistički diplomski stručni studij.

RADNO OSPOSOBLJAVANJE

Kada je riječ o učenicima s većim teškoćama (učenici s umjerenim i težim intelektualnim teškoćama, učenici s autizmom i dodatnim teškoćama), prema Pravilniku o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN, 24/15), oni se ne obrazuju, već ih se osposobljava za produktivan rad. To su učenici s toliko opsežnim invaliditetom da zbog svojih teškoća ne mogu steći nižu stručnu spremu pa se osposobljavaju za produktivni rad (Rački 1997).

Osposobljavanje za produktivan rad u ovom slučaju označuje - obavljanje jednostavnih radnih zadataka u zaštićenim uvjetima rada što Rački (1997) naziva „radnim osposobljavanjem“. Iako se i danas često koristi izraz „radno osposobljavanje“ to se odnosi na dio primjerenog programa, prema Pravilniku o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN, 24/15), tzv. *Posebni program za stjecanje kompetencija u*

aktivnostima svakodnevnoga života i rada uz individualizirane postupke koji se provodi u odgojno-obrazovnoj skupini kao obvezno osnovno obrazovanje.

Navedeni program ima za cilj osposobiti one učenike značajno sniženoga intelektualnog funkcioniranja i učenike s višestrukim teškoćama u razvoju koji se s obzirom na njihove funkcionalne sposobnosti mogu osposobiti za najjednostavnije aktivnosti svakodnevnog života i rada te ne mogu steći ni nižu stručnu spremu. Njih se, prema Posebnom programu za stjecanje kompetencija u aktivnostima svakodnevnog života, osposobljava za najjednostavnije aktivnosti svakodnevnoga života i rada, a provodi se od 6. do 21. godine života (Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN, 24/15)). Program se provodi u odgojno-obrazovnoj skupini kao obvezno obrazovanje kojemu je cilj s obzirom na učenikove funkcionalne sposobnosti, osposobiti ga za najjednostavnije aktivnosti vezane za svakodnevni život. Program se odnosi na one učenike (od 7. do 21. godine) koji nakon završenog osnovnog obrazovanja po posebnom programu uz individualizirane postupke nisu u mogućnosti nastaviti srednjoškolsko obrazovanje po posebnom programu uz individualizirane postupke (Velki, Romstein, 2015).

Tijekom programa radnog osposobljavanja, budući da osobe ne stječu ni najniži stupanj stručne spreme, to ih značajno ograničava prilikom zasnivanja radnog odnosa (Kiš Glavaš, 2002). Osnovni cilj radnog osposobljavanja je stjecanje poželjnih radnih vještina i sposobnosti, kao što su prihvatljivo ponašanje, tolerancija na kritiku, uspostavljanje dobrih odnosa s drugim osobama (Šafranko, Frey Škrinjar, 2003). Uloga edukacijskog rehabilitatora u provođenju *Posebnog programa za stjecanje kompetencija u aktivnostima svakodnevnoga života i rada uz individualizirane postupke* ima značajnu ulogu koja će biti opisana u nastavku rada te će se detaljnije osvrnuti na konkretne aktivnosti edukacijskog rehabilitatora u tom području.

3.3.3. Zapošljavanje

Zapošljavanje je treća faza profesionalne rehabilitacije. Zapošljavanjem se postiže cilj profesionalne rehabilitacije "da osoba osigura i zadrži odgovarajuće zaposlenje, napreduje u njemu i integrira se, odnosno reintegrira u društvo" (Rački, 1997, str. 167).

Kako se za potrebe ovog rada, naglasak stavlja na osobe s invaliditetom, valja opisati pod kojim uvjetima u Republici Hrvatskoj se mogu zaposliti osobe s invaliditetom.

Osoba s invaliditetom može biti zaposlena na otvorenom tržištu rada ako tamo postiže punu radnu učinkovitost unatoč svojem invaliditetu. Osim na otvorenom tržištu rada, osoba s invaliditetom može se zaposliti i pod posebnim uvjetima u ustanovama ili trgovačkim društvima osnovanima radi zapošljavanja osoba s invaliditetom koje se ne mogu zaposliti na otvorenom tržištu rada (integrativna radionica) i u ustanovama ili trgovačkim društvima osnovanima radi zapošljavanja osoba s invaliditetom koje se ne mogu zaposliti u integrativnoj radionici (zaštitna radionica) (Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN, 157/13, 152/14, 39/18)).

Prema Pravilniku o zaštitnim radionicama i integrativnim radionicama za zapošljavanje osoba s invaliditetom (NN, 75/18), integrativna radionica je ustanova ili trgovačko društvo koje zapošljava osobe s invaliditetom na temelju nalaza i mišljenja centra za profesionalnu rehabilitaciju te zapošljava najmanje 40% osoba s invaliditetom u odnosu ukupan broj zaposlenih. Osobama s invaliditetom zaposlenim u integrativnoj radionici mora se, u obavljanju poslova, osigurati stručna podrška, nadzor i vodstvo stručnih radnika koji rade u integrativnoj radionici.

Zaštitna radionica je ustanova ili trgovačko društvo koje osigurava zaštitna radna mjesta za osobe s invaliditetom za koje je nalazom i mišljenjem centra za profesionalnu rehabilitaciju utvrđeno da su zapošljive na zaštitnim radnim mjestima. To su osobe koje zbog svog invaliditeta mogu postići od 30% do 70% očekivane radne učinkovitosti, a na zaštitnom radnom mjestu uvjeti na radnom mjestu i u radnoj okolini su prilagođeni radnim sposobnostima i potrebama osobe s invaliditetom. Budući da te osobe imaju teškoća s radnom

izdržljivošću te osciliraju u radnom funkcioniranju, potreban im je veći opseg stručne podrške uz svakodnevno praćenje (Pravilnik o zaštitnim radionicama i integrativnim radionicama za zapošljavanje osoba s invaliditetom, (NN, 75/18)), što se omogućava na zaštitnim radnim mjestima, ali o tome će više riječi biti u poglavlju koji će detaljno opisati ulogu edukacijskog rehabilitatora u pružanju stručne podrške na zaštitnim i integrativnim radnim mjestima.

Prema Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN, 157/13, 152/14, 39/18) na otvorenom tržištu rada, osoba s invaliditetom se može zaposliti prema tzv. modelima: *zapošljavanje bez potpore ili podrške*, *zapošljavanje uz potporu*, *zapošljavanje uz podršku* i *zapošljavanje uz potporu i podršku*. *Zapošljavanje bez potpore i podrške* podrazumijeva da je osoba u cijelosti osposobljena za rad na određenom radnom mjestu u odnosu na njezin invaliditet i utvrđenu preostalu radnu sposobnost (Kiš-Glavaš i sur., 2019). *Zapošljavanje uz potporu* podrazumijeva zapošljavanje uz određenu financijsku potporu radi prevladavanja teškoća vezanih uz njezin invaliditet, a koje su utvrđene nalazom i mišljenjem centra za profesionalnu rehabilitaciju kako bi se financijski nadoknadio onaj dio posla kojeg osoba zbog svog invaliditeta nije u mogućnosti obavljati u potpunosti (Kiš-Glavaš i sur., 2019). *Zapošljavanje uz podršku* je zapošljavanje gdje zaposlena osoba ima praćenje i podršku od određene stručne osobe (radnog asistenta) na svom radnom mjestu, radi prevladavanja teškoća vezanih uz njezin invaliditet, što je utvrđeno nalazom i mišljenjem centara za profesionalnu rehabilitaciju. *Zapošljavanje uz potporu i podršku* naposljetku podrazumijeva da zaposlena osoba koristi financijsku potporu i stručnu podršku na svom radnom mjestu kako bi prevladala teškoće vezane uz njezin invaliditet (Kiš-Glavaš i sur., 2019). Zapošljavanje uz podršku se zasniva na potpuno drugačijem pristupu od tradicionalnih oblika zapošljavanja osoba s invaliditetom te kompetitivnog zapošljavanja u redovnim uvjetima. Polazi se od uvjerenja da svim ljudima, bez obzira na vrstu i stupanj težine njihovog invaliditeta, treba osigurati i pružiti podršku za rad u zajednici kako bi osoba s invaliditetom mogla biti produktivan član zajednice (Ergović, 2007). Zapošljavanje uz podršku definirano je kao plaćeno zapošljavanje za osobe s teškoćama u razvoju za koje je kompetitivno zapošljavanje u potpunosti ili gotovo nemoguće i koje, zbog svojih teškoća, trebaju trajnu podršku na radnom mjestu kao što je trening, supervizija i transport (Bratković 2005). West i sur. (1999) definiraju zapošljavanje uz podršku kao suvremenu alternativnu službu radne

rehabilitacije koja je namijenjena osobama s većim teškoćama kojima je potrebna dugotrajnija potpora da bi ostale u uvjetima kompetitivnog zapošljavanja i rada u integriranim uvjetima, tj. to je plaćeni posao koji obavljaju osobe s teškoćama na otvorenom tržištu rada, uz kontinuiranu podršku. Svrha programa zapošljavanja uz podršku ne sastoji se u tome da se za osobe s invaliditetom pronađu adekvatni poslovi te ih se osposobi za njihovo obavljanje i zadržavanje već da im se omogući radno-socijalna integracija i zapošljavanje na individualno primjerenim poslovima u redovnoj radnoj sredini uz individualno prilagođenu podršku u skladu s njihovim interesima, sposobnostima i potencijalima (Bratković, 2005) pa se pod zapošljavanjem uz podršku podrazumijeva obučavanje osobe na radnom mjestu u redovnoj radnoj sredini (Sciarappa i sur., 1994, Oliver i sur., 1997, prema Bratković 2002).

Postoje 4 modela zapošljavanja uz podršku s obzirom na način smještanja osobe u radnu sredinu (Rusch i Hughes, 1990, prema Gerhardt i Holmes, 1997; Luftiyya, Rogan i Shoultz, 1988):

Model individualnog zapošljavanja koji podrazumijeva pronalaženje odgovarajućih poslova u zajednici za pojedine osobe te se tijekom pronalaska usklađuju zahtjevi posla i zaposlenikovi interesi i sposobnosti. Taj je model ključan za zapošljavanje osoba s najvećim teškoćama.

Skupni model (enklava) koji se definira kao skupina osoba s teškoćama koje rade uz permanentnu podršku radnog asistenta.

Model mobilnih skupina koja uključuje skupinu od 3 do 8 osoba s teškoćama uz jednog ili dva radna asistenta. Ova se skupina kreće lokalnom zajednicom nudeći razne usluge na dobrobit lokalne zajednice.

Mala poduzeća što podrazumijeva da se osobe s teškoćama udružuju sa svojim obiteljima i prijateljima te osnivaju mala poduzeća.

MODELI ZAPOŠLJAVANJA OSOBA S INVALIDITETOM

Modeli zapošljavanja osoba s invaliditetom u svijetu su najčešće: kvotni sustav zapošljavanja, volonterski sustav zapošljavanja i mješoviti sustav zapošljavanja, zaštitno zapošljavanje i zapošljavanje uz podršku (Kiš-Glavaš i sur., 2019). Zaštitno zapošljavanje i zapošljavanje uz podršku su opisani u prethodnom poglavlju.

Kvotni sustav zapošljavanja se odnosi na državne propise kojima se nameće obveza poslodavcima da zaposle određeni postotak osoba s invaliditetom u odnosu na zaposlenike bez invaliditeta (Rački, 1997). Obveznici kvotnog sustava zapošljavanja osoba s invaliditetom su poslodavci koji zapošljavaju najmanje 20 radnika, osim stranih diplomatskih i konzularnih predstavništava, integrativnih radionica i zaštitnih radionica. Poslodavci su dužni, prema odredbi članka 8. Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN, 29/18), zaposliti na primjerenom radnom mjestu, prema vlastitom odabiru, u primjerenim radnim uvjetima, određeni broj osoba s invaliditetom, ovisno o ukupnom broju zaposlenih radnika i djelatnosti koju obavljaju, s tim da kvota može biti različita, ali ne može biti manja od 2%, niti veća od 6% od ukupnog broja zaposlenih radnika kod poslodavca koji su obveznici kvotnog zapošljavanja osoba s invaliditetom.

Obvezu kvotnog zapošljavanja osoba s invaliditetom poslodavac može ispuniti i tako da ima zaposlen propisani broj osoba s invaliditetom upisanih u očevidnik zaposlenih osoba s invaliditetom i/ili zamjenskom kvotom u koju se ubrajaju: učenici s teškoćama u razvoju i studenti s invaliditetom na praktičnoj nastavi kod poslodavca; rehabilitanti na praksi kod poslodavca; studenti s invaliditetom zaposleni prema posebnom propisu; osobe s invaliditetom na stručnom osposobljavanju za rad bez zasnivanja radnog odnosa i osobe s invaliditetom čije redovito obrazovanje poslodavac stipendira. U zamjensku kvotu ubraja se i sklapanje ugovora o poslovnoj suradnji sa zaštitnom radionicom i integrativnom radionicom, odnosno trgovačkim društvom, zadrugom ili udrugom u kojima više od polovine radnika čine osobe s invaliditetom, odnosno s osobom s invaliditetom koja se samozapošljava (Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN, 157/13, 152/14, 39/18)).

Prednost kvotnog sustava zapošljavanja odnosi se na činjenicu da osobe s invaliditetom imaju veću mogućnost zaposlenja i veću sigurnost zadržavanja zaposlenja (Kiš-Glavaš i sur.,

2019). S druge strane, postavljanje previsokog postotka kvote može biti kontraproduktivno jer osobe s invaliditetom i poslodavci gube motivaciju. Naime, osobe s invaliditetom smatraju kako su ih poslodavci bili primorani zaposliti, a poslodavci koji ne ispunjavaju kvotu prema Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN, 157/13, 152/14, 39/18) obveznici su novčane naknade te obveznici obračunavanja i plaćanja novčane naknade što je još jedan od razloga da se osobe s invaliditetom osjećaju kao primorano zaposlene. Bez obzira na prednosti i nedostatke kvotnog sustava zapošljavanja, u Republici Hrvatskoj je trenutno najviše osoba s invaliditetom zaposlena upravo preko kvotnog sustava zapošljavanja. Konkretnije, Republika Hrvatska se u većem dijelu odlučila na poticanje zapošljavanja osoba s invaliditetom na otvorenom tržištu rada, redovitim uvjetima, tj. kvotno zapošljavanje, a u manjem dijelu hrvatski sustav zapošljavanja osigurava i zaštitno zapošljavanje (u zaštitnim i integrativnim radionicama) (Kiš-Glavaš i sur., 2019).

Volonterski sustav zapošljavanja podrazumijeva sudjelovanje volontera koji svojim aktivnostima utječu na pridobivanje potencijalnih poslodavaca za osobe s invaliditetom. Ti volonteri najčešće djeluju kroz različite udruge za osobe s invaliditetom te svojim radom doprinose boljitku i većoj kvaliteti života osoba s invaliditetom (Kiš-Glavaš i sur., 2019).

Volonterski sustav zapošljavanja je sustav zapošljavanja bez zakonske prisile za razliku od kvotnog zapošljavanja. On se zasniva na metodama poticanja poslodavca da zaposli osobe s invaliditetom. U tu svrhu se koriste razna sredstva propagande poput medijskih kampanji, izdavanja brošura i informativnih listića, edukacija i prikaza iskustva koje doprinose podizanju svijesti poslodavaca o mogućnostima zapošljavanja osoba s invaliditetom (Simović, 2010). Prema Simović (2010) dobra strana volonterskog sustava zapošljavanja ogleda se u tome da je osoba s invaliditetom motiviranija za svoje profesionalno osposobljavanje (za razliku od kvotnog sustava zapošljavanja) s obzirom na činjenicu da se zasnivanje radnog odnosa vrši putem javnih oglasa za posao te da postoji profesionalna selekcija. S druge strane, volonterski sustav zapošljavanja nije socijalno povoljan jer osobi s invaliditetom nije osigurano sigurno zaposlenje nakon završenog profesionalnog osposobljavanja, ali za razliku od kvotnog sustava, nakon zapošljavanja, osobe s invaliditetom su pozitivnije prihvaćene od strane ostalih zaposlenih, budući da se radni odnos zasnovao na osnovu javnog oglasa. Međutim, ovaj sustav zapošljavanja je primjenjiv samo u sredinama u kojima postoji dovoljno razvijena svijest o radnim potencijalima osoba s invaliditetom te u ekonomski razvijenim zemljama, u kojima su

poslodavci ekonomski sposobni da bez veće podrške od strane države izvrše sva neophodna prilagođavanja radnog mjesta i radnog okruženja za osobe s invaliditetom (Simović, 2010), a u Republici Hrvatskoj volonterski sustav zapošljavanja nije prisutan, barem ne formalno, kao ni mješoviti sustav (Kiš-Glavaš i sur., 2019).

Mješoviti sustav zapošljavanja objedinjuje prednosti kvotnog i volonterskog sustava zapošljavanja, osiguravši s jedne strane obvezu zapošljavanja kroz propisanu kvotu, a s druge strane potporu osobama s invaliditetom i njihovim poslodavcima pri zapošljavanju i radu kroz rad volontera i organizacija (Kiš-Glavaš i sur., 2019). Mješoviti sustav zapošljavanja osoba s invaliditetom ima više oblika, ali su za sve njih zajednička dva elementa: obveza poslodavca da zaposli određen broj osoba s invaliditetom i poticajne mjere za poslodavca koje se očituju putem volonterskog pružanja pomoći prilikom opremanja radnog mjesta koje je predviđeno za zapošljavanje osobe s invaliditetom, dobivanje kreditnih sredstava, financiranje dijela plaće osobi s invaliditetom i slično (Simović, 2010). Prema Simović (2010) krajnji cilj ovog modela zapošljavanja jest da poslodavci sami prepoznaju svoj interes u pogledu zapošljavanja osoba s invaliditetom. Ovaj sustav zapošljavanja osoba s invaliditetom nužno podrazumijeva i obvezu poslodavca da radno mjesto prilagodi osobama s invaliditetom (Simović, 2010). U tom smislu, u međunarodnom pravu i praksi zastupljen je koncept „razumne prilagodbe radnog mjesta“. Ovaj koncept podrazumijeva obavezu poslodavca da stvori uvjete za nesmetan rad zaposlene osobe s invaliditetom, što se naročito odnosi na prostorno prilagođavanje zgrade (ulazi, prilazi, toaleti), ali i radnog mjesta gdje zaposlena osoba s invaliditetom obavlja svoje radne aktivnosti. Vlada Republike Hrvatske prepoznala je važnost razumne prilagodbe i uvela je u zakonodavni okvir. 2018. godine izdan je „Priručnik s preporukama za razumnu prilagodbu radnog mjesta“ čiji je nakladnik Zavod za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom. Priručnik je usmjeren na približavanje pojma razumne prilagodbe svima koji rade s osobama s invaliditetom, posebno na području njihova zapošljavanja. Namijenjen je stručnjacima, poslodavcima, nadređenima, kolegama, ali i samim osobama s invaliditetom (ZOSI, 2018).

3.3.4. Centar za profesionalnu rehabilitaciju

Već je spomenuto da centri za profesionalnu rehabilitaciju provode usluge profesionalne rehabilitacije kao što je navedeno i u Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN, 157/13, 152/14, 39/18): „Profesionalnu rehabilitaciju osoba s invaliditetom organizira i izvodi centar za profesionalnu rehabilitaciju samostalno ili u suradnji sa srednjoškolskom ustanovom ili drugom pravnom osobom koja ispunjava uvjete za osposobljavanje propisane ovim i drugim zakonom“. Prema istom Zakonu (NN, 157/13, 152/14, 39/18), osoba s invaliditetom koja ima utvrđen status osobe s invaliditetom, ostvaruje pravo na profesionalnu rehabilitaciju, a prema Zakonu (NN, 157/13, 152/14, 39/18), to podrazumijeva da osoba ima pravo na korištenje usluga profesionalne rehabilitacije utvrđenih individualnim planom profesionalne rehabilitacije.

Standardima usluga profesionalne rehabilitacije definirane su sljedeće usluge koje provode centri za profesionalnu rehabilitaciju (sadržaj usluga će se detaljnije prikazati kroz aktivnosti edukacijskog rehabilitatorima u pojedinim uslugama) (CPRZ, 2019b):

- Rehabilitacijska procjena razine radnih sposobnosti, znanja, vještina, radnih navika i profesionalnih interesa koje obuhvaća i – Rehabilitacijsku procjenu – utvrđivanje invaliditeta u odnosu na rad
- Pomoć u prevladavanju različitih poteškoća koje onemogućuju uključivanje u daljnje usluge profesionalne rehabilitacije
- Izrada perspektiva
- Analiza određenog radnog mjesta i radnog okruženja
- Stručna podrška i praćenje tijekom obrazovanja i osposobljavanja ili usavršavanja s obrazovnim programom
- Stručna podrška i praćenje na određenom radnom mjestu i radnom okruženju
- Jačanje radnih potencijala i profesionalnih kompetencija (radni centar)
- Jačanje radnih potencijala i profesionalnih kompetencija (virtualna radionica)
- Izrada plana prilagodbe radnog mjesta i radnog okoliša (arhitektonska prilagodba), te potrebne prilagodbe opreme i sredstava za rad (tehnička prilagodba)
- Procjena radne učinkovitosti
- Radno osposobljavanje na konkretnom radnom mjestu
- Obrazovanje, osposobljavanje ili usavršavanje s kraćim obrazovnim programom.

4. Profesionalna rehabilitacija u Hrvatskoj

Donošenjem Ustava 1998. godine, Republika Hrvatska započinje tranziciju iz socijalističkog u kapitalistički sustav. Ustav deklarira Republiku Hrvatsku kao socijalnu državu koja svakom državljaninu osigurava: pravo na rad i slobodu rada, slobodu izbora zanimanja i posla, dostupnost svakog radnog mjesta pod jednakim uvjetima te uključenje osoba s invaliditetom u društveni život (Ustav Republike Hrvatske, (NN, 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14)). Ustavom Republike Hrvatske se svakoj osobi jamči pravo na rad, a što je za tematiku ovog rada posebno važno, u Ustavu je posebno istaknuta zaštita radnog odnosa za osobe s invaliditetom (Ustav Republike Hrvatske, (NN, 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14)). Izričito zabranjivanje diskriminacije u ostvarivanju prava na rad, na temelju fizičkih ili duševnih poteškoća, dodatno je uređeno Zakonom o radu (NN, 93/14, 127/17) te Zakonom o suzbijanju diskriminacije (NN 85/08, 112/12). Na temelju najviših ustavnih načela Republike Hrvatske i međunarodnih dokumenata, Hrvatski je sabor 2005. godine donio Deklaraciju o pravima osoba s invaliditetom (NN, 47/05) potvrđujući pravo svih građana da ravnopravno sudjeluju u svim segmentima društva te da nesmetano raspoložu svojim zakonskim i ustavnim pravima.

Iako je sada zakonski kvalitetno uređeno pitanje zapošljavanja osoba s invaliditetom, nije oduvijek bilo tako. Naime, Hrvatska u tržišno orijentirano zapošljavanje i rad osoba s invaliditetom, ulazi prvi put u svojoj povijesti bez izgrađenog koherentnog sustava. Povijesno promatrano, ona nikada nije imala jedinstvenu, javno obznanjenu politiku rehabilitacije i profesionalne rehabilitacije (Žunić, 2001). Zakonom o radu (NN, 38/95) nestaje iz upotrebe pojam "invaliditet", "invalidna osoba" ili pak jednostavno "invalid", čime iščezava pravna i radna identifikacija osobe s invaliditetom. Zakonom o mirovinskom osiguranju (NN, 102/98) izostavljen je pojam «invalidsko», a profesionalna je rehabilitacija kao dio invalidskog osiguranja gotovo isključena iz sustava radne i socijalne sigurnosti. Donošenjem ovih zakona osobe s invaliditetom gube brojna socijalna prava među kojima su pravo na profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje uz potporu ili u zaštitnim poduzećima. Uz navedeno, važno je spomenuti da je prijelaz na tržišno gospodarstvo u Hrvatskoj doveo do značajnog gubitka radnih mjesta, promjena posla, neredovitih primanja, rada «na crno», prijevremenih odlazaka

u mirovinu, odlaska iz zemlje i slično. Osobe s invaliditetom, kao najosjetljivija skupina, osjetile su svu težinu promjena. Ukupna nezaposlenost osoba s invaliditetom u tom periodu porasla je za 200% (Crnković-Pozaić, 2002). Do 1998. godine, oko 70.000 invalida rada zaposlenih na otvorenom tržištu rada ostalo je bez posla (Šribar, 2002; Žunić, 2001). Upravo se procesom profesionalne rehabilitacije želi osobama s invaliditetom omogućiti što potpuniju radnu i socijalnu integraciju u društvo (Kiš-Glavaš i sur., 2008).

Tijekom 90-tih, skrb države za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom bila je nedostatna. Cjeloviti sustav skrbi države za osposobljavanje i zapošljavanje osoba s invaliditetom nije postojao i trebao se izgraditi iz temelja. Vlada Republike Hrvatske krajem 90-tih pokreće dvije inicijative u pokušaju poboljšanja gospodarskog i socijalnog položaja osoba s invaliditetom: osniva Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za osobe s invaliditetom (1997) radi pružanja stručne pomoći vladi u odlučivanju o pitanjima iz područja zaštite i rehabilitacije osoba s invaliditetom; te donosi Nacionalni program za poboljšanje kvalitete življenja osoba s invaliditetom (Vlada Republike Hrvatske, 1999).

Na području profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba s invaliditetom, tijekom prvog desetljeća hrvatske samostalnosti je vladalo pravno gotovo neuređeno stanje (Šribar, 2002). U području profesionalne rehabilitacije, zapošljavanja i rada uz načelno naglašavanje prava na rad i slobodan izbor zanimanja, prava na pravedne uvjete rada i jednaku plaću za jednak rad te prava na osiguranje za slučaj nezaposlenosti prepoznala se potreba promicanja zapošljavanja osoba s invaliditetom u redovitim radnim uvjetima te potreba kreiranja odgovarajućih poreznih mjera, kreditne politike i politike poticaja. Nadalje, bila je istaknuta potreba razvoja strategije zapošljavanja osoba s invaliditetom, osiguranja službi profesionalnog usmjeravanja, obučavanja, rehabilitacije i zapošljavanja, prilagođavanja obrazovnog sustava potrebama osoba s invaliditetom te ujednačavanja vrednovanja invaliditeta na način koji će spriječiti moguću diskriminaciju (Human Dynamics, 2010).

Najvažnija pitanja iz područja profesionalne rehabilitacije trebala su se cjelovito urediti jednim zakonom, umjesto da više zakona uređuje pitanja važna isključivo za pojedine skupine osoba s najtežim oblicima invaliditeta (Šribar, 2002). To su bili počeci nastajanja Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom.

4.1. Donošenje Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom

Republika Hrvatska u svoj je pravni sustav ugradila niz međunarodnih konvencija vezanih uz područje koje je od posebnog interesa za osobe s invaliditetom. Unutar navedenih dokumenata, za područje rada i zapošljavanja osoba s invaliditetom važna je odluka iz 2003. godine kojom se ratificira Konvencija o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom, a koju je 1983. godine donijela Međunarodna organizacija rada. Republika Hrvatska je, također, sudjelovala u izradi Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom koju je 2007. godine, kao jedna od prvih država, potpisala i ratificirala. Navedenom se konvencijom kroz 50 članaka želi unaprijediti, štititi i osigurati punopravno i ravnopravno uživanje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda osoba s invaliditetom te poštivanje njihova dostojanstva, a pitanje rada i zapošljavanja osoba s invaliditetom integralni su dio Konvencije (Human Dynamics, 2010).

Koncem 2002. godine, prvi je put u Hrvatskoj donesen jedan cjeloviti zakon koji pravno uređuje područje profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba s invaliditetom, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (2002) i to je najvažniji nacionalni zakon vezan uz područje profesionalne rehabilitacije. Njime su u Republici Hrvatskoj stvorene pravne pretpostavke za uspješnu provedbu profesionalne rehabilitacije, zapošljavanja i rada osoba s invaliditetom (Žunić, 2003).

Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN, 143/02) iz 2002. godine uređuje se pojam i način utvrđivanja osobe s invaliditetom smanjenih radnih sposobnosti, sadržaj profesionalne rehabilitacije osoba s invaliditetom, zapošljavanje osoba s invaliditetom na otvorenom tržištu rada, zapošljavanje osoba s invaliditetom pod posebnim uvjetima, osnivanje i djelovanje ustanova za profesionalnu rehabilitaciju, osnivanje i djelovanje zaštitnih radionica i radnih centara, olakšice pri zapošljavanju osoba s invaliditetom, osnivanje i djelovanje Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom, prekršaji, nadzor te prijelazne i završne odredbe.

Od donošenja Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN, 143/02) iz 2002. godine su donesene mnoge izmjene i dopune Zakona, pa je u Republici Hrvatskoj trenutno na snazi novi istoimeni zakon, koji regulira prava na profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN, 39/18) (u daljnjem tekstu Zakon), a njegove zadnje izmjene i dopune stupile na snagu u svibnju 2018. godine.

Ovim se Zakonom radi zaštite osoba s invaliditetom propisuju prava osoba s invaliditetom na profesionalnu rehabilitaciju, zapošljavanje i rad te uređuje zapošljavanje i rad osoba s invaliditetom na otvorenom tržištu rada i pod posebnim uvjetima, osnivanje, djelatnost te upravna i stručna tijela u centru za profesionalnu rehabilitaciju, integrativnoj radionici i zaštitnoj radionici, mjere za poticanje zapošljavanja i rada osoba s invaliditetom, djelatnost i nadležnost Zavoda za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom te odgovornost za povrede odredaba ovoga Zakona (Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom, (NN, 39/18)). Svaka osoba s invaliditetom treba biti upoznata sa svojim pravima koja su joj garantirana Zakonom, a temeljem kojih joj se otvaraju mogućnosti intenzivnijeg uključivanja na otvoreno tržište rada i/ili rada pod posebnim uvjetima (Kiš-Glavaš i sur., 2008).

Prema Zakonu (NN, 39/18) osoba s invaliditetom ima pravo na profesionalnu rehabilitaciju po općim, redovnim programima, a ako je to potrebno zbog vrste i težine invaliditeta ili uspješnosti rehabilitacijskog procesa i u posebnim školama i ustanovama za profesionalnu rehabilitaciju, po prilagođenim ili posebnim programima.

Prema članku 42. Pravilnika o unutarnjem ustrojstvu i sistematizaciji radnih mjesta Zavoda za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom (NN, 43/18), Sektor za profesionalnu rehabilitaciju obavlja sljedeće poslove: provođenje politike razvoja i unaprjeđivanja profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba s invaliditetom, osmišljavanje izobrazbe za poslodavce i stručne osobe u području profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba s invaliditetom, suradnja s poslodavcima u svrhu analiziranja i utvrđivanja mogućnosti zapošljavanja osoba s invaliditetom, uvođenje novih tehnologija namijenjenih zapošljavanju osoba s invaliditetom, izrada Uvjerenja o utvrđenom invaliditetu u odnosu na rad, izrada mišljenja i stavova u postupku donošenja propisa kojima se uređuje područje profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba s invaliditetom, provođenje

stručnog nadzora nad radom centara za profesionalnu rehabilitaciju te integrativnim i zaštitnim radionicama, planiranje i provedba programa istraživanja i razvoja profesionalne rehabilitacije, vođenje i koordiniranje pripremom za i razvojem programa i projekata Europske Unije u području profesionalne rehabilitacije te pružanje stručne podrške i suradnja s ostalim ustrojstvenim jedinicama.

Profesionalna rehabilitacija se trenutno u Hrvatskoj provodi u skladu sa sljedećim propisima (ZOSI, 2019a):

1. Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN, 157/13, 152/14, 39/18)
2. Pravilnikom o profesionalnoj rehabilitaciji i centrima za profesionalnu rehabilitaciju osoba s invaliditetom (NN, 75/18)
3. Pravilnikom o utvrđivanju kvote za zapošljavanje osoba s invaliditetom (NN, 75/18, 120/18)
4. Pravilnikom o sadržaju i načinu vođenja očevidnika zaposlenih osoba s invaliditetom (NN, 75/18)
5. Pravilnikom o poticajima pri zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN, 75/18, 120/18)
6. Pravilnikom o zaštitnim radionicama i integrativnim radionicama za zapošljavanje osoba s invaliditetom (NN, 75/18)
7. Standardima usluga profesionalne rehabilitacije (ZOSI, 2019a)
8. Cjenikom usluga profesionalne rehabilitacije (ZOSI, 2019a)

Iz brojnosti navedenih propisa, može se zaključiti da je profesionalna rehabilitacija u Republici Hrvatskoj opširno opisana i zakonski regulirana.

5. Edukacijski rehabilitator u profesionalnoj rehabilitaciji

5.1. Važnost edukacijskog rehabilitatora u profesionalnoj rehabilitaciji osoba s invaliditetom

Rački (1997) koji je među prvim znanstvenicima koji su se bavili profesionalnom rehabilitacijom, tvrdi da se, kada su u pitanju djeca s teškoćama u razvoju i osobe s invaliditetom, ne mogu ispuniti svi zahtjevi profesionalne rehabilitacije ako u nju nije uključen stručnjak koji poznaje rad s tom populacijom, a to je edukacijski rehabilitator. Stručnjaci koji se danas bave profesionalnom rehabilitacijom osoba s invaliditetom su svjesni da su im potrebna znanja o funkcioniranju osoba s invaliditetom pa se tako u okviru profesionalizacije savjetnika za profesionalno usmjeravanje naglašava nužnost razvijanja kompetencija savjetnika za karijeru za rad s osobama s invaliditetom i s drugim osjetljivim skupinama, kako bi im na odgovarajući način pristupili i pružili im što kvalitetnije usluge (Ministarstvo rada i mirovinskog sustava, 2015). Edukacijski rehabilitator je stručnjak koji već posjeduje kompetencije i znanja za rad s djecom s teškoćama u razvoju i osobama s invaliditetom i zbog toga je adekvatan stručnjak koji može svojim znanjem i kompetencijama doprinijeti profesionalnom razvoju djece s teškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom.

Profesionalna rehabilitacija nije bila osmišljena primarno za osobe s invaliditetom već se usmjerila općenito na osobe koje je trebalo uključiti ili vratiti u aktivan profesionalni život, a naglasak nije bio na osobama s invaliditetom, barem ne u početku (Rački, 1997). Kako se napretkom znanosti i donesenim dokumentima koji zagovaraju ljudska prava (primjerice dokument Standardnih pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom usvojen u UN-u, 1993. godine), počela pridavati pozornost uključivanju u rad i osoba s invaliditetom, u skladu s time se javila i potreba za stručnjakom edukacijskim rehabilitatorom u timu koji se bavi profesionalnom rehabilitacijom (Rački, 1997). Već je navedeno da je Rački (1997) uzeo u obzir i osobe s invaliditetom koje imaju kongenitalno oštećenje te je naglašavao značaj stručnjaka koji poznaje funkcioniranje i ima kompetencije za rad s osobama s invaliditetom od njihovog najranijeg djetinjstva pa tijekom cijelog njihovog života kako bi ih osposobio za određeno radno mjesto, tj. „habilitirao“, što je već objašnjeno u prethodnim poglavljima. Upravo zato je u više navrata isticao značaj edukacijskog rehabilitatora u timu koji se bavi

profesionalnom rehabilitacijom. Uzevši u obzir znanja i kompetencije stručnjaka edukacijskog rehabilitatora, primjećuje se da je upravo on, kada se radi o osobama s invaliditetom, kompetentan stručnjak i jedini u timu stručnjaka profesionalne rehabilitacije, koji je osposobljen za rad s osobama s invaliditetom od njihove najranije dobi te je zbog toga prikladan stručnjak koji će na vrijeme usmjeravati osobu s invaliditetom u njezino buduće zanimanje. Edukacijski rehabilitator je stručnjak koji ima kompetencije „habilitirati“ osobu s invaliditetom, tj., osposobiti ju za rad i privređivanje uzevši u obzir njezino funkcioniranje i iskoristivši njezine potencijale. U nastavku će biti prikazane konkretne aktivnosti edukacijskog rehabilitatora u svakoj od faza profesionalne rehabilitacije.

5.2. Edukacijski rehabilitator u profesionalnom usmjeravanju

5.2.1. Profesionalno usmjeravanje za osobe s invaliditetom

Na više se mjesta u ovome radu istaknulo kako se profesionalno usmjeravanje ne bi smjelo svoditi samo na razdoblje neposredno prije osposobljavanja za produktivni rad na što je upućivao Rački (1997), nego bi trebalo početi mnogo ranije, a s istim se slažu autori Poturić i Spahić (1990 prema Rački 1997) koji su konstatirali da dominantnim konceptom postaje koncept profesionalnog razvoja kao dugogodišnji proces koji traje od djetinjstva.

U Strategiji zapošljavanja za promicanje jednakih mogućnosti osoba s invaliditetom na tržištu rada, (2003) navedeno je da bi profesionalno usmjeravanje trebalo započeti ranije od razdoblja traženja posla te se navodi da je za profesionalno usmjeravanje potrebna suradnja između škola i tijela odgovornih za profesionalnu integraciju. Profesionalno usmjeravanje je iznimno korisno za osobe s invaliditetom i trebalo bi početi što ranije (već u predškolskom periodu), da bi osoba kada dođe u situaciju neposrednog savjetovanja već bila spremna donijeti ispravnu odluku (Kiš-Glavaš, 2002). Ispravan izbor zanimanja važan je čimbenik u stvaranju preduvjeta za uspješnu radnu integraciju. U profesionalnom usmjeravanju osoba s invaliditetom, polazi se od shvaćanja da nije svaka osoba sposobna za obavljanje svakog zanimanja, ali da je sposobna za rad u svim onim zanimanjima koja nisu inkompatibilna s njenim sposobnostima (Rački, 1997). Kiš-Glavaš (2002) napominje da je u taj postupak iznimno važno aktivno uključiti osobu s invaliditetom. Koristi od „rano započetog“ profesionalnog usmjeravanja možemo naći i u tumačenju Račkog (1997) koji smatra da je profesionalno usmjeravanje, istodobno, određeni oblik prevencije, tj. zaštite pojedinca od mogućih negativnih posljedica pogrešnog izbora zanimanja. Naime, osoba bez teškoća će relativno lako izaći iz situacije koju pogrešan izbor zanimanja nameće jer će se lakše preusmjeriti u drugo područje i osposobiti (obrazovati) za drugo zanimanje. Kada se radi o osobama s invaliditetom problem je znatno veći jer se osobe s invaliditetom, zbog prirode njihove teškoće, teže i dugotrajnije prilagođavaju na novu situaciju (primjerice postupak osposobljavanja za drugo zanimanje je dugotrajniji; prilagodba na novu sredinu zahtijeva više vremena i sredstva prilagodbe), a i izbor zanimanja za osobe s invaliditetom je sužen (Kiš-Glavaš, 2002).

Transdisciplinarni tim stručnjaka Službe za profesionalno usmjeravanje predviđa mogućnosti profesionalne rehabilitacije, a osoba s invaliditetom treba odigrati aktivnu ulogu i dati maksimalni doprinos u postavljanju pravca svog profesionalnog razvoja (Kiš-Glavaš, 2002; Mašović, 1990; Rački, 1989).

Zadaće profesionalnog usmjeravanja u odnosu na osobe s invaliditetom su sljedeće (Rački, 1997, str.84):

- omogućiti da osoba s invaliditetom bude aktivni čimbenik profesionalne rehabilitacije
- da roditelji ili skrbnici osobe s invaliditetom razviju ispravne stavove o njihovim stvarnim mogućnostima
- da se osobe upoznaju s pravima i obvezama koje proizlaze iz postojećeg zakonodavstva
- da se osobe upoznaju sa specifičnim problemima koji postoje u njihovu profesionalnom osposobljavanju i mogućnostima njihova svladavanja.

5.2.2. Edukacijski rehabilitator u profesionalnom prosvjećivanju obitelji djeteta s teškoćama u razvoju

Profesionalna rehabilitacija počinje profesionalnim prosvjećivanjem koje je dio profesionalnog usmjeravanja što je već spomenuto. Pod profesionalnim prosvjećivanjem se smatra djelovanje na osobu, odnosno njenu obitelj ili druge koji o njoj skrbe da razviju realne stavove glede mogućnosti njenog profesionalnog osposobljavanja u određenim zanimanjima. To je proces u kojem se nerealne želje pojedinca i njegovih bližnjih transformiraju u željenom (realnom) smjeru (Rački, 1997). Stoga se pretpostavlja da, kada su u pitanju djeca s teškoćama i osobe s invaliditetom, ne mogu ispuniti svi zahtjevi profesionalnog prosvjećivanja ako u nju nije uključen stručnjak koji poznaje rad s tom populacijom, a to je edukacijski rehabilitator (Kovačević i Vrbanić, 1976 prema Rački 1997). Naime, edukacijski rehabilitator je stručnjak koji poznaje funkcioniranje djece s teškoćama i osoba s invaliditetom te posjeduje kompetencije i znanja za rad s navedenom populacijom da može raditi na poticanju rasta i razvoja djece s teškoćama i osoba s invaliditetom. Poticanjem rasta i razvoja djeteta ostvaruje se razvijanje djetetovih potencijala koji su važni općenito u životu (Ljubešić, 2005), a s time povezano, važni su u procesu profesionalne rehabilitacije jer je jedan od zadataka profesionalnog usmjeravanja

upravo pomoć pojedincu da razvije svoje sposobnosti, interese i ostale osobine u granicama vlastitih mogućnosti (Rački, 1997).

U procesu rasta i razvoja djeteta s teškoćama, članovi djetetove obitelji su najvažnije osobe koje doprinose uspješnosti istog. Njihovo mišljenje i ideje su nužne za promicanje suradničkog načina rada i pružanje bolje usluge djetetu. Bez povezivanja s roditeljima, nema djelotvorne rane intervencije (McWilliam, 2010). Edukacijski rehabilitator je stručnjak koji posjeduje kompetencije za rad s roditeljima i članovima obitelji djeteta s teškoćama. Kolegiji na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu *Obitelj i rehabilitacija* te *Praktikum iz rada s obitelji* pružaju temeljna znanja i vještine za pružanje podrške obiteljima djece s teškoćama i osoba s invaliditetom. Ono što je značajno za profesionalno prosvjećivanje članova obitelji jest, da studenti nakon položenog kolegija *Praktikum iz rada s obitelji* mogu razlikovati specifične potrebe obitelji djece s teškoćama i osoba s invaliditetom s obzirom na različite situacije i razdoblja životnog ciklusa te utvrditi važnost osobnog rasta i razvoja djeteta s teškoćama u kompetencijama za buduću profesionalnu ulogu (ERF, 2019f).

Autori Whitson i Keller (2004 prema Lindstrom i sur. 2007) došli su do zaključka da je razvoj karijere pod utjecajem dva međuovisna obiteljska faktora: struktura obiteljskih odnosa (odnosi među članovima obitelji, obiteljska podrška i zastupanje, težnja roditelja da im dijete stekne neko određeno zanimanje) i općenita obiteljska situacija (npr. socioekonomski status obitelji, stupanj obrazovanja roditelja). Pajević (1985) smatra da utjecaj obitelji, kao faktora u izboru zanimanja, proistječe iz osnovnih funkcija koje obitelj ima u pogledu socijalizacije i formiranja ličnosti djeteta. Ponajprije, u obitelji se formiraju prvi profesionalni uzori, odnosno roditelji svojoj djeci predstavljaju primarne modele rada. Istovremeno, roditelji razvijaju radne navike svoje djece, ali i mnoge druge osobine, kao što su odgovornost za dobivene zadatke, točnost, preciznost i slično, a takvim ponašanjem, kod djece se razvijaju pozitivni stavovi i ljubav prema radu. Pajević (1985) dodaje da, osim odgojem, obitelj svojom demografskom, obrazovnom i ekonomskom strukturom, višestruko utječe na profesionalne preferencije pojedinca i njegov izbor zanimanja.

Istraživanja pokazuju da je pružanje stručne podrške roditeljima od najranijih dana izravno povezano s rezultatima koje oni postižu u daljnjem odgoju i obrazovanju kao i da su roditelji kompetentniji u odgoju svoje djece, a cijela obitelj postaje bolje uključena u društvenu

zajednicu (Glenn, 2005; Nutbrown i Clough, 2006; Acedo, 2008). Savjetovanjem i edukacijom roditelja, edukacijski rehabilitator osnažuje roditelje za kontinuirano poticanje svoga djeteta prateći razvojne i individualne potrebe s ciljem da dijete u potpunosti razvije svoje potencijale.

Oснаživanje roditeljskog samopouzdanja i kompetencija kroz procese edukacije i savjetovanja jedan je od načina na koji se djetetova dobrobit ostvaruje jer roditelji koji imaju više znanja i vještina, učinkovitije mogu poticati rast i razvoj svojeg djeteta (Majnemer, 1998). Navedeno se poklapa sa zadacima profesionalnog usmjeravanja, a ti su da se omogući osobi i njezinim najbližim članovima da što bolje upozna sebe i svoje mogućnosti te da roditelji ili skrbnici djeteta s teškoćama u razvoju razviju ispravne stavove o njihovim stvarnim mogućnostima (Rački, 1997) kako bi mogli realno razmišljati o budućem zanimanju vlastitog djeteta.

5.2.3. Edukacijski rehabilitator u socijalizaciji tijekom ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja

Već je spomenuto da su prvi autori koji su se bavili profesionalnom rehabilitacijom podrazumijevali da je profesionalni razvoj pojedinca dugogodišnji proces koji traje od djetinjstva, od anticipatorne socijalizacije u predškolskoj dobi (Poturić i Spahić 1990 prema Rački, 1997). Taj stav se može povezati s propisima u dokumentu Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije (NN, 124/14) koji obrazlaže kako je temelj obrazovanja koncept cjeloživotnog učenja koji potiče pojedinca iz bilo koje dobne skupine, počevši od ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, da uči, omogućuje mu stalan pristup obrazovanju i priznavanje različitih oblika učenja (MZO, 2017).

Rani i predškolski sustav odgoja i obrazovanja predstavlja važnu sastavnicu u djetetovom daljnjem odgoju i obrazovanju kao i u životu općenito (Kudek Mirošević, Jurčević Lozančić, 2014). Obaveza je svake predškolske ustanove da se kontinuirano usklađuje s nacionalnim zahtjevima koji su sadržani u Nacionalnom kurikulumu za rani predškolski odgoj i obrazovanje. On je utemeljen na vrijednostima koje bi trebale unaprjeđivati intelektualni, društveni, moralni, duhovni i motorički razvoj djece (Nacionalni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje, 2014).

Nacionalnim kurikulumom za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (2014) potiče se i osnažuje razvoj osam temeljnih kompetencija za prije spomenuto cjeloživotno učenje i cjeloživotno razvijanje kompetencija. Za suvremeno tržište rada karakterističan je prijelaz sa „sigurnog radnog mjesta“ na „sigurnu zapošljivost“. Pri postizanju sigurne zapošljivosti od izuzetne su važnosti sustav cjeloživotnog profesionalnog usmjeravanja te cjeloživotni razvoj kompetencija (Perin, 2013). Kompetencije koje se osnažuju, a koje je obrazovna politika RH preuzela iz Europske unije, su: komunikacija na materinskome jeziku, komunikacija na stranim jezicima, matematička kompetencija i osnovne kompetencije u prirodoslovlju, digitalna kompetencija, učiti kako učiti, socijalna i građanska kompetencija, inicijativnost i poduzetnost, kulturna svijest i izražavanje (Nacionalni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje, 2014).

Danas se na tržištu rada od potencijalnih radnika traže mnoge kompetencije. Sve se više stavlja naglasak na poduzetničku kompetenciju i zapošljivost pojedinca. Poduzetnička kompetencija se definira kao sposobnost pojedinca da pretvori ideje u djela (Tafra, Begović, 2016). Ova kompetencija pomaže pojedincima, ne samo u njihovom svakodnevnom životu kod kuće i u društvu, već također na radnom mjestu, jer postaju svjesni svog radnog okruženja i sposobni iskoristiti pružene prilike, a ona je temelj za stjecanje specifičnijih vještina i spoznaja potrebnih svima koji stvaraju ili pridonose društvenoj ili poslovnoj aktivnosti (Tafra, Begović, 2016). Potrebna znanja obuhvaćaju sposobnost prepoznavanja dostupnih mogućnosti za osobne, profesionalne i/ili poslovne aktivnosti. Bitna je sposobnost prosuđivanja i identificiranja svojih jakih i slabih strana (Tafra, Begović, 2016).

Prema Međunarodnoj organizaciji rada (2002), zapošljivost (employability) je učinak obrazovanja i osposobljavanja, ali i drugih aktivnosti. Obuhvaća znanja, stručnost i sposobnost da osoba dobije i zadrži posao, profesionalno napreduje i pronađe drugi posao, odnosno, to su vrata koja vode u tržište rada. Zapošljivost je sposobnost pojedinca koja bi se trebala razvijati tijekom cijelog života. Ako se osvrnemo na Nacionalni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje (2014) gdje se navodi da su usvajanje znanja, razvijanje humanizma i tolerancije, razvoj identiteta, razvoj odgovornosti, poticanje autonomije te razvoj kreativnosti zapravo temeljne vrijednosti koje usmjeravaju odgojno – obrazovno djelovanje, jasno nam je da se već od ranih dana može kod djeteta poticati već spomenuta poduzetnička kompetencija kao i pružanje temelja za razvoj zapošljivosti pojedinca.

Iako profesionalno usmjeravanje u pravom smislu te riječi započinje tijekom školskog perioda te se u predškolskom odgoju i obrazovanju ne stavlja naglasak na profesionalnu rehabilitaciju, predškolska ustanova također pruža važne kompetencije koje će kasnije utjecati na uspješniju profesionalnu rehabilitaciju djeteta s teškoćama u razvoju. Već je spomenuto da se pod profesionalnim usmjeravanjem smatra profesionalni razvoj pojedinca koji započinje već od anticipatorne socijalizacije u predškolskoj ustanovi.

Predškolski odgoj i obrazovanje pruža temelje za socijalnu kompetenciju djece. Predškolska ustanova kao institucija ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja treba ponajprije potaknuti djecu na igru i učenje pružajući im osjećaj sigurnosti i ugone. Brižljivo pripremljeno okruženje, u kojem se njeguje individualnost i raznolikost i u kojem djeca istražuju i aktivno uče koristeći široku ponudu materijala i izvora, ideal je kojem teži novi pristup poticanja razvoja socijalne kompetencije u ranom odgoju (Jurčević Lozančić, 2011). Smatra se da je dijete socijalno kompetentno ukoliko je usvojilo prosocijalna ponašanja (npr. dijeljenje, pomaganje, suradnja...) i određene vještine koje mu omogućavaju razumijevanje svoje okoline i djelotvorno snalaženje u svakodnevnim situacijama te uspješno postiže osobne ciljeve. U odnosima s vršnjacima i odraslima emocionalno je osjetljivije i pokazuje pozitivnije oblike ponašanja nego što to čini manje kompetentno dijete (Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba, 2018).

Socijalizacija djece s teškoćama u razvoju u ustanovama predškolskog odgoja i obrazovanja karakterizirana je razvojnim specifičnostima djece i odgojnim kontekstom (kvalitetom okoline) u kojem dijete odrasta (Mikas, Roudi, 2012). Za djecu s teškoćama u razvoju koja su integrirana u predškolske ustanove, mnoga istraživanja su pokazala da djeca s teškoćama u razvoju imaju nižu socijalnu kompetenciju za razliku od svojih vršnjaka bez teškoća te predlažu da bi svi djelatnici odgojno-obrazovnih ustanova trebali imati znanja o utjecaju teškoća na razvoj socijalne kompetencije (Žic-Ralić, Ljubas, 2013). Što se tiče socijalne kompetencije konkretno, edukacijski rehabilitatori tijekom kolegija *Programi unaprjeđivanja socijalne kompetencije* i *Praktikum iz programa unaprjeđivanja socijalne kompetencije* stječu znanja i kompetencije za prepoznavanje značaj i utjecaj razvoja kompetencija na cjelokupni razvoj djece s teškoćama; procjenu potreba pojedinca i skupine, planiranje strukture odgojno-obrazovne jedinice u različitim područjima Programa unaprjeđivanja socijalne kompetencije (u daljem tekstu Program); primjenu niza metoda, oblika i postupaka Programa; komunikaciju

s roditeljima i drugim stručnjacima radi procjene i planiranja potreba djece u području Programa; procjenu razine kompetencija u odabranim područjima Programa; kreiranje Individualnog plana razvoja/unapređivanja kompetencija u aktivnostima svakodnevnog života u skladu s cjelovitim potrebama djeteta s teškoćama u razvoju te za provođenje i evaluaciju Individualnog Programa za unapređivanje socijalne kompetencije (ERF, 2019f).

Kolegij *Inkluzivni pristup u odnosu s vršnjacima* kojeg slušaju edukacijski rehabilitatori tijekom svojeg obrazovanja daje znanje za analiziranje utjecaja različitog ponašanja djeteta, vršnjaka, roditelja i školskog osoblja na uspostavljanje i održavanje socijalne interakcije među vršnjacima, u cilju pravovremenog djelovanja u sprečavanju razvoja sekundarnih teškoća i socijalne isključenosti djece s teškoćama u razvoju te za razlikovanje obilježja vršnjačke interakcije djece s različitim teškoćama u razvoju, kao i vrsta odnosa među vršnjacima općenito, njihovih obilježja i uloge spola u odnosu s vršnjacima, u cilju unapređenja socijalne inkluzije djece s teškoćama u razvoju (ERF, 2019f).

Budući da uključivanje djece s teškoćama u razvoju u uvjete općeg odgoja i obrazovanja ne rezultira automatskim povećanjem socijalnih interakcija između djece s teškoćama i djece bez teškoća (Kemp, Carter, 2002; Carter, Hughes, 2005; Meadan, Monda-Amaya, 2008) treba razvijati i provoditi djelotvorne intervencije prema povećanju kvalitete socijalnih interakcija djece s teškoćama međusobno i s djecom bez teškoća kako bi se razvijala socijalna kompetencija obje skupine djece (Žic-Ralić, Ljubas, 2013). Intervencije trebaju biti usmjerene na povećanje socijalne kompetencije djece s teškoćama u razvoju, a pregled literature o intervencijama za razvoj socijalnih vještina djece predškolske dobi s teškoćama u razvoju pokazuje da se u tu svrhu rabi: razvoj ciljanih ponašanja, aktivnosti igre, generalizacija kroz slobodne igre, ojačavanje odgovarajućih ponašanja, modeliranje posebnih socijalnih vještina, pripovijedanje, izravno učenje socijalnih vještina i oponašanje prikladnih ponašanja. Mnoge intervencije rabe igru kako bi poboljšale socijalno funkcioniranje predškolske djece s teškoćama u razvoju (Vaughn i sur., 2003). Generalizacija kroz slobodnu igru, iako nije sama po sebi dio tretmana, također je sastavni dio mnogih intervencija (Vaughn i sur., 2003). Kako edukacijski rehabilitatori tijekom obrazovanja uče o specifičnostima određenih teškoća djece s teškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom te djelovanju tih teškoća na različite aspekte života i svakodnevnog funkcioniranja, tako istovremeno uče o strategijama i intervencijama koje su potrebne za poboljšanje svakodnevnog funkcioniranja i povećanje samostalnosti djece

s teškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom (ERF, 2019e), stoga postaju adekvatni stručnjaci koji mogu poticati socijalizaciju djece s teškoćama u razvoju tijekom ranog predškolskog odgoja i obrazovanja.

5.2.4. Edukacijski rehabilitator u profesionalnom usmjeravanju tijekom osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja

Kvalitetno profesionalno informiranje je preduvjet dobrog profesionalnog izbora, tj. izbora zanimanja, specifičnije, izbora stručnog obrazovanja koje priprema učenika za buduće zanimanje, a pored obitelji, najznačajniju ulogu u profesionalnom usmjeravanju pojedinca ima škola. Naime, svaki pojedinac velik dio svog života, i to onaj dio koji se odnosi na intenzivan rast i razvoj na svim poljima, provodi u školi. Perin (2012) tvrdi da upravo ta činjenica školi nameće zadatak da pomaže i prati razvoj učenika te da pri tome otkriva njegove potencijale, ali i eventualna ograničenja i u skladu s njima usmjerava učenika prema razvoju njegovih potencijala, odnosno, poučava ga na koji će način prevladati eventualna ograničenja. Također, zadatak je škole potpomoći razvoj interesa, znanja i kompetencija učenika, kako bi on samostalno mogao predviđati i planirati svoj profesionalni razvoj od najranije dobi (Perin, 2012).

Prema Konvenciji o pravima djeteta (1990) u članku 28. Konvencije, države stranke priznaju svakome djetetu pravo na obrazovanje te u svrhu ostvarivanja tog prava potrebno je svima osigurati obvezno i besplatno osnovno obrazovanje, poticati razvoj različitih oblika srednjoškolskog obrazovanja, uključujući opću i stručnu izobrazbu, te ih učiniti raspoloživim i dostupnim svakom djetetu i poduzeti primjerene mjere kao što su uvođenje besplatne izobrazbe i osiguranje materijalne podrške kad je ona potrebna te svim prikladnim sredstvima učiniti više i visoko obrazovanje dostupno svima na temelju sposobnosti. Temeljem Konvencije jasno je da dijete s teškoćama također ima pravo na obrazovanje. Nadalje se u Konvenciji o pravima djeteta (1990) u članku 28. spominje da države stranke trebaju osigurati da obavijesti o školovanju te stručnoj izobrazbi i profesionalnom usmjeravanju budu dostupne svakomu djetetu. Prema Zakonu o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (NN, 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 68/18, 03/19)

školske ustanove surađuju sa zavodima za zapošljavanje i drugim ustanovama u cilju pravodobne informiranosti i profesionalnog usmjeravanja učenika.

Budući da se većinski dio profesionalnog razvoja pojedinca odvija u sustavu obrazovanja, profesionalno usmjeravanje važna je pedagoška zadaća škole (Perin, Drobac, 2010). Stoga već od osnovne škole, budući da tada sazrijevaju kognitivni i konativni procesi koji omogućuju apstraktno mišljenje nužno za razumijevanje i integraciju mnoštva informacija o vlastitim osobinama i o obilježjima svijeta rada, treba početi pripremati učenike za buduće životne uloge i njihovo uspješno usvajanje (Bogdanović, 2009). Upravo u toj činjenici može se prepoznati stvarna uloga i funkcija škole, a to je priprema za život, priprema za budućnost. Svim mladim ljudima osigurati temeljno obrazovanje i kompetencije, koje su pretpostavka za uspješno prolaženje daljnjih obrazovnih i profesionalnih putova, zadatak je ukupnog odgojno-obrazovnog sustava, od predškolskog preko osnovnoškolskog do srednjoškolskog (Perin, 2012). Perin (2012) ukazuje da bi škola mogla biti od velike pomoći pri donošenju profesionalne odluke ako profesionalno usmjeravanje učenika shvati kao razvojni proces, a ne kao spontanu odluku. Zakon o odgoju i obrazovanju (NN, 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 68/18) propisuje određene ciljeve odgoja u školskim ustanovama vezane uz profesionalno usmjeravanje. Članak 4. između ostalog, među ciljevima navodi „osigurati učenicima stjecanje temeljnih (općeobrazovnih) i stručnih kompetencija, osposobiti ih za život i rad u promjenjivom društveno-kulturnom kontekstu prema zahtjevima tržišnog gospodarstva, suvremenih informacijsko-komunikacijskih tehnologija i znanstvenih spoznaja i postignuća, odnosno osposobiti učenike za cjeloživotno učenje“. Cjeloživotno učenje je već spomenuto u kontekstu cjeloživotnog profesionalnog usmjeravanja.

Iako profesionalna rehabilitacija, kako je već navedeno, nije prvenstveno kreirana za djecu s teškoćama u razvoju i osobe s invaliditetom, to su osobe koje su definitivno uključene u taj proces tijekom svog života i obrazovanja, a što je regulirano Pravilnikom o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN, 24/15). U Pravilniku (NN, 24/15) se navodi da je profesionalno usmjeravanje učenika s teškoćama u razvoju obvezni dio pripreme za upis učenika u srednju školu. Taj se dio pripreme, na temelju iskazanih sposobnosti, mogućnosti i interesa učenika, provodi tijekom završnog razreda osnovne škole ili prema potrebi tijekom srednjoškolskoga odgoja i obrazovanja, a što

se za ostale učenike bez teškoća u razvoju provodi tijekom osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja samo u sklopu dnevnih aktivnosti i obaveza (osim ako postoji potreba za profesionalnim usmjeravanjem ako je učenik primjerice neodlučan). To se povezuje s navodom Račkog (1997) koji tvrdi da su učitelji i stručni suradnici u osnovnoj školi obvezni godišnjim planom i programom rada škole predvidjeti i konkretne aktivnosti u svezi s profesionalnim usmjeravanjem učenika, počevši od početnog profesionalnog informiranja učenika i njihovih roditelja. Isto se mišljenje održalo i danas te suvremeni autori (Perin 2012; Gregurović, Lukić, 2014; Kudek Mirošević, Granić, 2014) navode da su nastavnici i stručni suradnici škole (u ovom slučaju će naglasak biti na edukacijskim rehabilitatorima koji su zaposleni na mjestu stručnog suradnika u osnovnoj školi) u sklopu svojih dnevnih obaveza i nastave dužni implementirati aktivnosti profesionalnog usmjeravanja učenika. Gregurović i Lukić (2014) konkretno ističu kako su u osnovnim i srednjim školama za aktivnosti profesionalnog informiranja i savjetovanja zaduženi ponajprije stručni suradnici. Autori Jurić, Mušanović, Staničić i Vrgoč (2001) u Konceptiji razvojne pedagoške djelatnosti stručnih suradnika tvrde da razvojna pedagoška djelatnost svoj pravi smisao dobiva neposrednim sudjelovanjem u odgojno-obrazovnom procesu u školi. To neposredno sudjelovanje uključuje različita područja rada, među kojima se ističe i profesionalno usmjeravanje učenika te s njom povezan savjetodavni rad.

Dugoročno profesionalno usmjeravanje u školi nudi velike potencijale jer nastavnici i ostali zaposlenici škole prate učenike na njihovom obrazovnom putu te ih s vremenom sve bolje poznaju (Perin, 2012). U okviru svojih ciljeva, Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obavezno i srednjoškolsko obrazovanje (2011) između ostalog, naglašava potrebu da profesionalno usmjeravanje kao tema bude integrirano u više školskih predmeta. U Nacionalnom okvirnom kurikulumu za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obavezno i srednjoškolsko obrazovanje (2011), kroz temeljnu kompetenciju poduzetništvo što je ranije spomenuto, navodi se profesionalno usmjeravanje učenika putem uvođenja fakultativnog predmeta *Profesionalna orijentacija i vlastita budućnost*, a profesionalno usmjeravanje se prepoznaje i kroz profesionalni razvoj učenika unutar međupredmetnih tema.

U ovom radu je već opisana uloga edukacijskog rehabilitatora kao stručnog suradnika u osnovnoj školi. Potreba za stručnim suradnikom – edukacijskim rehabilitatorom u redovitoj osnovnoj školi nalaže praćenje i razvoj individualnih sposobnosti učenika s teškoćama u

razvoju, rad na edukacijsko-rehabilitacijskoj procjeni, utvrđivanju optimalnog oblika školovanja, pružanje edukacijsko-rehabilitacijske podrške učenicima s teškoćama u razvoju te praćenje socio-kulturnih prilika u kojima žive, a između ostalih obveza, on je stručnjak koji je zadužen baviti se profesionalnim usmjeravanjem djece s teškoćama u razvoju (Kudek Mirošević, Granić, 2014).

Svake godine Hrvatski zavod za zapošljavanje provodi identifikaciju prioritetnih skupina učenika koji se uključuju u različite oblike profesionalnog usmjeravanja - profesionalno informiranje, savjetovanje i/ili cjelokupnu psihološko-medicinsku obradu, ovisno o specifičnim potrebama učenika. Posebna pozornost pridaje se učenicima za koje se predviđa da bi nakon završetka školovanja mogli imati otežan pristup tržištu rada, odnosno učenicima s teškoćama u razvoju ili težim zdravstvenim teškoćama (E-usmjeravanje, 2019c), a edukacijski rehabilitator je stručnjak koji u sklopu svog rada, posebnu pozornost pridaje radu s učenicima s teškoćama u razvoju.

Prema Pravilniku o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN, 24/15) u aktivnostima profesionalnog usmjeravanja učenika surađuju: učitelji/nastavnici, stručni suradnici škole (gdje, između ostalih, spada edukacijski rehabilitator), nadležni tim školske medicine, zavod za zapošljavanje i roditelji/skrbnici učenika. Znači, profesionalna rehabilitacija zahtijeva da stručnjaci različitih profila doprinesu svojim znanjima i kompetencijama kako bi se uopće mogla uspješno provoditi, a edukacijski rehabilitator svojim znanjima o funkcioniranju osoba s invaliditetom i kompetencijama u radu s osobama s invaliditetom ima velik značaj u timu koji se bavi profesionalnom rehabilitacijom. Već je spomenuto da studenti edukacijske rehabilitacije tijekom predavanja i vježbi stječu kompetencije potrebne za suradnju s različitim profilima stručnjaka te razvijaju vještine potrebne za profesionalnu komunikaciju s njima usmjerenu prema što kvalitetnijoj podršci (ERF, 2019d). Stoga smatram da su edukacijski rehabilitatori, kao stručnjaci, uspješni u komunikaciji i planiranju podrške u suradnji s drugim stručnjacima, za učenike s teškoćama u razvoju, ali i za učenike bez teškoća u razvoju. Na prije spomenutim kolegijima *Profesionalna rehabilitacija* i *Zapošljavanje*, budući edukacijski rehabilitatori su imali priliku naučiti kako doprinijeti uspješnom procesu profesionalnog usmjeravanja učenika u osnovnim školama. Konkretno za osnovnu školu, on je jedini stručnjak koji poznaje funkcioniranje učenika s teškoćama u razvoju, koji ima kompetencije za uočavanje učenika s teškoćama u razvoju, za

provođenje procjene sposobnosti, praćenje, prilagodbu nastavnog materijala i ostalih materijala; najbolje poznaje učenika budući da u svom opisu posla surađuje sa svim osobama koje su bliske učeniku, a koje su vrijedan izvor informacija o njemu; prati učenika, procjenjuje njegova postignuća i uspjehe kroz cijeli osnovnoškolski odgoj i obrazovanje (Kudek Mirošević, Granić, 2014) te na taj način postaje pogodna osoba za profesionalno usmjeravanje učenika s teškoćama u razvoju.

Profesionalno usmjeravanje u školama najčešće se provodi putem pojedinačnih razgovora u svrhu prikupljanja podataka o učenikovim interesima, sposobnostima, vještinama i teškoćama (u okviru rada stručnih suradnika), timskim prezentacijama više institucija, predavanjima gostiju za pojedina područja rada (MORH, MUP), zidnim novinama, okruglim stolovima, izložbama prikupljenih materijala, zajedničkim susretima roditelja, učenika i predstavnika pojedinih zanimanja i nizom drugih aktivnosti koje značajno doprinose promišljanju o osobnim interesima za neko zanimanje, ali i o vlastitim sposobnostima i mogućnostima za obavljanje nekog zanimanja (Eurydice, 2019). Naime, kako s jedne strane, profesionalno savjetovanje pridonosi osvještavanju vlastitih mogućnosti pojedinaca, a s druge strane, pronalaženju odgovarajućeg školovanja i zanimanja u kojemu on može sve svoje mogućnosti i potencijale pretvoriti u profesionalan izbor, to je ujedno i pomoć pojedincu pri usklađivanju njegovih profesionalnih interesa s njegovim znanjima, posebice sa sposobnostima, vještinama i vrijednostima (Strugar, 2004). Kod profesionalnog usmjeravanja učenika posebna pozornost pridaje se učenicima za koje se predviđa da bi nakon završetka školovanja mogli imati otežan pristup tržištu rada, odnosno učenicima s teškoćama u razvoju te učenicima sa zdravstvenim teškoćama, teškoćama učenja i poremećajima u ponašanju (Eurydice, 2019) i upravo se u tome ogleda značaj edukacijskog rehabilitatora kao stručnog suradnika u profesionalnom usmjeravanju učenika s teškoćama u razvoju jer je on jedini stručnjak u školi koji ima znanja o funkcioniranju učenika s teškoćama u razvoju i ima kompetencije za rad s njima.

Sukladno godišnjem planu i programu rada, stručni suradnici obvezni su određen broj sati godišnje provoditi aktivnosti profesionalnog informiranja i usmjeravanja koje se ostvaruju kroz suradnju s učiteljima, predavanja za učenike, predstavljanje ustanova za nastavak obrazovanja, utvrđivanje profesionalnih interesa učenika, suradnju sa stručnom službom Hrvatskoga zavoda za zapošljavanje te savjetovanje učenika (Eurydice, 2019). Rad stručnih

suradnika u školi - pedagoga, psihologa, edukacijskog-rehabilitatora, socijalnog radnika i knjižničara - usmjeren je na sva područja odgojno-obrazovne djelatnosti i na sve subjekte koji sudjeluju u ostvarivanju ciljeva osnovne škole. Njihova djelatnost i aktivnosti u osnovnim školama vezane za profesionalno usmjeravanje specifičnije su istaknute u Nastavnom planu i programu rada za osnovnu školu (2006). Prema tom dokumentu, zadaća je stručnih suradnika u školi da potiču usvajanje vrijednosti, stavova i navika koje omogućavaju cjelovit razvoj osobnosti učenika te prate razvoj učenika i odgojno-obrazovna postignuća učenika, a među temeljnim zadaćama razvojno-pedagoške djelatnosti navodi se i profesionalno informiranje i usmjeravanje učenika u skladu s njihovim potrebama, interesima i sposobnostima (Nastavni plan i program za osnovnu školu, 2006). Kako bi što uspješnije proveli aktivnosti profesionalnog usmjeravanja, stručni suradnici surađuju i s drugim stručnjacima, kako u školi tako i izvan nje, pri čemu značajnu ulogu ima suradnja sa stručnjacima u Hrvatskom zavodu za zapošljavanje (Gregurović, Lukić, 2014). O suradnji škole i zavoda za zapošljavanje govori i Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (NN, 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 68/18) u članku 57. gdje se propisuje da školske ustanove surađuju sa zavodima za zapošljavanje u svrhu pravodobne informiranosti i profesionalnog usmjeravanja učenika.

Da bi profesionalno usmjeravanje učenika uopće bilo moguće potrebno je dobro poznavanje konkretnog učenika, njegovih sposobnosti, mogućnosti, funkcioniranja u svakodnevnom životu te Jurić (2004) napominje kako se profesionalno informiranje i savjetovanje ne može ni zamisliti bez poznavanja konkretnog učenika komu je namijenjeno pa to navodi kao još jedan preduvjet rada na profesionalnom usmjeravanju. Edukacijski rehabilitator kao stručni suradnik je prva osoba koja ima kontakt s učenicima koji će se upisati u školu jer sudjeluje u ispitivanju psihofizičkog stanja djeteta/učenika što je prva procjena koja se odvija prilikom ulaska u školu jer se njome procjenjuje spremnost djeteta za upis u prvi razred (Kudek Mirošević, Granić, 2014). Povjerenstvo za utvrđivanje psihofizičkoga stanja djeteta/učenika čine nadležni školski liječnik – specijalist školske medicine, a iznimno liječnik koji nema završenu specijalizaciju iz školske medicine, stručni suradnici zaposleni u školi (pedagog i/ili psiholog i/ili stručnjak edukacijski rehabilitator i/ili stručni suradnik logoped i/ili stručni suradnik socijalni pedagog), učitelj razredne nastave i učitelj hrvatskoga jezika) (Pravilnik o postupku utvrđivanja psihofizičkog stanja djeteta, učenika te sastavu stručnih

povjerenstava, (NN, 67/14)), a prilikom utvrđivanja psihofizičkog stanja, suradnja se odvija i s liječnicima ostalih specijalnosti, medicinskih ustanova i centara za mentalno zdravlje, kao i s ostalim stručnim suradnicima iz ostalih stručnih službi, centrima za socijalnu skrb, centrima za rehabilitaciju te Edukacijsko – rehabilitacijskim fakultetom (Kudek Mirošević, Granić, 2014).

U okviru timskog rada koji je utemeljen na interdisciplinarnom pristupu, edukacijski rehabilitator radi na identifikaciji, dijagnosticiranju i praćenju učenika s teškoćama u razvoju (Kudek Mirošević, Granić, 2014). Članovi Stručnog povjerenstva škole vrše procjenu o stupnju zrelosti za školu i daju mišljenje o psihofizičkom stanju djeteta u skladu sa zahtjevima struke te ga svaki član stručnog povjerenstva pojedinačno potpisuje. Potrebno je prepoznati djetetove mogućnosti, simptome razvojnog odstupanja, tj. teškoću (Kudek Mirošević, Granić, 2014). Utvrđivanjem psihosomatskog stanja djeteta, timskom sintezom sa stručnim suradnicima škole, specijalist školske i sveučilišne medicine daje mišljenje o odgovarajućem obliku školovanja i potpore djetetu, prilagodbi uvjeta školovanja sukladno potrebama osoba s narušenim zdravljem, pruža potporu i vođenje kroz sustav školovanja uz očuvanje i unapređenje zdravlja (Karin, 2016). Stručno povjerenstvo škole provodi utvrđivanje psihofizičkog stanja djeteta zbog redovitoga upisa u prvi razred osnovne škole, a kada procijeni da za to postoji potreba, predlaže Stručnom povjerenstvu Ureda utvrđivanje: prijevremenog upisa djeteta u prvi razred osnovne škole, odgode upisa u prvi razred osnovne škole, primjerenog programa osnovnog obrazovanja za učenike s teškoćama u razvoju (Pravilnik o utvrđivanju psihofizičkog stanja djeteta, učenika te sastavu stručnih povjerenstava, (NN, 67/14)).

Ako se vratimo na činjenicu da je za profesionalno usmjeravanje preduvjet dobro poznavanje učenika, može se zaključiti da će edukacijski rehabilitator već prilikom upisa djeteta u školu tijekom utvrđivanja psihofizičkog stanja djeteta (i naravno suradnje s predškolskom ustanovom koja prosljeđuje informacije o djetetu) moći prepoznati da određeno dijete zbog različitih razloga odstupa u razvoju te će vrlo rano moći prepoznati dijete s teškoćama i početi pratiti njegov uspjeh u školi te procjenjivati njegov napredak i prema potrebi pružati mu podršku. Na taj način edukacijski rehabilitator ima priliku prepoznati, ali i upoznati učenika s teškoćama u razvoju te pratiti njegov razvoj i napredak, početi uviđati njegove sposobnosti, interese i potrebe kako bi ga tijekom školovanja mogao profesionalno usmjeravati u skladu s njegovim sposobnostima i interesima. Među mnogim podacima, bitnim

za profesionalno usmjeravanje učenika, Jurić (2004) posebnu važnost pridaje poznavanju razvoja učenikovih interesa, potreba i sposobnosti. Međutim, ne smiju se zanemariti ni osobine ličnosti pojedinca jer one također utječu na odluku o izboru zanimanja. Naime, ljudi se jako razlikuju po temperamentu i karakteru, stoga ništa manje važno nije ni upoznavanje tih osobina ličnosti (Jelavić, 1996). Opći dojmovi o pojedinom učeniku stvaraju se na osnovi kontinuiranog praćenja učenika i vođenja zabilješki o tome. Što se podaci dulje prikupljaju i što su brojniji izvori informacija o pojedinom učeniku, dobiveni podaci su vredniji. Edukacijski rehabilitator je stručnjak koji prati učenike s teškoćama u razvoju od početka njihovog školovanja. Ako se uzme u obzir da su zadaci tog stručnjaka u redovnoj školi, osim praćenja razvoja učenika s teškoćama u razvoju, edukacijsko-rehabilitacijska procjena, te pružanje edukacijsko-rehabilitacijske podrške učenicima putem individualnog edukacijsko-rehabilitacijskog rada, praćenje učenika u samom razredu tijekom nastave, ali i u kontaktu s ostalim vršnjacima (Kudek Mirošević, Granić, 2014), može se zaključiti da edukacijski rehabilitator ima priliku dobro upoznati učenika s teškoćama u razvoju. On ga upoznaje u okviru različitih svakodnevnih situacija u kojima se učenik nalazi te na taj način može zaključivati i o njegovom temperamentu i karakteru. Suradnja s roditeljima i praćenje socio-kulturnih prilika u kojima žive učenici s teškoćama u razvoju (Kudek Mirošević, Granić, 2014) pruža dodatne informacije o učeniku, a ne smije se zaboraviti činjenica da je edukacijsko-rehabilitacija znanost koja promatra osobu kao biopsihosocijalnu jedinku, što je bilo spomenuto na početku rada, a za uspješnu profesionalnu rehabilitaciju je od presudne važnosti sagledati osobu kao biopsihosocijalnog pojedinca (Rački, 1997). Na to ukazuje i Perin (2012) koji naglašava da profesionalno usmjeravanje učenika može biti učinkovito samo ako je ugrađeno u obrazovnu okolinu koja opaža promjene u bližoj i daljnjoj okolini učenika, izvan konteksta škole i uzima u obzir životni okvir u kojem učenik odrasta te učenikovu budućnost nakon završetka osnovne škole.

Praćenje i upoznavanje učenika s teškoćama u razvoju, njegovog razvoja, sposobnosti, mogućnosti i praćenje napretka u svrhu planiranja daljnjih odgojno-obrazovnih postupaka, evaluiranja postojećih, a konačno u svrhu kvalitetnog profesionalnog usmjeravanja učenika tijekom njegovog obrazovanja uvelike omogućava tzv. Učenička mapa (Kudek Mirošević, Granić, 2014). Učenička mapa je koherentni izbor materijala koji čini stručnu dokumentaciju učenika s teškoćama u razvoju tijekom njegovog školovanja. Uključuje njegovu osobnu i

obiteljsku anamnezu, medicinsku, psihološku, edukacijsko-rehabilitacijsku i stručnu dokumentaciju. Također, uključuje praćenje učenika u svrhu njegovog učenja i napredovanja s ciljem svladavanja prepreka školskog neuspjeha. Uz priloge (liste praćenja) koji se odnose na neposredan rad, procjene i praćenje učenika, učenička mapa sadrži svu odgojno-obrazovnu i stručnu dokumentaciju, kao i sva ostala zapažanja koja se odnose na suradnju s učiteljima, roditeljima i stručnim ustanovama za istog učenika. Učenička mapa daje uvid u pružanje adekvatne podrške s obzirom na primijenjene metodičko-didaktičke oblike rada s učenikom na nastavi. Daje potpunu sliku posebnih odgojno-obrazovnih potreba sadržavajući informacije kojima se opisuju „jake strane učenika“ i potrebe za pružanjem odgojno obrazovne podrške. Također, može sadržavati i učeničke radove (Kudek Mirošević, Granić, 2014). Za učenike s teškoćama u razvoju učeničke mape se u pravilu nalaze kod edukacijskog rehabilitatora – stručnog suradnika te je on zadužen za njihovo kreiranje i vođenje. A u slučaju da škola nema zaposlenog stručnjaka edukacijsko-rehabilitacijskog profila, tada se učeničke mape nalaze kod drugog postojećeg stručnog suradnika škole (pedagoga, psihologa) (Kudek Mirošević, Granić, 2014).

Kako je već spomenuto, važno je da škola u proces profesionalnog usmjeravanja pored odgojno-obrazovnih djelatnika škole uključi i učenikovu obitelj te da ostvari i uspješnu suradnju s drugim školama, fakultetima i ostalim obrazovnim ustanovama (Perin, 2012). Sagledavši koju ulogu ima edukacijski rehabilitator, jasno je da je on stručnjak koji zbog prirode svog posla surađuje s roditeljima, učiteljima i mnogim stručnjacima izvan škole (Kudek Mirošević, Granić, 2014) te zbog toga može biti „most“ između različitih službi koje su zadužene za profesionalno usmjeravanje budući da je na neki način povezan sa svima. Što se tiče konkretno suradnje, od velike je važnosti suradnja s Hrvatskim zavodom za zapošljavanje kao i s Ministarstvom znanosti, obrazovanja te Ministarstvom rada i mirovinskog sustava (CISOK, 2019e). Hrvatski zavod za zapošljavanje je pored odgojno-obrazovnog sustava jedan od najvažnijih nositelja neposrednih poslova profesionalnoga usmjeravanja u Republici Hrvatskoj (Perin, 2012). Provedba profesionalnog usmjeravanja u školi stoga se često provodi u suradnji stručnih suradnika iz obrazovnih ustanova i lokalnih podružnica Hrvatskog zavoda za zapošljavanje (Gregurović, Lukić, 2014). Zavod za zapošljavanje je institucija kojoj se stručni suradnik škole može obratiti za savjet, no sam zavod uspješno djeluje jedino u suradnji sa školama, što ih čini ravnopravnim partnerima. U toj je suradnji zajamčena najviša stručnost,

posebice kada je riječ o utvrđivanju psihofizičkog stanja i o aktivnostima namijenjenim učenicima s teškoćama u razvoju. Najvažniji je neposredan kontakt tima stručnjaka u zavodima za zapošljavanje s učenicima koji se zbog bilo kojih razloga nisu uspjeli opredijeliti za zanimanje (Jurić, 2004). Škola će u zavod uputiti one učenike kojima je savjet zaista potreban. Prema Zakonu o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (NN, 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 68/18) to su učenici s teškoćama u svladavanju zahtjeva odgojno – obrazovnog procesa (učenici s teškoćama u razvoju, učenici s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, učenici s teškoćama uvjetovanim odgojnim, socijalnim, ekonomskim, kulturnim i jezičnim čimbenicima), tj. učenici koji imaju rješenje o izmijenjenom obliku školovanja, kao i učenici sa zdravstvenim teškoćama. Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN, 25/15) člankom 19. Pravilnika obvezuje na profesionalno usmjeravanje učenika s teškoćama u razvoju kao obveznom pripremom za upis učenika u srednju školu koji se na temelju iskazanih sposobnosti, mogućnosti i interesa učenika provodi tijekom završnog razreda osnovne škole ili prema potrebi tijekom srednjoškolskoga odgoja i obrazovanja. Nadalje, u Zavod se upućuju neodlučni učenici, koji se zbog nekih razloga ne mogu opredijeliti, učenici koji imaju poteškoća u svladavanju obrazovnog programa, ali i oni koji žele promijeniti obrazovni program jer su se pogrešno opredijelili. Svima njima je potrebno profesionalno savjetovanje kako bi dobili mišljenje o, za njih, najprimjerenijem obliku obrazovanja/osposobljavanja za produktivni rad (Dubravac Šigir, 2011).

Hrvatski zavod za zapošljavanje na portalu E-usmjeravanja (2019c) također navodi da su postupci profesionalnog usmjeravanja usmjereni prema dobrobiti učenika i pomažu prilikom odabira odgovarajućeg obrazovnog programa za koji postoje optimalni uvjeti njegovog svladavanja, a u skladu s potrebama tržišta rada. Rački (1997) je govorio o „prevenciji“ od mogućeg pogrešnog izbora zanimanja, a ovdje se profesionalno usmjeravanje tumači kao „rana intervencija“. Naime, profesionalno usmjeravanje učenika završnih razreda osnovne i srednje škole predstavlja tzv. "ranu intervenciju" u smislu osiguravanja stručne pomoći prilikom donošenja adekvatnih odluka o izboru obrazovnih programa i zapošljavanja te prevencije rizičnih čimbenika za školski neuspjeh i/ili rano napuštanje škole i moguću socijalnu isključenost (E-usmjeravanje, 2019c).

Učenici s teškoćama u razvoju zahtijevaju posebnu pozornost pri profesionalnom usmjeravanju jer je njihov profesionalni razvoj ograničen izborom zanimanja zbog prirode njihove teškoće koja može biti kontraindikacija za neko zanimanje ili učenici zbog teškoća nemaju sposobnost i mogućnost obavljanja određenog zanimanja pa ime je izbor zanimanja sužen (Lančić, Majski-Cesarec, Musil, 2010). Osim kontinuiranog praćenja učenika tijekom obrazovanja, važan je sistematski pregled u osmom razredu osnovne škole. Na tom pregledu obavlja se procjena učenikovih psihofizičkih sposobnosti za nastavak srednjoškolskog obrazovanja i dio je školskog i profesionalnog usmjeravanja. Tijekom pregleda provodi se profesionalno informiranje za sve učenike te je za to najčešće zadužen stručni suradnik – pedagog, a edukacijski rehabilitator, u suradnji s pedagogom, daje naglasak na profesionalnom informiranju učenika s teškoćama u razvoju (Lančić, Majski-Cesarec, Musil, 2010).

Edukacijski rehabilitator je stručnjak koji je dužan pobrinuti se da se svi učenici s teškoćama u razvoju na vrijeme prijave u Hrvatski zavod za zapošljavanje u svrhu profesionalnog usmjeravanja (Kudek Mirošević, Granić, 2014). Upis učenika s kroničnim bolestima, teškoćama u razvoju i drugim poremećajima zdravlja, reguliran je Pravilnikom o elementima i kriterijima za izbor kandidata za upis u prvi razred srednje škole (NN, 49/15). Temeljem Pravilnika o elementima i kriterijima za izbor kandidata za upis u I. razred srednje škole, kojeg donosi Ministarstvo znanosti i obrazovanja, službe za profesionalno usmjeravanje izdaju i pisana mišljenja o najprimjerenijem odabiru obrazovnog programa/zanimanja za učenike s teškoćama u razvoju (E-usmjeravanje, 2019c).

Prije odluke o izboru zanimanja potrebno je upoznati učenike i njihove roditelje s ograničenjima koja proizlaze iz prirode bolesti ili stanja učenika, što pruža mogućnost da učenici na vrijeme počnu razmišljati o zanimanjima koje će jednog dana obavljati, a za čije obavljanje ne postoje kontraindikacije (Lančić, Majski-Cesarec, Musil, 2010). Uzevši u obzir da edukacijski rehabilitator od samog početka obrazovanja kontinuirano prati učenike s teškoćama u razvoju i ima mnogobrojne informacije o učeniku te kompetencije i znanja o određenim teškoćama i načinima na koje te teškoće ograničavaju pojedinca u svakodnevnom funkcioniranju, može se zaključiti da je on pogodna osoba koja može razgovarati s učenikom o njegovom budućem zanimanju. Edukacijski rehabilitator pri tome surađuje s liječnikom školske medicine i drugim stručnjacima te oni zajednički mogu utvrditi kontraindikacije za

neko zanimanje za određenog učenika, a prema Jedinostvenom popisu zdravstvenih kontraindikacija srednjoškolskih obrazovnih programa u svrhu upisa u prvi razred srednje škole koje je izdalo tadašnje Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (MZO, 2014) (danas se naziva Ministarstvo znanosti i obrazovanja) sukladno Pravilniku o elementima i kriterijima za izbor kandidata za upis u prvi razred srednje škole (NN, 54/14). Popis zdravstvenih kontraindikacija upućuje na to koji su obrazovni programi pogodni za školovanje učenika s teškoćama u razvoju i sa zdravstvenim teškoćama.

Vezano uz školovanje učenika s teškoćama u razvoju, mogu se primijeniti sljedeća načela u tumačenju popisa zdravstvenih kontraindikacija za pojedine obrazovne programe/zanimanja: navođenje težih oštećenja funkcije gornjih ekstremiteta ili navođenje oštećenja funkcije mišićno-koštanog sustava upućuju na programe pogodne za učenike s određenim tjelesnim invaliditetom; navođenje gluhoće ili teže naglušnosti upućuje na programe pogodne za gluhe odnosno nagluhe učenike; navođenje oštećenja funkcije vida, oštećenja funkcije vida na blizinu, slabovidnosti i sljepoće upućuje na programe pogodne za slabovidne i slijepu učenike; navođenje kroničnih poremećaja koji znatno remete kognitivno funkcioniranje upućuje na programe pogodne za učenike s intelektualnim teškoćama; navođenje kroničnih poremećaja koji znatno remete emocionalno funkcioniranje upućuje na programe pogodne za učenike s težim emocionalnim teškoćama. Kada u srednjoj školi za pojedini obrazovni program/zanimanje postoji odgovarajuća prilagodba za školovanje učenika s teškoćama u razvoju, navedena zdravstvena kontraindikacija za pojedini program, prevladana prilagodbom, ne uzima se u obzir (MZO, 2014). Edukacijski rehabilitator, stručni suradnik zaposlen u školi je osoba koja sadrži sve informacije o učeniku pa tako i informacije o njegovim teškoćama u razvoju i eventualnim zdravstvenim teškoćama. Budući da ima znanja i kompetencije za rad s učenicima s teškoćama u razvoju te kontinuirano prati učenikov napredak i njegove interese, on može na adekvatan način tijekom individualnog i/ili grupnog savjetovanja objasniti učeniku s teškoćama u razvoju koje su kontraindikacije za obavljanje određenog zanimanja zbog prirode njegova oštećenja, a s druge strane, uputiti ga da promisli o određenim zanimanjima koje bi on mogao obavljati i za koje ima interes te informirati ga o tome kakva zanimanja postoje, a da bi učenik mogao biti uspješan u njima.

Jedna od osnovnih aktivnosti profesionalnog usmjeravanja je testiranje učenika osmih razreda, kojima je to potrebno, radi utvrđivanja psihologijskih, pedagoških i medicinskih

indikacija o sposobnostima i motivaciji učenika za odgovarajući srednjoškolski odgojno-obrazovni program. Osnovne škole u dogovoru i suradnji s roditeljima/skrbnicima, koje škola upoznaje s kompletnom uslugom Zavoda za zapošljavanje, uglavnom upućuju na profesionalno usmjeravanje učenike kojima je to najpotrebnije (Kudek Mirošević, Granić, 2014).

Osnovne škole imenuju koordinatora koji će pratiti organizaciju profesionalnog usmjeravanja učenika s teškoćama u razvoju u školi i uputiti učenike kojima je potrebna usluga profesionalnog usmjeravanja u Hrvatski zavod za zapošljavanje (Kudek Mirošević, Granić, 2014). Škola Zavodu za zapošljavanje šalje popis učenika upućenih na testiranje, a zatim prikuplja i šalje sljedeću dokumentaciju za svakog prijavljenog učenika (Kudek Mirošević, Granić, 2014):

- presliku rješenja o izmijenjenom obliku školovanja
- presliku nalaza i mišljenje timske obrade na temelju kojega je doneseno Rješenje o primjerenom obliku školovanja
- presliku nalaza i mišljenja Prvostupanjskog tijela vještačenja o trajnom oštećenju zdravlja (ukoliko učenik posjeduje tu dokumentaciju)
- presliku svjedodžbi petog, šestog i sedmog razreda osnovne škole.

Upravo je edukacijski rehabilitator najčešće imenovan koordinator koji prati organizaciju profesionalnog usmjeravanja u školi i ujedno on sastavlja popis učenika s primjerenim oblikom školovanja te učenika sa zdravstvenim teškoćama koji će biti upućeni na testiranje i profesionalno usmjeravanje u Hrvatski zavod za zapošljavanje (Kudek Mirošević, Granić, 2014).

Nakon provedenog testiranja svaki učenik od Zavoda za zapošljavanje dobiva Mišljenje o tri moguća srednjoškolska programa. Preporuku donosi stručni tim za profesionalno usmjeravanje temeljem rezultata dobivenih provedenim ispitivanjima i utvrđenih psihologijskih, pedagoških i medicinskih indikacija o sposobnostima i motivaciji svakog pojedinog učenika (Kudek Mirošević, Granić, 2014).

5.3. Edukacijski rehabilitator u osposobljavanju za produktivni rad

5.3.1. Edukacijski rehabilitator u stručnom obrazovanju

Edukacijski rehabilitator u inkluzivnoj srednjoj školi može biti zaposlen kao stručni suradnik ili kao učitelj za provođenje nastave u posebnim razrednim odjelima i skupinama produženog stručnog postupka (Kudek Mirošević, Granić, 2014), jednako kao i u osnovnoj školi. Uloga edukacijskog rehabilitatora, kao stručnog suradnika, između ostalog, je suradnja s ostalim stručnjacima prilikom odabira primjerenog programa odgoja i obrazovanja za učenike kojima je to potrebno (Kudek Mirošević, Granić, 2014). Naime, primjeren program se najčešće odabire tijekom osnovne škole kada se vidi učenikovo funkcioniranje te se često takav program nastavlja u srednjoj školi. Stručno obrazovanje učenik s teškoćama u razvoju završava prema primjerenom programu odgoja i obrazovanja koje određuje stručno povjerenstvo Gradskog Ureda (na prijedlog stručnog povjerenstva škole) u postupku utvrđivanja psihofizičkog stanja djeteta/učenika. Primjeren oblik školovanja u strukovnom obrazovanju za učenika s teškoćama u razvoju može biti (jednako vrijedi i za osnovnoškolsko obrazovanje): redoviti program uz individualizirane postupke; redoviti program uz prilagodbu sadržaja i individualizirane postupke te posebni program uz individualizirane postupke (Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN, 24/15)) i svi programi mogu biti iz jednog ili više nastavnih predmeta. Postoji i posebni program za stjecanje kompetencija u aktivnostima svakodnevnoga života i rada uz individualizirane postupke (Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN, 24/15)), ali taj program se odnosi na radno osposobljavanje što je već prije spomenuto, a koje će detaljnije biti objašnjeno u sljedećem poglavlju.

Redoviti program uz individualizirane postupke određuje se učenicima koji s obzirom na vrstu teškoće mogu svladavati redoviti nastavni plan i program bez sadržajnog ograničavanja, ali su im zbog specifičnosti u funkcioniranju potrebni individualizirani postupci u radu iz jednog, više ili svih predmeta. Individualizirani postupci podrazumijevaju različite oblike potpore, prema potrebama učenika, i to s obzirom na: samostalnost učenika; vrijeme rada; metode rada; provjeravanje vještina, znanja i sposobnosti učenika; praćenje i

vrednovanje postignuća učenika; aktivnost učenika; tehnološka, didaktička i/ili rehabilitacijska sredstva za rad i primjerene prostorne uvjete (Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN, 24/15)). Individualizirani postupci trebaju biti razrađeni kao pisani dokument, a izrađuju ga učitelji/nastavnici u suradnji sa stručnim suradnicima škole, od kojih je za to zadužen edukacijski rehabilitator ukoliko je zaposlen u školi (Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN, 24/15)).

Redoviti program uz prilagodbu sadržaja i individualizirane postupke određuje se učenicima koji s obzirom na vrstu teškoće ne mogu svladavati nastavni plan i program/kurikulum bez sadržajnog ograničavanja te im je zbog specifičnosti u funkcioniranju potreban individualizirani pristup u radu i sadržajna prilagodba gradiva sukladno sposobnostima i sklonostima učenika, a zahtijeva smanjivanje opsega nastavnih sadržaja. Opseg nastavnih sadržaja može se umanjiti do najniže razine usvojenosti obrazovnih postignuća propisanih nastavnim planom i programom/kurikulumom za razred u koji je učenik uključen, a iznad razine posebnog programa. Za taj program potrebno je izraditi pisani dokument o planu i programu obrazovanja koji se daje na uvid roditelju/skrbniku tijekom prve polovice polugodišta, a izrađuju ga učitelji/nastavnici u suradnji sa stručnim suradnicima škole (Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN, 24/15)). Pisani dokument kojim se precizira plan i program rada učenika naziva se: Individualiziran odgojno-obrazovni program (IOOP). Nositelj izrade je učitelj – nastavnik, ali u suradnji sa stručnim suradnikom edukacijsko – rehabilitacijskog profila (Kudek Mirošević, Granić, 2014). Učenicima je potrebno prilagoditi (sadržajno, opsegom smanjiti) program iz onih nastavnih predmeta u kojima pokazuju izrazitije teškoće u savladavanju sadržaja, što podrazumijeva da učitelj – nastavnik treba programski i izvedbeno smanjiti količinu sadržaja s obzirom na procijenjenu razinu usvajanja znanja (prisjećanja, prepoznavanja, reprodukcije, automatizacije) kojom se učeniku postavljaju previsoki obrazovni zahtjevi. Dakle, potrebno je procijeniti adekvatnu razinu usvajanja znanja i izdvojiti one odgojno-obrazovne sadržaje i zahtjeve koje učenik doista može svladati, a budući da učitelj ima uvid u to kako učenik funkcionira na nastavnom satu, dok s druge strane, edukacijski rehabilitator poznaje problematiku teškoće kod učenika i ima kompetencije za prilagodbu sadržaja učenja kako bi

učenik bio uspješan, u izradi IOOP-a ključna je dobra suradnja učitelja i edukacijskog rehabilitatora (Kudek Mirošević, Granić, 2014).

Posebni program uz individualizirane postupke čini posebno strukturirani sadržaj nastavnih planova i programa/kurikuluma izrađen prema mogućnostima i sposobnostima učenika te se određuje učenicima koji s obzirom na njihovo funkcioniranje uvjetovano vrstom teškoće i/ili postojanjem više vrsta teškoća ne mogu svladavati redoviti program uz individualizirane postupke ili redoviti program uz prilagodbu sadržaja i individualizirane postupke.

Posebni program uz individualizirane postupke može biti iz svih ili pojedinih predmeta. Ako je samo iz pojedinih predmeta, tada učenik ostale predmete prema svojim sposobnostima svladava po redovitome programu uz individualizirane postupke ili redovitome programu uz prilagodbu sadržaja i individualizirane postupke.

Posebni program uz individualizirane postupke iz svih predmeta provodi se u posebnim razrednim odjelima škole (iznimno u redovitom razrednom odjelu ako na području jedinice lokalne samouprave nije ustrojen posebni razredni odjel), a provodi ga edukacijski rehabilitator i učitelj/nastavnik (Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN, 24/15)). U tom slučaju edukacijski rehabilitator koji provodi posebni program uz individualizirane postupke nije zaposlen kao stručni suradnik već kao učitelj za provođenje nastave u posebnim razrednim odjelima i skupinama produženog stručnog postupka što je bilo spomenuto na početku. Edukacijski je rehabilitator u tom slučaju nositelj cjelokupnog programa odgoja i obrazovanja za učenike u posebnom razrednom odjelu (Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN, 24/15)).

5.3.2. Edukacijski rehabilitator u radnom osposobljavanju

Za učenike koji se školuju prema *Posebnom programu za stjecanje kompetencija u aktivnostima svakodnevnog života i rada uz individualizirane postupke* (u daljnjem tekstu: *Program*), Stručno povjerenstvo škole prema mjestu stanovanja učenika dužno je, tijekom učenikova pohađanja završnog razreda osnovne škole, pribaviti mišljenje službe za profesionalno usmjeravanje zavoda za zapošljavanje te pokrenuti postupak utvrđivanja primjerenoga programa u svrhu uključivanja učenika u *Program* (Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju (NN, 24/15)).

U Republici Hrvatskoj radno osposobljavanje osoba s većim teškoćama provodi se u posebnim osnovnoškolskim ustanovama odgoja i obrazovanja te u ustanovama zdravstva i socijalne skrbi (Human Dynamics, 2010).

Radno osposobljavanje nije jednostavan proces. Naprotiv, ono zahtijeva poznavanje učenika s većim teškoćama u razvoju, procjenu njegovih mogućnosti i jakih strana, opservaciju i procjenu teškoća te stupnja potrebne podrške, informiranost, strpljenje, individualiziran pristup, prilagođavanje i strukturiranje okoline i osiguravanje podrške (Rački, 1997). *Program* u potpunosti uvažava specifičnosti utvrđenih teškoća svakog pojedinog učenika, uvažava načela kontinuiteta stručne pomoći i usmjerenosti na sve čimbenike u odgojno-obrazovnom i (re)habilitacijskom procesu i koordinirano angažira sve stručne potencijale (COO Dubrava, 2019).

Program radnog osposobljavanja realizira se u odgojno-obrazovnoj skupini koju čini 7-10 učenika, a sadržaj, tempo i zadaci su prilagođeni mogućnostima, ograničenjima i sposobnostima učenika (Petković, 2010). Uzevši u obzir što *Program* podrazumijeva te usporedivši to s kompetencijama koje edukacijski rehabilitator ima, može se donijeti zaključak da je on najprimjereniji stručnjak za izvođenje *Programa*, a što je regulirano i Pravilnikom o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN 24/15). Prema Pravilniku o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN 24/15), *Program* izvodi edukacijski rehabilitator i učitelj/nastavnik sukladno Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (NN, 87/08, 86/09, 92/10,

105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14) i provedbenome propisu koji propisuje odgovarajuću vrstu obrazovanja učitelja, nastavnika i stručnih suradnika.

Programe, dakle, predvode edukacijski-rehabilitatori i radni instruktori (tehnolozi). Edukacijski rehabilitatori su osnovni nositelji programa radnog osposobljavanja. Organiziraju djelatnosti, izvode dio programa vezan uz edukaciju i rehabilitaciju. Tehnolozi su, s druge strane nositelji proizvodnih programa na osnovu kojih se provodi trening za obavljanje radnih zadaća (Petković, 2010).

5.4. Edukacijski rehabilitator u zapošljavanju

5.4.1. Edukacijski rehabilitator u Hrvatskom zavodu za zapošljavanje, Zavodu za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba i Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“

Hrvatski zavod za zapošljavanje⁸ je javna ustanova u vlasništvu Republike Hrvatske, ustrojena Zakonom o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti (NN, 80/8, 121/10, 25/12, 16/17) sa zadaćom rješavanja pitanja i problematike vezane uz zapošljavanje i nezaposlenost u najširem značenju tih pojmova (HZZ, 2019). U tranzicijskom periodu do zapošljavanja osobe, veliku ulogu ima Hrvatski zavod za zapošljavanje te je trenutno vodeći sudionik u razvoju hrvatskog tržišta rada. Naime, uloga i funkcije Hrvatskog zavoda za zapošljavanje su: posredovanje i priprema nezaposlenih osoba za zapošljavanje, profesionalno usmjeravanje, provođenje mjera aktivne politike te reguliranje materijalnih prava u vrijeme nezaposlenosti (HZZ, 2019). Ustrojstvo HZZ-a čini Odjel za pripremu za zapošljavanje koji se dijeli na odsjke: Odsjek za profesionalno usmjeravanje, Odsjek za analizu i informiranje o potrebama tržišta rada, Odsjek za profesionalnu rehabilitaciju, Odsjek centara za informiranje i savjetovanje o karijeri (HZZ, 2019). U Hrvatskom zavodu za zapošljavanje djeluje multidisciplinarni tim za profesionalnu rehabilitaciju unutar kojeg djeluju savjetnici za zapošljavanje osoba s invaliditetom. Savjetnici za zapošljavanje za osobe s invaliditetom koje djeluju pri Hrvatskom zavodu za zapošljavanje, u Regionalnom uredu Zagreb nezaposlenim osobama s invaliditetom pružaju usluge vezane uz status nezaposlenosti i profesionalnu rehabilitaciju, pripremaju ih za zaposlenje, osnažuju njihove poslovne vještine, usmjeravaju ih na koji način će se najbolje predstaviti budućem poslodavcu, informiraju ih o mogućnostima uključivanja u mjere aktivne politike zapošljavanja, informiraju ih o stanju na tržištu rada i svim ostalim pitanjima vezanim uz zaposlenje (Blažinović, 2018). U Zagrebu je trenutno zaposleno nekoliko savjetnika za zapošljavanje osoba s invaliditetom, sa zvanjem edukacijskog rehabilitatora, a s obzirom na ulogu savjetnika očigledno je da je potrebno poznavati problematiku invaliditeta kao takvog te mogućnosti koje osoba s određenim invaliditetom ima kao i poznavanje područja profesionalne rehabilitacije te je stoga logično da bi edukacijski

⁸ U daljnjem tekstu spomenut i kroz skraćenicu HZZ

rehabilitator mogao kvalitetno odrađivati ulogu savjetnika za zapošljavanje za osobe s invaliditetom.

S Hrvatskim zavodom za zapošljavanje surađuju i djeluju Hrvatski zavod za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom te centri za profesionalnu rehabilitaciju.

Zavod za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba⁹ s invaliditetom je javna ustanova čije je ustrojstvo, prava, obveze i odgovornosti tijela upravljanja i vođenja Zavoda utvrđeno Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN, 157/13, 152/14, 39/18), Zakonom o jedinstvenom tijelu vještačenja (NN, 85/14, 95/15) Statutom Zavoda za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom (NN, 110/14, 67/15, 28/18, 82/18) i drugim aktima. Od mnogih poslova koje ZOSI obavlja, najvažniji za ovu tematiku je vještačenje prema posebnim propisima radi utvrđivanja tjelesnog, intelektualnog, osjetilnog i mentalnog oštećenja, invaliditeta, funkcionalne sposobnosti, razine potpore te radne sposobnosti osobe te temeljem toga izdavanje uvjerenja o utvrđenom invaliditetu u odnosu na rad na temelju nalaza i mišljenja centra za profesionalnu rehabilitaciju (ZOSI, 2019b). Naime, nekoliko edukacijskih rehabilitatora sudjeluje s ostalim stručnjacima u vještačenju osoba s invaliditetom prema Popisu stručnjaka za vještačenje koje je izdalo Upravno vijeće ZOSI-ja, 2015. godine temeljem Uredbe o metodologiji vještačenja (NN, 153/14). Osim toga za potrebe ovog rada važno je istaknuti da stručnjaci u ZOSI-ju provode politiku razvitka i unapređivanja profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba s invaliditetom, organiziraju izobrazbe i seminare za poslodavce i stručne osobe iz područja profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba s invaliditetom; provode kontinuiranu suradnju s poslodavcima u svrhu analiziranja i utvrđivanja mogućnosti zapošljavanja osoba s invaliditetom. Nadalje, provode kampanje i senzibiliziraju javnost o potrebi zapošljavanja osoba s invaliditetom i ukazivanje na njihovu ravnopravnost s drugima (ZOSI, 2019b). Iako nigdje nije istaknuto koju konkretnu funkciju imaju stručnjaci edukacijski rehabilitatori u tim poslovima i jesu li u te poslove uopće uključeni stručnjaci po zvanju edukacijskih rehabilitatora, vjerujem da bi svojim znanjem i kompetencijama mogli kvalitetno obavljati te zadaće. Još jedna zadaća ZOSI-ja koju je važno

⁹ U daljnjem tekstu se spominje kao ZOSI

istaknuti jest stručni nadzor nad centrima za profesionalnu rehabilitaciju, zaštitnim radionicama i integrativnim radionicama. U daljnjim poglavljima bit će detaljnije prikazana uloga stručnjaka edukacijskog rehabilitatora u zaštitnim i integrativnim radionicama, a njegova funkcija u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“ bit će prikazana kroz kvalitativno istraživanje.

5.4.2. Edukacijski rehabilitator u integrativnim i zaštitnim radionicama

U poglavlju koje opisuje zapošljavanje osoba s invaliditetom, spominju se zaštitne radionice i integrativne radionice u kojima se zapošljavaju one osobe s invaliditetom koje ne mogu biti zaposlene na otvorenom tržištu rada. Edukacijski rehabilitator je stručnjak koji svojim kompetencijama doprinosi radu osobama zaposlenim u zaštitnim i integrativnim radionicama. Naime, prema Pravilniku o zaštitnim i integrativnim radionicama za zapošljavanje osoba s invaliditetom (NN, 75/18) stručne poslove u zaštitnoj radionici obavlja stručno osoblje zaštitne radionice koje čine stručni radnici i radni instruktori. Pod stručnim radnicima se podrazumijevaju radnici sa završenim preddiplomskim sveučilišnim studijem ili stručnim studijem u trajanju od najmanje tri godine, odnosno završenim preddiplomskim i diplomskim sveučilišnim studijem ili integriranim preddiplomskim i diplomskim sveučilišnim studijem ili specijalističkim diplomskim stručnim studijem medicine, pedagogije, psihologije, sociologije, socijalnog rada, edukacijske rehabilitacije ili drugog društvenog usmjerenja i znanjima iz područja profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja osoba s invaliditetom sa stečenom specijalizacijom, dodatnim obrazovanjem ili osposobljavanjem, odnosno koji posjeduju potrebna specifična znanja o funkcioniranju osoba s invaliditetom (Pravilnik o zaštitnim i integrativnim radionicama za zapošljavanje osoba s invaliditetom (NN, 75/18)). Ako se to usporedi s kompetencijama i znanjima edukacijskog rehabilitatora, on je pogodan stručnjak za pružanje podrške osobama s invaliditetom koje su zaposlene u zaštitnim radionicama. Jednako vrijedi i za integrativne radionice. Prema Pravilniku o zaštitnim i integrativnim radionicama za zapošljavanje osoba s invaliditetom (NN, 75/18) stručni radnici u integrativnim radionicama trebaju imati jednako obrazovanje i kompetencije kako su definirane i za stručne radnike u zaštitnim radionicama.

5.4.3. Edukacijski rehabilitator u *Zapošljavanju uz podršku*

U poglavlju koje opisuje završnu fazu profesionalne rehabilitacije – zapošljavanje, vidljivo je da se osobe s invaliditetom, koje zbog svog invaliditeta ne mogu postići potpunu radnu učinkovitost, zapošljavaju uz potporu i/ili podršku. Zapošljavanje uz podršku se temelji na ideji da svaka osoba može biti zaposlena na plaćenom radnom mjestu ako joj je osigurana adekvatna podrška s kojom ona postiže radnu učinkovitost (Ergović, 2007). Važno je za spomenuti da je suvremeni model zapošljavanja uz podršku zasnovan na primjeni koncepta *osobno usmjerenog planiranja* (Bratković, 2002). *Osobno usmjerenom planiranje* ne ignorira teškoće koje osoba ima, ali se naglasak stavlja na otkrivanje potencijala koje osoba ima i na podršku bliskih osoba u njezinoj okolini. U tom je pristupu važna osobna predanost i poznavanje osobe od strane stručnjaka više nego autoritativna profesionalna uloga kako bi se, kroz njezinu životnu priču, osobi pružila adekvatna podrška i kako bi stručnjak, zajedno s osobom kreirao smislenu viziju budućnosti te osobe i plan akcije za ostvarenje njezine bolje kvalitete života (Bratković, 2002). Edukacijski rehabilitator u osobno usmjerenom planiranju kod zapošljavanja osoba s invaliditetom, može biti značajan stručnjak, budući da on na diplomskom studiju putem kolegija *Osobno usmjerenom planiranje podrške II*, stječe znanja i kompetencije za samostalan rad i timsku suradnju u području razvoja kvalitete podrške u zajednici, procjene potreba za podrškom, kreiranja, primjene i evaluacije osobno usmjerenih programa podrške za osobe s invaliditetom u tranzicijskom razdoblju i odrasloj dobi (ERF, 2019f).

Zapošljavanje uz podršku na otvorenom tržištu rada podrazumijeva radnu i socijalnu integraciju pojedinca i obvezno uključuje (Barjaktarević, Mužek, 2006) :

- individualno planiranje zapošljavanja uz uspostavljanje profila sposobnosti i vještina
- individualno traženje radnog mjesta uz potrebnu podršku
- pružanje podrške u fazi pripreme za rad – traženje podupirača, analiza i prilagodba radnog mjesta i probni rad
- pružanje podrške na radnom mjestu – izrada plana prilagodbe radnog mjesta, izrada plana podrške na radnom mjestu, direktna podrška-asistiranje (radni asistent), osposobljenost za obavljanje zadanog posla, prirodna podrška i savjetovanje

- psihosocijalno praćenje u svrhu zadržavanja posla - podrška po potrebi, podrška u kriznim situacijama
- Stalna evaluacija - kvalitete podrške, radnog življenja i kvalitete rada.

Edukacijski rehabilitator prema Barjaktarević i Mužek (2006) provodi opću procjenu u funkciji zapošljavanja, analizira radno mjesto, pronalazi poslove, surađuje s poslodavcem u vezi prilagodbe radnog mjesta i prilagodbe na radnom mjestu, kreira korake do zapošljavanja i koordinira rad svih sudionika u procesu zapošljavanja uz podršku.

Prema Bratković (2005) podrška u modelu Zapošljavanja uz podršku se može osigurati u aktivnostima treninga za radno mjesto, organiziranjem transporta do mjesta rada, prilagodbom radnog mjesta te kontinuiranim praćenjem i podrškom na radu što podrazumijeva da je osoba koja pruža podršku na radu upoznata s funkcioniranjem osobe s invaliditetom kako bi mogla iskoristiti potencijale i sposobnosti te osobe pa zbog toga edukacijski rehabilitator može biti pogodna osoba za pružanje potrebne podrške što će se više pokazati kroz aktivnosti radnog asistenta. Naime, u modelu Zapošljavanja uz podršku, podršku pruža tzv. „radni asistent“ koji je bio spomenut u poglavlju *Zapošljavanje*. Radni asistent je naziv za osobu koja pruža podršku na radnom mjestu osobi s invaliditetom, a naziv je preveden iz stručne literature koja opisuje zapošljavanje uz podršku, a podrška koja se pruža osobama naziva se „job-coaching“ (Bratković, 2005). Iako nigdje nije definirano tko točno može imati ulogu radnog asistenta, za ovaj rad je potrebno, tijekom opisivanja uloge radnog asistenta, primijetiti koliko se uloga radnog asistenta može povezati sa znanjima i kompetencijama koje edukacijski rehabilitator posjeduje te donijeti zaključak da edukacijski rehabilitator može biti uspješno zaposlen na mjestu radnog asistenta.

Zapošljavanje uz podršku te time uloga radnog asistenta je u Republici Hrvatskoj najviše obrađivana tema kod osoba s intelektualnim teškoćama koje se zapošljavaju uz podršku. 2005. godine je u okviru projekta Matra, Udruge za promicanje inkluzije nastao priručnik „Zapošljavanje uz podršku“ autorice Bratković, a 2014. u okviru projekta „Centar za pružanje podrške pri zapošljavanju osoba s invaliditetom“ izrađen je priručnik za radne asistente (Kancir, Milković, Paić, 2014) pa će se kroz ta dva primjera prikazati uloga radnog asistenta.

U priručniku za radne asistente (Kancir, Milković, Paić, 2014) navodi se da se na temelju sadašnjeg iskustva Centra za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“ pokazalo da je najbolje da radni asistent bude osoba koja dobro poznaje korisnika, njegove potrebe i sposobnosti. U sljedećem poglavlju bit će prikazano koju ulogu ima edukacijski rehabilitator u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“ te se iz toga može zaključiti da je edukacijski rehabilitator stručnjak koji dobro poznaje osobu jer je uključen u sve vrste procjene u Centru za profesionalnu rehabilitaciju. Jednako tako, aktivnosti radnog asistenta i usluge koje pruža Centar za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“ se isprepliću, a edukacijski rehabilitator je uključen u aktivnosti svih usluga Centra za profesionalnu rehabilitaciju što će se potvrditi u sljedećem poglavlju.

Prema Kancir, Milković i Paić (2014) radni asistent je posrednik između korisnika i radne okoline osobito u vrijeme probnog rada, a i dalje, te savjetnik i partner korisniku na radnom mjestu te bi on trebao biti osoba visokog stupnja osobne odgovornosti. Podrška može biti stalna (radni asistent je uz osobu stalno prisutan na radnom mjestu), povremena i prirodna (postojeća radna okolina - kolege na radnom mjestu). Kod povremene podrške radnog asistenta veća je uloga prirodne podrške (Kancir, Milković, Paić, 2014).

Dužnost je radnog asistenta osposobiti osobu za one vještine i sposobnosti koje radno mjesto traži, prenijeti određene opće radne kompetencije (obzir, izdržljivost, fleksibilnost) kako bi se podržao što je moguće veći stupanj samostalnosti na radnom mjestu. Radni asistent mora tijekom pružanja podrške uzeti u obzir individualne sposobnosti, težnje i interese osobe. Funkcija i uloga radnog asistenta pri procesu radne integracije je najveća na početku zaposlenja. Tada radni asistent preuzima ulogu posrednika, savjetnika i središnjeg partnera u razgovoru u poduzeću i u socijalnoj okolini kako bi prenio razna očekivanja, motive, ocjene, nade, interese i vrijednosti koje osoba s invaliditetom ima (Bratković, 2005).

Radni asistent korisnika uvodi u posao i rješava eventualne poteškoće, podučava ga o pravilima na radnom mjestu i sl. To je osoba koja surađuje s timom stručnjaka Centra za profesionalnu rehabilitaciju i tako timski rješavaju eventualne poteškoće ili probleme u radnoj okolini. Stručni tim na temelju podataka o radnom procesu neprestano evaluira i stalno prati korisnika i njegovo ponašanje u radnom procesu. Nekim osobama koji su sposobni ispuniti zahtjeve određenog posla, neophodni su različiti oblici podrške indirektno povezani s poslom,

npr. u dolaženju i odlaženju s posla, u komunikaciji i zbližavanju s drugima na poslu, planiranju vremena i sl. (Kancir, Milković, Paić, 2014).

Radni asistent prije zapošljavanja ili radnog angažiranja s poslodavcem dogovara radno vrijeme, opis poslova i zadataka koje će obavljati osoba s intelektualnim teškoćama, naknadu za rad - plaću za osobu s intelektualnim teškoćama te opseg potrebne potpore uz maksimalno uvažavanje mogućnosti i potreba osobe s intelektualnim teškoćama, kao i poslodavca. Jedna od zadaća radnog asistenta je kontinuirana suradnja s poslodavcem između ostalog zbog praćenja samog zaposlenika i njegove radne učinkovitosti kao i osposobljavanja osoba koje su direktno uključene u radni proces zajedno s osobom s invaliditetom te joj mogu pružiti potporu pri radnim zadacima i u situacijama kada radni asistent nije prisutan. Zadaća radnog asistenta je i olakšavanje procesa socijalizacije osobe s intelektualnim teškoćama u radno okruženje kroz aktivnosti koje nisu direktno povezane s radnim procesom (zajednička okupljanja, domjenci, zabave i sl.) (Kancir, Milković, Paić, 2014). Već se kroz ovaj rad moglo primijetiti da edukacijski rehabilitator posjeduje kompetencije za poticanje socijalizacije djece s teškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom pa iz tog razloga tijekom čitavog perioda pružanja podrške radni asistent potiče pozitivan suradnički odnos s radnom okolinom odnosno gradi odnos s „prirodnom podrškom“ (kolegama na poslu).

Na početku zapošljavanja radni asistent provodi uvježbavanje radnih vještina, kako tehničkih tako i socijalnih koje se provode na stvarnom radnom mjestu ili na simuliranom radnom mjestu koje je što sličnije pravom. Nakon perioda uvježbavanja radi se analiza usvojenih vještina i izrađuje individualni plan podrške za radno mjesto, odnosno za sve aktivnosti koje se provode na radnom mjestu. Procjenjuje se u kojoj fazi je potreban kakav oblik podrške. Radni asistent smanjuje, odnosno povećava intenzitet podrške kada procijeni da je to potrebno (Kancir, Milković, Paić, 2014). Sve zadaće radnog asistenta ne bi bilo moguće ostvariti ukoliko radni asistent ne bi dobro poznao funkcioniranje osobe s invaliditetom, procijenio koje su njezine sposobnosti i kada je potrebno smanjivati podršku, a edukacijski rehabilitator se tijekom obrazovanja osnažuje u tom području kroz razne kolegije tijekom svog studija.

5.5. Edukacijski rehabilitator u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“ (kvalitativno istraživanje)

5.5.1. Problem istraživanja

Edukacijska rehabilitacija je sama po sebi interdisciplinarno područje (Stančić, 2001), međutim, interdisciplinarnost i holistički pristup se u edukacijsko-rehabilitacijskom području najsnažnije odražavaju u timskom radu i suradnji s ostalim stručnjacima različitih područja, ovisno o području rada. Za potrebe ovog istraživanja razradit će se detaljnije položaj stručnjaka edukacijskog rehabilitatora u uslugama profesionalne rehabilitacije koju provodi tim Centra za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“ te će se pojasniti koliko su njegove kompetencije značajne kada se radi o profesionalnoj rehabilitaciji osoba s invaliditetom, ali i kod osoba bez invaliditeta te na koji način on može svojim znanjem pridonijeti tom procesu kojim se bavi tim stručnjaka. Opisujući ulogu edukacijskog rehabilitatora kroz usluge koje pruža Centar za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“, osvijestit će se činjenica koliko je za njenu uspješnu provedbu potreban transdisciplinarni tim stručnjaka, a edukacijski rehabilitator ima kompetencije za suradnju i rad u takvom timu kao što se moglo vidjeti kroz ovaj rad.

Budući da je pregledom domaće literature utvrđeno kako nisu provedena relevantna znanstvena istraživanja koja bi se bavila položajem stručnjaka edukacijskog rehabilitatora u timu koji se bavi profesionalnom rehabilitacijom, cilj ovog istraživanja je dobiti uvid u njegovu ulogu u interdisciplinarnom timu Centra za profesionalnu rehabilitaciju Zagreb koji holistički sagledava osobu tijekom njezine profesionalne rehabilitacije.

U ovom radu će se naglasak staviti na položaj edukacijskog rehabilitatora u timu koji se bavi profesionalnom rehabilitacijom u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“ kroz 12 usluga koje nudi Centar, te istaknuti važnost edukacijskog rehabilitatora na tom području. Iz perspektive stručnjaka edukacijskog rehabilitatora koji je zaposlen u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“ dobit će se uvid u njegovu ulogu te konkretne aktivnosti koje on provodi u uslugama Centra. Nadalje, iz perspektive edukacijskog rehabilitatora dobit će se uvid u to kakva je njegova percepcija kompetencija i znanja za provođenje profesionalne rehabilitacije u odnosu na druge stručnjake koji su zaposleni u timu Centra te koliko je njegova uloga ravnopravna u odnosu na druge stručnjake u interdisciplinarnom timu Centra za profesionalnu

rehabilitaciju „Zagreb“. Na kraju, iz perspektive edukacijskog rehabilitatora dobit će se uvid u njegovo promišljanje o uključenosti edukacijskog rehabilitatora općenito u profesionalnu rehabilitaciju djece s teškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom s naglaskom na profesionalno usmjeravanje učenika s teškoćama u razvoju tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog odgoja i obrazovanja.

5.5.2. Cilj istraživanja i istraživačka pitanja

Opći cilj ovog istraživanja je putem kvalitativnog pristupa dobiti bolji uvid u položaj stručnjaka edukacijskog rehabilitatora u timu u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“ iz perspektive edukacijskog rehabilitatora koji je tamo zaposlen. To bi značilo da je cilj istraživanja dobiti informacije o konkretnim aktivnostima za koje je zadužen stručnjak edukacijski rehabilitator u određenim uslugama koje nudi Centar za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“. Nadalje, cilj istraživanja je iz perspektive edukacijskog rehabilitatora dobiti uvid u to koliko se taj stručnjak osjeća kompetentnim za provođenje profesionalne rehabilitacije osoba s invaliditetom. Cilj istraživanja je iz perspektive zaposlenog edukacijskog rehabilitatora u Centru dobiti dublji uvid u njegovu percepciju ravnopravnosti značaja i važnosti u odnosu na druge stručnjake u interdisciplinarnom timu u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“. Na kraju, cilj istraživanja je iz perspektive edukacijskog rehabilitatora dobiti uvid u njegovo promišljanje o ulozi i značaju edukacijskih rehabilitatora koji se bave profesionalnom rehabilitacijom te vidjeti njegovo mišljenje o kvaliteti provedbe i uključenosti edukacijskog rehabilitatora u profesionalno usmjeravanje učenika tijekom osnovnoškolskog i srednjoškolskog odgoja i obrazovanja.

U skladu s ciljem istraživanja, oblikovana su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Koje su konkretne aktivnosti u uslugama Centra za profesionalnu rehabilitaciju u koje je uključen stručnjak edukacijski rehabilitator?
2. Kakva je kompetentnost stručnjaka edukacijskih rehabilitatora Centra za profesionalnu rehabilitaciju prema mišljenju samih stručnjaka?

3. Što mislite o ravnopravnosti Vas kao stručnjaka u odnosu na druge stručnjake u timu? (Smatrate li se ravnopravnim s drugim stručnjacima u radu tima? Ako da, kako biste opisali te odnose? Ako ne, što mislite, koji je razlog za to?)
4. Koji je značaj stručnjaka edukacijskih rehabilitatora u provedbi profesionalne rehabilitacije te kakva je prepoznatost uloge stručnjaka u profesionalnom usmjeravanju učenika s teškoćama u razvoju u osnovnim i srednjim školama? (Što mislite, koliko su edukacijski rehabilitatori naglašeni kao važni stručnjaci u provedbi profesionalne rehabilitacije osoba općenito, s naglaskom na profesionalno usmjeravanje učenika s teškoćama u razvoju tijekom osnovnoškolskom i srednjoškolskog odgoja i obrazovanja?)

5.5.3. Metode prikupljanja podataka

Budući da je odgovor sudionika jedini izvor podataka o fenomenu koji se istražuje korišten je polustrukturirani intervju kao tehnika prikupljanja podataka. Polustrukturirani intervju je tehnika prikupljanja podataka u okviru koje istraživač ima unaprijed pripremljen podsjetnik za intervju, koji sadrži teme i okvirna pitanja, ali slijedi logiku razgovora i slobodu sudionika istraživanja u odgovaranju te ostavlja mogućnost da se otvore neke nove teme, koje su važne sudioniku (Tkalac Verčić i sur., 2010). U ovom istraživanju je, kao metoda, izabran intervju, jer je cilj bio dobiti dublji uvid u promišljanja, perspektive i značenja koja su sudionici pridavali svojim iskustvima koja su važna za temu istraživanja. Intervju je sniman audio zapisom.

U nastavku su navedena pitanja postavljena u okviru polustrukturiranog intervjua koja proizlaze iz istraživačkih pitanja:

1. Koje su usluge Centra u kojima sudjelujete Vi, kao stručnjak?
2. Koje su Vaše konkretne aktivnosti u tim uslugama u kojima sudjelujete?
3. Što mislite o vlastitim kompetencijama i znanjima koje ste stekli tijekom fakultetskog obrazovanja za provođenje profesionalne rehabilitacije osoba s invaliditetom? (Koliko ste kolegija imali, a koji su obrađivali temu profesionalne rehabilitacije; Jeste li trebali pohađati dodatne edukacije da biste mogli kvalitetno obavljati svoj posao u Centru za

profesionalnu rehabilitaciju? Koliko ste se osjećali kompetentnim za rad kad ste se prijavljivali na ovo radno mjesto?)

4. Kako je izgledao početak Vašeg rada u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“? (Koliko brzo ste se snašli u ovoj ulozi?)
5. Ako se usporedite s ostalim članovima interdisciplinarnog tima koji djeluje u Centru, u kojoj mjeri se smatrate ravnopravnim članom koji doprinosi svojim znanjima i kompetencija o funkcioniranju osoba s invaliditetom?
6. Prema Vašem iskustvu i mišljenju, koliko su edukacijski rehabilitatori prisutni u praksi u profesionalnoj rehabilitaciji osoba s invaliditetom? (Jesu li prepoznate njihove kompetencije i značaj u tom području? Ako da, možete li objasniti kako je to vidljivo? Ako ne, što mislite zašto je tome tako?)
7. Prema Vašem mišljenju i iskustvu, bave li se stručnjaci edukacijski rehabilitatori profesionalnim usmjeravanjem? Ako da, možete li opisati njihovu ulogu i značaj? Ako ne, što mislite zašto ne? Što mislite o prepoznatosti značaja edukacijskih rehabilitatora u profesionalnom usmjeravanju? Koje bi bile prednosti uključivanja stručnjaka edukacijskog rehabilitatora u profesionalnu rehabilitaciju?)

5.5.4. Sudionici istraživanja

U kvalitativnim istraživanjima se obično ne govori o uzorku ispitanika, nego o sudionicima istraživanja, budući da sudionici u istraživanju aktivno sudjeluju u postizanju valjanosti opisa i tumačenja dobivenih rezultata. Naime, kako navodi Creswell (1988) sudionici istraživanja su subjekti i izvor svih informacija - garancija kvalitete prikupljenih podataka. U ovom radu se uzorak sudionika nije birao slučajnim odabirom već se radi o namjerno odabranom uzorku sudionika, a sudionici su osobe koje su u mogućnosti dati najviše informacija. Namjerno uzorkovanje je pristup koji je usmjeren na pronalaženje i uključivanje najinformativnijih ispitanika koji imaju veliko iskustvo s predmetom istraživanja, obzirom da je prvi kriterij bio iskustvo istraživačkog fenomena Creswell (1988).

Sudionici ovog istraživanja su bile dvije edukacijske rehabilitatorice, zaposlene u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“ koje su, zbog svog iskustva i rada u Centru, bile osobe

koje su mogle dati najviše informacija o ulozi edukacijskog rehabilitatora u timu Centra, a što je ujedno i cilj ovog istraživanja. Definicija, obrazovanje, kompetencije i zanimanje edukacijskog rehabilitatora su već opisani, a u ovom istraživanju, edukacijske rehabilitatorice su dale informacije o konkretnim aktivnostima za koje je zadužen stručnjak edukacijski rehabilitator u uslugama Centra te o njegovom položaju u odnosu na druge stručnjake. Nadalje, sudionice su dale svoje mišljenje o kompetencijama edukacijskog rehabilitatora za rad u Centru.

Način na koji su sudionici bili pozvani u istraživanje, bio je usmenim putem tijekom fakultetskih vježbi koje su se provodile u Centru, a na kojima su predavanje održale edukacijske rehabilitatorice te predstavile aktivnosti Centra. Nadalje, putem elektroničke pošte, sudionicima su poslane sve važne informacije o istraživanju, informativni letak, istraživačka pitanja, i suglasnost za sudjelovanje te ih se tim putem još jednom upitalo za njihov pristanak za sudjelovanje u istraživanju. Putem elektroničke pošte, dogovoren je susret i prije početka intervjua, sudionicima je još jednom ukratko objašnjen cilj i svrha istraživanja te je potpisana suglasnost za pristanak na istraživanje.

5.5.5. Način prikupljanja podataka

Prije same provedbe intervjua, bilo je potrebno izvršiti pripremu što je prema Creswellu (1998) važan dio kvalitativnog istraživanja. Priprema, osim informiranja o radu Centra i upoznavanja s temom istraživanja, uključuje i izradu protokola za bilježenje provedbe istraživanja, zatim izrada protokola za bilježenje dojmova tijekom istraživanja, izrada sporazuma istraživača i sudionika istraživanja te planiranje provedbe intervjua, vremena i mjesta provedbe intervjua.

Provedeno istraživanje u svojoj fazi planiranja, provedbe i prikazivanje rezultata slijedi načela Etičkog kodeksa Odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju (Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju, 2006). Poseban naglasak u ovom istraživanju usmjeren je na poštivanje članka 2 ovog kodeksa u dijelu kojim se ističe kako se „*rezultati znanstvenih istraživanja, prikupljaju se u skladu s najvišim standardima etičke i znanstvene prakse, poštujući najviše tehničke standarde*“ te kako se podrazumijeva da „*prikazani rezultati*

istraživanja u bilo kojem obliku dosljedno odgovaraju provedenim istraživanjima te ni u najmanjoj mjeri ne postoji izmišljanje, krivotvorenje ili plagiranje podataka, rezultata, ideja, postupaka ili riječi u postupcima predlaganja, provođenja, revizije ili prikazivanja istraživanja“ (Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju, 2006, str. 1-2). Također, posebna se briga u istraživanju vodila o zaštiti ispitanika „*pri tome je potrebno jamčiti dragovoljno sudjelovanje svih ispitanika, povjerljivost, tajnost i anonimnost podataka o ispitanicima te povoljan omjer boljitka/rizika za ispitanike“* (Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju, 2006, str.3). Istraživanje je provedeno u jednom susretu koji je bio dogovoren u skladu s obavezama istraživača i sudionika istraživanja.

Intervju je proveden s dvjema sudionicama, edukacijskim rehabilitatoricama po zvanju i zanimanju, koje rade u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“. Intervju je proveden u prozračnoj prostoriji u kojoj ima dovoljno dnevnog svjetla i u uvjetima koji nisu bili ometajući. Intervju je proveden u ugodnoj atmosferi i sudionici su cijelo vrijeme biti motivirani i dobro pripremljeni te nije postojao nijedan ometajući čimbenik koji bi mogao negativno utjecati na rezultat. Istraživač i sudionici su postigli kvalitetnu međusobnu komunikaciju te je intervju obuhvatio sve važne teme koje su bile od interesa istraživača. Štoviše, na kraju se otvorila i jedna nova tema, koja je, prema mišljenju sudionica bila važna za istaknuti.

5.5.6. Kvalitativna analiza podataka

U ovom istraživanju korištena je tematska analiza kao vrsta kvalitativne analize podataka (Braun, Clarke, 2006). Unutar tematske analize korištena je realistička metoda (realistic method) (Braun, Clarke, 2006, str. 9) koja predstavlja iskustva, značenja i doživljaje stvarnosti sudionika. Također, koristio se pristup teoretske tematske analize (theoretical thematic analysis) (Braun, Clarke, 2006, str. 12) odnosno dolaženje do rezultata ”odozgo prema dolje” odnosno polazi se od teorijskih pretpostavki prema podacima. Ovisno o razini na kojoj će teme biti prepoznate korištena je semantička analiza (Braun, Clarke, 2006, str. 13). Semantička razina tema znači da se ne traže značenja izvan onoga što su sudionici rekli pokušavajući tako razumjeti što ljudi govore, što predstavlja njihovo mišljenje, kako ga oni objašnjavaju i što temelj njega proizlazi.

Osnovna namjera fenomenološkog pristupa je da se prikupe podaci o istraživanim pojavama i potom analiziraju na deskriptivnoj osnovi. Ono što neki autori naglašavaju (Tkalac Verčić i sur., 2010) jest da je svako kvalitativno istraživanje jedinstveno i ovisno o istraživaču, koji je ujedno i mjerni instrument u istraživanju, što znači da će i proces obrade i analize biti jedinstven te stoga analitičar ima (etički i istraživačku) obvezu što vjernije opisati postupke kojima je obradio i analizirao podatke. Pojednostavljeni prikaz koraka u kvalitativnoj analizi, prema autoru Creswellu (1998), koji se koristio je sljedeći:

1. Istraživač najprije čita sve sirove podatke u potpunosti
2. Istraživač potom izdvaja značajne izjave iz svakog pojedinog transkripta
3. Te se izjave formuliraju u značenja, koja su grupirana u teme
4. Naposljetku istraživač integrira teme u narativni opis.

Prvi korak u obradi i analizi prikupljenih podataka bilo je opetovano i iscrpno čitanje transkripata intervjua, kako bi se što bolje upoznao s njima. Potom je uslijedila analiza, koja se sastojala od tri razine poopćavanja. Tijekom čitanja transkripata označivale su se one izjave koje su se, u skladu s vlastitim logičkim zaključivanjem, smatrale značajnima u kontekstu istraživanja, odnosno koje su odgovarale istraživačka pitanja. Značajne izjave su se odnosile na cijele rečenice, dijelove rečenica, ili samo fraze, koje su se potom, prema temama, posložile u prvu kolumnu prethodno konstruirane tablice što je predstavljalo sirove podatke za analizu.

Koraci kodiranja u tematskoj analizi su: otvoreno kodiranje kojim se izjave sudionika oblikuje u kodove i/ili potkategorije; zatim traženje kategorija odnosno propitivanje koje potkategorije čine koju nadređenu kategoriju u smislu nekih specifičnosti u značenju ili nekih sličnosti u značenjima koje pridaje više sudionika (Braun, Clarke, 2006).

U nastavku poglavlja slijedi primjer postupka kodiranja za 1. istraživačko pitanje „Koje su Vaše konkretne aktivnosti, tj. što Vi konkretno radite kroz usluge koje pruža Vaš Centar?, a prema principima tematske analize.

- Istraživačko pitanje: „Koje su Vaše konkretne aktivnosti, tj. što Vi konkretno radite kroz usluge koje pruža Vaš Centar?“

TEMATSKO PODRUČJE: Konkretno aktivnosti u uslugama Centra

IZJAVE SUDIONIKA	KODOVI	TEMA/ KATEGORIJA	PODTEME/ PODKATEGORIJE
<p>Dakle, rehabilitator kroz sve te usluge sudjeluje.</p> <p>U svim drugim uslugama sudjelujemo na način da sudjelujemo u rehabilitacijskoj procjeni.</p> <p>...ako smo voditelji slučaja za naše korisnike, onda naravno, imamo i uvid u samu dokumentaciju</p> <p>A onda nastupa rehabilitacijska procjena koja se provodi po jednom obrascu</p> <p>...provodimo procjenu kao dio stručnog tima, multidisciplinarnog tima u kojem smo i mi. Kod duge rehabilitacijske procjene, procjene razine radnih sposobnosti,</p>	<p>Sudjelovanje kroz sve usluge</p> <p>Sudjelovanje kroz rehabilitacijsku procjenu</p> <p>Voditelji slučaja za korisnike i uvid u dokumentaciju</p> <p>Rehabilitacijska procjena prema unaprijed standardiziranom obrascu</p> <p>Rehabilitacijska procjena kao dio velike procjene u kojoj sudjeluju svi članovi stručnog tima</p>	<p>ZASTUPLJENOST REHABILITATORA U USLUGAMA</p> <p>ULOGE REHABILITATORA U STRUČNOM TIMU</p>	<p>Aktivnosti rehabilitatora u svim uslugama</p> <p>Voditelji slučaja</p> <p>Koordiniranje svih poslova</p> <p>Suradnja s ostalim stručnjacima</p> <p>Davanje edukacijsko-rehabilitacijskog mišljenja</p> <p>Sudjelovanje u sastavljanju generalnog mišljenja s drugim stručnjacima</p>

<p>znanja, vještina, radnih navika i profesionalnih interesa, uz profesionalnu anamnezu, kako je mi zovemo po tom obrascu radimo i sudjelujemo u provođenju, dobivanja informacija putem eseja.</p> <p>Nakon toga, nakon što to se skupa napravimo, rehabilitator sudjeluje u sastavljanju nalaza i mišljenja kompletnog, generalnog, ali isto tako, i svog mišljenja o rehabilitacijskoj procjeni...</p> <p>Rehabilitator sudjeluje i u onom dijelu u kojem koordinira kompletan rad jer je on vrlo često upravo u ovoj rehabilitacijskoj procjeni.</p>	<p>Procjena radnih sposobnosti, znanja vještina, radnih navika, profesionalnih interesa</p> <p>Profesionalna anamneza</p> <p>Dobivanje informacija putem eseja</p> <p>Sastavljanje generalnog mišljenja kao dio stručnog tima i specifičnog mišljenja kao edukacijski rehabilitator</p> <p>Koordiniranje kompletnog rada</p>	<p>UKLJUČENOST U PROCJENU</p>	<p>Rehabilitacijska procjena</p> <p>Sveobuhvatna procjena</p> <p>Procjena radnih sposobnosti, znanja vještina, radnih navika, profesionalnih interesa</p> <p>Esej</p> <p>Profesionalna anamneza</p> <p>Radna anamneza</p> <p>Prikupljanje svih važnih informacija o korisniku kroz holističko sagledavanje osobe</p>
---	--	-------------------------------	--

<p>Rehabilitator sudjeluje na način da je voditelj slučaja, kompletno sve te, zapravo sublimira sve te informacije zajedno s ostalim kolegama i vodi tog „gospodina“ kroz taj proces, uključujući da onda i komunicira s poslodavcem.</p> <p>...zovemo „Rehabilitacijska procjena“, tj. utvrđivanje invaliditeta u odnosu na rad.</p> <p>Mi to također radimo u istom ovom obujmu kojeg sam vam prije rekla, s time da je to ona kraća procjena koja ne uključuje onaj esej, pisani, ali mi i dalje možemo biti rehabilitatori, voditelji tog slučaja, pojedinog korisnika.</p>	<p>Voditelj slučaja i koordinacija svih poslova</p> <p>Komunikacija s poslodavcem</p> <p>Rehabilitacijska procjena kod „Utvrđivanja invaliditeta u odnosu na rad“</p> <p>Voditelji slučaja kod „Utvrđivanja invaliditeta u odnosu na rad“</p>	<p>RAZNOVRSNOST POSLOVA REHABILITATORA</p>	<p>Komunikacija s poslodavcem</p> <p>Predlaganje radnih mjesta</p> <p>Stručna podrška i praćenje tijekom obrazovanja i na samom radnom mjestu</p> <p>Pružanje podrške samom poslodavcu i komunikacija sa poslodavcem te podučavanje poslodavca o pravilnom pristupu osobi s invaliditetom</p> <p>Aktivno provođenje usluga „Jačanje radnih potencijala i profesionalnih kompetencija kroz Virtualnu radionicu i Radni centar“</p> <p>Radno osposobljavanje na konkretnom radnom mjestu</p> <p>Poznavanje cjelokupne zakonske regulative</p>
--	---	--	---

<p>...mi predlažemo eventualnu afirmaciju kroz neka druga radna mjesta, osposobljavanja, neke druge usluge još nudimo za koje vidimo da bi čovjeku trebale.</p> <p>Povremeno i savjetujemo ljude o nekakvim drugim mogućnostima potrebne rehabilitacije</p> <p>Sudjelujemo u analizi radnog mjesta, znači u usluzi broj 4 gdje smo dio tima, naravno koji analizira radno mjesto i donosi neke zaključke. Sudjelujemo i u usluzi broj 5, to je „Stručna podrška i praćenje tijekom obrazovanja i osposobljavanja s kraćim rehabilitacijskim programima“.</p> <p>Znači, „Stručna podrška i praćenje“ znači, nakon što smo utvrdili da osobi</p>	<p>Predlaganje radnih mjesta za korisnika ili eventualno nekih drugih usluga</p> <p>Savjetovanje korisnika o potrebnoj daljnoj rehabilitaciji</p> <p>Sudjelovanje u analizi radnog mjesta</p> <p>Donošenje zaključaka o analizi radnog mjesta</p> <p>„Stručna podrška i praćenje tijekom obrazovanja i osposobljavanja s kraćim rehabilitacijskim programima“</p> <p>„Stručna podrška i praćenje“</p>		
--	---	--	--

<p>treba neka prekvalifikacija i već što god...mi ga tijekom tog procesa pratimo, savjetujemo, koordiniramo, dakle funkcioniranje između korisnika i obrazovne ustanove koja mu pruža tu uslugu profesionalnog osposobljavanja...</p> <p>Kod nas ima podršku koja mu je u tom trenutku potrebna. Mi mu ne možemo voditi taj program, ali smo mu podrška u svim onim elementima da ga on realizira.</p> <p>Sudjelujemo u „Stručnoj podršci i praćenju na određenom radnom mjestu“</p>	<p>Praćenje, savjetovanje i koordiniranje korisnika</p> <p>Pružanje potrebne podrške u obrazovnom procesu</p> <p>„Stručna podrška i praćenje na određenom radnom mjestu“</p>		
---	--	--	--

<p>Tu rehabilitator sudjeluje sa svim onim znanjima koje smo skupili prije da čovjeka prilagodimo na neke radne procese, da mu omogućimo da koristi adekvatnu tehnologiju da bi mu se opremilo radno mjesto.</p> <p>Mi tada pružamo podršku i radnom okruženju i samom poslodavcu na način da mu možemo predočiti zapravo, kakvo je to oštećenje, kakva su ograničenja, kakve da zadatke postavi pred čovjeka</p> <p>Mi smo također, rehabilitatori kod drugih usluga, 7 i 8. To je „Jačanje radnih potencijala i profesionalnih kompetencija kroz Virtualnu radionicu i Radni centar“ u URIHU.</p>	<p>Prilagođavanje radnih procesa, omogućavanje adekvatne tehnologije za prilagodbu radnog mjesta i prilagodbu na radnom mjestu</p> <p>Pružanje podrške poslodavcu i komunikacija s poslodavcem te podučavanje poslodavca o pravilnom pristupu osobi s invaliditetom</p> <p>Aktivno provođenje usluga „Jačanje radnih potencijala i profesionalnih kompetencija kroz Virtualnu radionicu i Radni centar“</p>		
--	---	--	--

<p>Rehabilitator sudjeluje i u izradi plana prilagodbe radnog mjesta,</p> <p>Procjena radne učinkovitosti je jedno veliko područje gdje rehabilitatori rade,</p> <p>Imamo novu uslugu „Radno osposobljavanje na konkretnom radnom mjestu“ koja kreće sada. Tu također ćemo biti kao stručna podrška najvećim dijelom...</p> <p>Da, prisutni smo kroz sve usluge. Još bih nadodala da rehabilitator ne djeluje samostalno. Znači, funkcionira u okviru stručnog tima u čijem je sastavu socijalni radnik, psiholog, doktor medicine rada i rehabilitator.</p>	<p>Sudjelovanje u pripremi plana prilagodbe radnog mjesta</p> <p>Procjena radne učinkovitosti</p> <p>Radno osposobljavanje na konkretnom radnom mjestu</p> <p>Stručna podrška na radnom mjestu</p> <p>Sudjelovanje kroz sve usluge</p> <p>Ispunjavanje svih radnih uloga u okviru stručnog tima</p>		
--	---	--	--

<p>Mi rehabilitatori smo zaduženi za upravo ono što je kolegica rekla, za tu radnu anamnezu ili profesionalnu anamnezu i važno nam je saznati sve informacije o obrazovanju, o zaposlenju, o neformalnom radnom iskustvu, o formalnom radnom iskustvu, o korisnikovim interesima, motivaciji, što on želi, kako on sebe vidi u svijetu rada, da li može raditi ili da li se osjeća spremno?</p> <p>Dakle, rehabilitator treba znati cijelu zakonsku regulativu, kako funkcionira u Republici Hrvatskoj.</p> <p>Dakle, mi kroz anamnezu koju dobijemo, vidimo kakvi su njegovi interesi, kakve su mogućnosti, što</p>	<p>Zaduženi za profesionalnu, radnu anamnezu i saznavanje svih važnih informacija o korisniku koje su važne za daljnje usluge</p> <p>Poznavanje cjelokupne zakonske regulative</p>		
---	--	--	--

<p>mu pruža obrazovanje koje je stekao ili eventualno neko drugo. Ili savjetujemo, dajemo svoja mišljenja na temelju kojih će vještaci i ostali realizirati za korisnika neka druga prava iz drugih sustava i zakona.</p>	<p>Holističko sagledavanje osobe</p> <p>Davanje mišljenja na temelju procjene i savjetovanje o daljnjim postupcima profesionalne rehabilitacije</p>		
---	---	--	--

5.5.7. Interpretacija rezultata

Temeljem kvalitativne tematske analize (Braun, Clarke, 2006) u ovom poglavlju prikazani su nalazi istraživanja. Prikazane su i opisane teme/kategorije i pripadajuće podteme/potkategorije s kodovima, a nakon toga su objašnjeni odnosi između tema/kategorija, a koji se temelje na izjavama sudionika.

U prvom tematskom području koji govori o uključenosti edukacijskog rehabilitatora u konkretne usluge Centra za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“ dobili su se rezultati koji upućuju na to da je edukacijski rehabilitator sveprisutan u svim uslugama Centra. Kao stručnjak u timskome radu, daje svoj doprinos u svim aktivnostima, a najviše je vidljiva njegova uloga u procjeni osoba koje dolaze na profesionalnu rehabilitaciju. Upravo je procjena bila najviše spominjana kroz intervju od strane dvije sudionice edukacijske rehabilitatorice. Više puta su naglasile da je edukacijski rehabilitator važan kao stručnjak koji svojim znanjima doprinosi sveobuhvatnoj procjeni osobe koja će biti u nastavku detaljnije objašnjena.

Edukacijski rehabilitator se kroz ulogu u stručnom timu pojavljuje i kao tzv. voditelj slučaja za osobe koje dolaze na profesionalnu rehabilitaciju u Centar te na taj način, edukacijski rehabilitator koordinira sve poslove u uslugama, kako svoje, tako i poslove svojih kolega. Kroz sve usluge i aktivnosti, edukacijski rehabilitator sudjeluje u stručnome timu i jedino na taj način obavlja svoje dužnost pa je suradnja s ostalim članovima stručnog tima također naglašena. Kroz tu suradnju, edukacijski rehabilitator kontinuirano daje svoje edukacijsko- rehabilitacijsko mišljenje i tako sudjeluje u sastavljanju generalnog mišljenja s drugim stručnjacima.

Što se tiče spomenute procjene, edukacijski rehabilitator djeluje u svim vrstama procjene koje se odvijaju u Centru: Rehabilitacijska procjena; Sveobuhvatna procjena; Procjena radnih sposobnosti, znanja vještina, radnih navika, profesionalnih interesa; Esej (koji obuhvaća životnu priču osobe i njezino dosadašnje radno iskustvo i obrazovanje te njezine preferencije); Profesionalna anamneza; Radna anamneza; te prikupljanje svih važnih informacija o korisniku kroz holističko sagledavanje osobe.

Kroz intervju se moglo primijetiti da edukacijski rehabilitator ima veliku raznovrsnost poslova u Centru te svojim znanjima i kompetencijama, osim u spomenutoj procjeni djeluje i u aktivnostima izvan Centra kao što su: Komunikacija s poslodavcem; Predlaganje radnih

mjesta; Stručna podrška i praćenje tijekom obrazovanja i na radnom mjestu; Pružanje podrške poslodavcu i komunikacija s poslodavcem te podučavanje poslodavca o pravilnom pristupu osobi s invaliditetom; Aktivno provođenje usluga „Jačanje radnih potencijala i profesionalnih kompetencija kroz Virtualnu radionicu i Radni centar“; Radno osposobljavanje na konkretnom radnom mjestu, a što sve također spada pod aktivnosti različitih usluga koje nudi Centar. Edukacijski rehabilitator je i osoba koja, zbog prirode posla i obrazovanja te, kao stručnjak u timu u Centru, mora biti vrsni poznavatelj cjelokupne zakonske regulative koja se odnosi na profesionalnu rehabilitaciju osobe koja dolazi u Centar.

Tematsko područje: Konkretno aktivnosti u uslugama Centra	
Kategorije	Podkategorije
ZASTUPLJENOST REHABILITATORA U USLUGAMA	Aktivnosti rehabilitatora u svim uslugama
ULOGE REHABILITATORA U STRUČNOM TIMU	Voditelji slučaja Koodiniranje svih poslova Suradnja s ostalim stručnjacima Davanje edukacijsko-rehabilitacijskog mišljenja Sudjelovanje u sastavljanju generalnog mišljenja s drugim stručnjacima
UKLJUČENOST U PROCJENU	Rehabilitacijska procjena Sveobuhvatna procjena Procjena radnih sposobnosti, znanja vještina, radnih navika, profesionalnih interesa Esej Profesionalna anamneza Radna anamneza Prikupljanje svih važnih informacija o korisniku kroz holističko sagledavanje osobe

RAZNOVRSNOST POSLOVA REHABILITATORA	Komunikacija s poslodavcem Predlaganje radnih mjesta Stručna podrška i praćenje tijekom obrazovanja i na radnom mjestu Pružanje podrške poslodavcu i komunikacija s poslodavcem te podučavanje poslodavca o pravilnom pristupu osobi s invaliditetom Aktivno provođenje usluga „Jačanje radnih potencijala i profesionalnih kompetencija kroz Virtualnu radionicu i Radni centar“ Radno osposobljavanje na konkretnom radnom mjestu Poznavanje cjelokupne zakonske regulative
-------------------------------------	---

Što se tiče kompetentnosti, iz perspektive dvije zaposlene edukacijske rehabilitatorice u Centru, može se primijetiti da se one osobno osjećaju kompetentno za provođenje aktivnosti te smatraju da edukacijski rehabilitator posjeduje specifičnosti u odnosu na druge stručnjake jer ima znanja o funkcioniranju osoba s invaliditetom. Nadalje, edukacijski rehabilitator je tijekom svog obrazovanja stekao vještinu holističkog sagledavanja osobe što je važno u procesu profesionalne rehabilitacije.

Iz perspektiva zaposlenih edukacijski rehabilitatorica u Centru, kompetencije su se stekle tijekom fakulteta i tamo su se stekli temelji za provođenje profesionalne rehabilitacije budući da je velik naglasak bio na važnosti profesionalne rehabilitacije za osobe s invaliditetom. Nadalje, kompetencije su se stekle tijekom iskustva s osobama kojima je bila potrebna profesionalna rehabilitacija, a kompetencije i znanja potrebna za uspješno djelovanje u tom području, prema riječima edukacijskih rehabilitatorica, stječu se i dalje putem dodatnih edukacija te cjeloživotnog učenja i praćenja trendova u Republici Hrvatskoj.

Tematsko područje: Kompetentnost za provođenje aktivnosti	
Kategorije	Podkategorije
SPECIFIČNOSTI EDUKACIJSKOG REHABILITATORA	Znanja o funkcioniranju osoba s invaliditetom Holističko sagledavanje osobe
NAČINI STJECANJA KOMPETENCIJE	Stjecanje tijekom fakulteta (važnost i temelji profesionalne rehabilitacije) Stjecanje kompetencija putem radnih iskustava Susretanje s osobama kojima je potrebna profesionalna rehabilitacija Cjeloživotno učenje i praćenje trendova u Republici Hrvatskoj Dodatne edukacije internog tipa

Što se tiče položaja edukacijskog rehabilitatora u timu u odnosu na druge stručnjake, iz perspektive zaposlenih edukacijskih rehabilitatorica, smatra se da su ti stručnjaci u potpunosti ravnopravni u svom području djelovanja, kao i drugi stručnjaci te potpuno ravnopravno donose svoje mišljenje. Naime, sudionice istraživanja smatraju da svaki stručnjak doprinosi svojim znanjem i kompetencijama te da se tijekom provođenja aktivnosti, znanja svih stručnjaka nadopunjuju za dobrobit osobe iz čega se može zaključiti da je važnost interdisciplinarnog timskog rada velika.

Tematsko područje: Položaj edukacijskog rehabilitatora u timu u odnosu na druge stručnjake	
Kategorije	Podkategorije
VAŽNOST INTERDISCIPLINARNOG TIMSKOG RADA	Svaki stručnjak doprinosi svojim znanjem i kompetencijama Nadopunjavanje znanja za dobrobit osobe
MIŠLJENJE EDUKACIJSKOG REHABILITATORA O NJEGOVOJ POLOŽAJU U TIMU	Edukacijski rehabilitatori se smatraju ravnopravnim članovima tima koji ravnopravno sudjeluju u donošenju odluka

O profesionalnom usmjeravanju tijekom osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja, sudionice istraživanja smatraju da trenutno postoji premala zastupljenost te aktivnosti u školama te su naglasile potrebu za većim naglaskom na profesionalnom usmjeravanju u školama tijekom cijelog obrazovanja, putem različitih aktivnosti: radionica, konzultacija i razgovora s djecom. Sudionice su naglasile važnost profesionalnog usmjeravanja zbog njihovih ograničenih mogućnosti u odnosu na tipičnu populaciju i zbog njihovog ograničenog broja zanimanja kojima se mogu baviti tijekom života. Nadalje, sudionice su istaknule da za djecu s teškoćama u razvoju, ta aktivnost treba biti prilagođena djetetovoj dobi, mogućnostima i sposobnostima. Tijekom provođenja profesionalnog usmjeravanja u školama, učenike se treba poučiti o pozitivnim posljedicama rada te ih tijekom njihovog osnovnoškolskog obrazovanja kvalitetno uputiti u primjerenu srednju školu koja će im omogućiti da steknu vještine za adekvatno zanimanje.

Tematsko područje: Edukacijski rehabilitator u profesionalnom usmjeravanju u školi	
Kategorije	Podkategorije
ZASTUPLJENOST PROFESIONALNOG USMJERAVANJA	Premala zastupljenost Potreba za većom zastupljenošću profesionalnog usmjeravanja kroz cijelu osnovnu školu
NAČIN PROFESIONALNOG USMJERAVANJA U OSNOVNIM ŠKOLAMA ZA DJECU S TEŠKOĆAMA	Profesionalno usmjeravanje treba biti prilagođeno dobi, mogućnostima i sposobnostima djeteta Stjecanje realne slike o sebi Radionice, konzultacije i razgovor s djecom
VAŽNOST PROFESIONALNE REHABILITACIJE ZA DJECU S TEŠKOĆAMA	Ograničene mogućnosti Ograničen broj zanimanja Osvještavanje pozitivnih posljedica rada Kvalitetno upućeno

Nova tema koja se pojavila tijekom intervjua je važnost praćenja zakonodavstva stručnjaka koji se bave profesionalnom rehabilitacijom. Naime, cilj profesionalne rehabilitacije je omogućiti osobi da pronađe adekvatno zanimanje usklađujući njezine interese, mogućnosti i sposobnosti te da bude aktivna na tržištu rada. Zbog stalnih promjena u zakonodavstvu te na tržištu rada (stalno se otvaraju nova radna mjesta, a neka se zbog različitih razloga zatvaraju i više ne postoje), potrebno je kontinuirano pratiti aktualno stanje u državi kako bi se spriječile negativne posljedice kao primjerice: da se osobu osposobi za određeno zanimanje koje ona ne bi mogla obavljati. Upravo je zbog toga važno da se profesionalna rehabilitacija stalno usklađuje s trenutnim zakonodavstvom. Nadalje, potrebno je da je zakonodavstvo usmjereno prema zapošljavanju osoba s invaliditetom. Sudionice istraživanja su navele kako u našem

društvu još uvijek postoji nedovoljna osviještenost o važnosti rada osobe za samu osobu s invaliditetom, ali i za društvo općenito.

Tematsko područje: Zakonodavstvo u Republici Hrvatskoj	
Kategorije	Podkategorije
TEŠKOĆE KOD OSTVARIVANJA PROFESIONALNE REHABILITACIJE	<p>Promjene u zakonodavstvu</p> <p>Promjene na tržištu rada</p> <p>Usklađenost zakonodavstva</p> <p>Zakonodavstvo usmjereno ka zapošljavanje osoba s invaliditetom</p> <p>Nedovoljna osviještenost o važnosti rada osobe s invaliditetom za samu osobu i za društvo</p>

5.5.8. Zaključak istraživanja

U ovom su radu prikazani rezultati provedenog kvalitativnog istraživanja na temu položaja edukacijskih rehabilitatora u timu u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“. U radu su detaljno prikazane kompetencije edukacijskih rehabilitatora općenito za rad s osobama s invaliditetom i djecom s teškoćama u razvoju kao i kompetencije za rad u timu što je važno za potrebe ovog istraživanja budući da se cjelokupan rad u Centru za profesionalnu rehabilitaciju odvija u timu. Opći cilj ovog istraživanja je bio, putem kvalitativnog pristupa, dobiti bolji uvid u položaj stručnjaka edukacijskog rehabilitatora u timu u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“ iz perspektive edukacijskog rehabilitatora koji je tamo zaposlen.

Ono što se iz dobivenih rezultata može zaključiti jest da je uloga edukacijskog rehabilitatora u timu u svim aktivnostima koje Centar nudi, veoma značajna i da edukacijski rehabilitator, svojim znanjem i kompetencijama, doprinosi radu na profesionalnoj rehabilitaciji. Sudionice istraživanja su istaknule kako je načelo timskog rada ključno i jedino za uspješno provođenje aktivnosti u uslugama koje Centar nudi, a edukacijski rehabilitator, prema njihovom mišljenju, ravnopravno sudjeluje u radu, u odnosu na druge stručnjake.

Što se tiče zastupljenosti edukacijskog rehabilitatora, on je kao stručnjak, zastupljen u svim aktivnostima, što putem procjene osobe uključene u profesionalnu rehabilitaciju, što radom izvan Centra. Procjena osobe koja ostvaruje pravo na profesionalnu rehabilitaciju je ključna za daljnji, uspješan tijek profesionalne rehabilitacije, a edukacijski rehabilitator sudjeluje na svim vrstama procjene koje osoba mora proći kako bi ostvarila pravo na druge usluge. Često, kao voditelj slučaja, edukacijski rehabilitator ima obvezu i pravo na koordiniranje rada svih ostalih članova i drugih profila stručnjaka kroz proces profesionalne rehabilitacije

Zaključak koji može proizaći iz rezultata jest da je edukacijski rehabilitator važan kao stručnjak koji vodi osobu s invaliditetom kroz proces profesionalne rehabilitacije jer je on stručnjak koji najbolje poznaje funkcioniranje osobe s invaliditetom te prirodu njezine teškoće, kao i njezine mogućnosti. Specifičnost edukacijskog rehabilitatora leži u tome što je to stručnjak koji holistički sagledava osobu, a to je veoma značajno za uspješnu profesionalnu rehabilitaciju.

Preporuka za uspješnije provođenje profesionalne rehabilitacije, prema mišljenju sudionica istraživanja jest da se tijekom osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja veći naglasak stavlja na aktivnosti profesionalnog usmjeravanja djece s teškoćama u razvoju u osnovnoj školi te da im se putem raznih aktivnosti osvještava važnost rada i pozitivni utjecaji koje rad ima na osobu. Nadalje, putem radionica, konzultacija i razgovora, učenike bi se trebalo upoznati s različitim vrstama zanimanja i adekvatno ih usmjeriti u srednju školu koja će ih osposobiti za određeno zanimanje.

Sudionice istraživanja su istaknule jednu važnu stvar tijekom donošenja odluke o adekvatnom zanimanju za osobu pa se tako otvorila nova tema u istraživanju. Naime, sudionice su istaknule važnost usklađivanja svog rada sa stalno promjenjivim stanjem u zakonodavstvu i na tržištu rada. Osoba koja se bavi profesionalnom rehabilitacijom treba biti upoznata sa stanjem u državi i na tržištu rada pri odabiru zanimanja za osobu i o tome voditi računa.

Preporuka za buduća istraživanja u ovom području jest da se nastave provoditi kako bi se osvijestila važnost edukacijskog rehabilitatora u području profesionalne rehabilitacije. Naime, prilikom traženja literature, nisu se našla relevantna istraživanja koja bi proučavala ulogu edukacijskog rehabilitatora u profesionalnoj rehabilitaciji.

Iz ovog rada se može zaključiti da je profesionalna rehabilitacija krajnji cilj kojemu teži svaka osoba koja pruža podršku osobi s invaliditetom. Odabir adekvatnog zanimanja, za osobu, ionako ograničenih mogućnosti, ključna je odrednica njezine samostalnosti i dobre kvalitete života. Tijekom rehabilitacije osoba s invaliditetom, svaki bi stručnjak trebao težiti tome da se osoba jednog dana osamostali i da bude produktivna u nekom zanimanju u skladu sa svojim mogućnostima i preferencijama.

Ovim istraživanjem se istaknula važnost uloge edukacijskog rehabilitatora koji najbolje poznaje problematiku osoba s invaliditetom te na taj način može doprinijeti svojim znanjem, ali je u društvu, njegova uloga još uvijek premalo prepoznata i upravo iz tog razloga smatram da su istraživanja ove tematike vrijedna kako bi se pokazao značaj tog stručnjaka, a samim time dala mogućnost da se unaprijedi njegov rad.

Nedostaci ovog istraživanja sastoje se u tome da se ovim istraživanjem saznala percepcija samo dva zaposlena stručnjaka u Centru. Prema mojem mišljenju, bilo bi vrijedno da

se istraživanje provelo metodom fokus grupe umjesto metodom intervjua pa bi se na taj način mogla saznati perspektiva više stručnjaka edukacijskih rehabilitatora koji su zaposleni u Centru.

Nadalje, ovim se istraživanjem pokazala uloga edukacijskog rehabilitatora u samo jednom segmentu profesionalne rehabilitacije. Kako je profesionalna rehabilitacija u zasebnom poglavlju detaljnije opisana, može se vidjeti da obuhvaća puno više od aktivnosti koje nudi Centar za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“. Profesionalna rehabilitacija je cjeloživotni proces, a edukacijski rehabilitator je u tome procesu važna osoba u svim fazama. Usluge koje nudi Centar su također dio profesionalne rehabilitacije, ali jedan mali dio velikog procesa. Upravo iz tog razloga, još jednom spominjem da bi bilo vrijedno da se napravi više istraživanja ove tematike koja će istaknuti važnost stručnjaka edukacijskog rehabilitatora koji djeluje u svakoj od faza profesionalne rehabilitacije.

6. Zaključak

U ovome je radu prikazan detaljan opis profesije edukacijskog rehabilitatora kao stručnjaka te njegova znanja i kompetencije. Nadalje, definirana je profesionalna rehabilitacija u svim njezinim fazama. Naposljetku je prikazano na koji način edukacijski rehabilitator svojim znanjima i kompetencijama može doprinijeti uspješnoj realizaciji svakoj od faza profesionalne rehabilitacije. Iz rada se može zaključiti da, kada se radi o djeci s teškoćama u razvoju i osobama s invaliditetom, edukacijski je rehabilitator ključan stručnjak koji je sveprisutan u pružanju različitih vidova podrške i uključen je u gotovo cjelokupno njihovo životno funkcioniranje budući da je spektar njegovog znanja o funkcioniranju osoba s invaliditetom iznimno opširan. Prilikom pregleda literature, zaključilo se da se u Republici Hrvatskoj nije obrađivala tema uključenosti edukacijskog rehabilitatora u profesionalnu rehabilitaciju osoba s invaliditetom osim davne 1997. kada je Rački u svom udžbeniku „Teorija profesionalne rehabilitacije“ isticao važnost stručnjaka koji poznaje funkcioniranje osoba s invaliditetom kako bi osobe s invaliditetom mogle biti uključene u profesionalnu rehabilitaciju. Ovim se radom pokazalo da je edukacijski rehabilitator uključen u sve faze profesionalne rehabilitacije te se u zakonima i pravilnicima definira njegova uloga kao stručnjaka koji djeluje u profesionalnom usmjeravanju, stručnom obrazovanju i zapošljavanju. Ipak, upitno je koliko je on kao stručnjak u tom području doista aktivno prisutan u praksi budući da nije provedeno dovoljno istraživanja koje bi obrađivale tu temu. U navedenom kvalitativnom istraživanju, sudionice istraživanja su navele mnoge aktivnosti za koje je zadužen edukacijski rehabilitator u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“, istovremeno ističući da se, prema njihovom mišljenju, edukacijski rehabilitatori nedovoljno bave profesionalnom usmjeravanjem djece s teškoćama u razvoju tijekom osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja. Pozitivna je strana što se u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“ prepoznaje važnost tog stručnjaka i uključen je u sve aktivnosti koje Centar provodi te se edukacijski rehabilitatori smatraju jednakopravnim članovima tima u Centru.

Nadam se da će ovaj rad potaknuti edukacijske rehabilitatore da u svojem radu više pažnje posvete profesionalnoj rehabilitaciji i osvijeste koliko je ona važna za svaku osobu s invaliditetom.

7. Popis literature:

1. Acedo, C. (2008). Inclusive education: pushing the boundaries. *Prospects*, 38 (1), 5-13.
2. Barjaktarević, A., Mužek, M. (2006). Zapošljavanje osoba s intelektualnim teškoćama. Centar za rehabilitaciju Zagreb.
http://www.crzagreb.hr/hr/podruznice/dislocirana_jedinica/zaposljavanje.asp
posjećeno 6. srpnja, 2019.
3. Bogdanović, M. (2009). Prilog primarnoj profesionalnoj orijentaciji: kako do bolje povezanosti sa stvarnim životom?. *Napredak*, 150 (2), 224-249.
4. Bošković, S., Ilić-Stošović, D., Skočić-Mihić, S. (2017). Prilagodba na studij s obzirom na neka obilježja studenata s invaliditetom. *Revija za socijalnu politiku*, 24 (1), 73-91.
5. Blažinović, A. (2018): HZZ: regionalni ured Zagreb ima četiri ispostave u kojima djeluju savjetnice za zapošljavanje osoba s invaliditetom. <http://www.in-portal.hr/in-portal-news/in-mreza/16827/hzz-regionalni-ured-zagreb-ima-cetiri-ispostave-u-kojima-djeluju-savjetnice-za-zaposljavanje-osoba-s-invaliditetom> posjećeno 20. kolovoza, 2019.
6. Bratković, D. (2005). *Zapošljavanje uz podršku*. Udruga za promicanje inkluzije u okviru projekta Matra. Zagreb: Tiskara Kratis
7. Bratković, D. (2002). Kvaliteta življenja osoba s umjerenom i težom mentalnom retardacijom u obiteljskim i institucionalnim uvjetima života. Doktorska disertacija. Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
8. Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2), 77-101.
9. Carter, E. W. i Hughes, C. (2005). Increasing social interaction among adolescents with intellectual disabilities and their general education peers: Effective interventions. *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 30 (4), 179–193.
10. Cartmill, C., Soklaridis, S., Cassidy, J.D. (2011). Transdisciplinary Teamwork: The Experience of Clinicians at a Functional Restoration Program. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 21 (1), 1-8.
11. Cerovac, K. (2013). Transdisciplinarni pristup učenju i istraživanju na sveučilištu. *Metodički ogledi*. 20 (1), 15-31.

12. CISOK (2019a). Centar za informiranje i savjetovanje o karijeri. Učenici osnovne škole. Koje vrste srednjih škola i programa obrazovanja postoje?. <http://cisok.hr/koje-vrste-srednjih-skola-i-programa-obrazovanja-postoje> posjećeno 16. ožujka 2019.
13. CISOK (2019b). Centar za informiranje i savjetovanje o karijeri. Učenici osnovne škole. Koje vrste srednjih škola i programa obrazovanja postoje?. Gimnazije. <http://cisok.hr/default.aspx?id=10729> posjećeno 27. siječnja, 2019.
14. CISOK (2019c). Centar za informiranje i savjetovanje o karijeri. Učenici osnovne škole. Koje vrste srednjih škola i programa obrazovanja postoje?. Strukovne škole. <https://www.cisok.hr/usluge-u-cisok-centrima/ucenici-osnovne-skole/koje-vrste-srednjih-skola-i-programa-obrazovanja-postoje/strukovne-skole/> posjećeno 27. siječnja, 2019.
15. CISOK (2019d). Centar za informiranje i savjetovanje o karijeri. Učenici osnovne škole. Koje vrste srednjih škola i programa obrazovanja postoje?. Umjetničke škole. <http://cisok.hr/default.aspx?id=10730> posjećeno 27. siječnja, 2019.
16. CISOK (2019e). Centar za informiranje i savjetovanje o karijeri. Profesionalno usmjeravanje. Profesionalno usmjeravanje u Hrvatskome zavodu za zapošljavanje. <http://cisok.hr/profesionalno-usmjeravanje> posjećeno 4. travnja, 2019.
17. COO Dubrava (2019). Centar za odgoj i obrazovanje Dubrava. Naši programi. Program za stjecanje kompetencija u aktivnostima svakodnevnog života i rada. <http://www.centar-dubrava-zg.skole.hr/programi/po>, posjećeno 29. lipnja, 2019.
18. Clarke, N. E., Crewe, N. M. (2000). The relationship of rehabilitation counselors' knowledge of the americans with disabilities act 1990, attitudes toward reasonable accommodation, and job development efficacy. *Stakeholder Attitudes Toward Americans with Disabilities Act*. Title 1: *Development of an Indirect Measurement Method*, *Rehabilitation Counseling Bulletin*; 43 (2), 58-63.
19. CPRZ (2019a). Centar za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“. O nama. O Centru. <http://cprz.hr/misija-i-vizija/> posjećeno 14. srpnja, 2019.
20. CPRZ (2019b). Centar za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“. Usluge Centra. Usluge. <http://cprz.hr/usluge-centra/> posjećeno 14. srpnja, 2019.
21. Creswell, J.W. (1998). *Qualitative inquiry an research design. Choosing among five traditions.* (str. 257-356). London: SAGE

22. Crnković-Pozaić, S. (2002). Zapošljavanje osoba s invaliditetom, Zbornik radova 1. Međunarodnog stručnog simpozija – Aktualnosti i perspektive zapošljavanja osoba s invaliditetom, Zagreb.
23. Čošić, N., Prohaska, M. (2012). Neophodnost edukacijskih rehabilitatora u stručnom timu redovne osnovne škole. U: Zbornik radova. *Kvaliteta i standardi usluga edukacijskih rehabilitatora. 9. Kongres s međunarodnim sudjelovanjem*: Varaždin.
24. Deklaracija o pravima osoba s invaliditetom (Narodne novine, 47/2005)
25. Druga europska konferencija ministara odgovornih za integracijsku politiku osoba s invaliditetom (2003). *Zajednica saveza osoba s invaliditetom*: Zagreb.
26. Državni pedagoški standard osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja (Narodne novine, 63/2008)
27. Dubravac Šigir, M. (2011). Profesionalno usmjeravanje u obrazovnom sustavu. U: Skupina autora, 80 godina cjeloživotnog profesionalnog usmjeravanja u Republici Hrvatskoj: *Novi izazovi i pristupi*. Zagreb, 17-25.
28. E-usmjeravanje (2019a). E-usmjeravanje. Obrazovanje. Opisi zanimanja. Rehabilitator/Rehabilitatorica. <https://e-usmjeravanje.hzz.hr/rehabilitator> posjećeno 18. ožujka, 2019.
29. E-usmjeravanje (2019b). E-usmjeravanje. Zapošljavanje. Profesionalna rehabilitacija i zapošljavanje osoba s invaliditetom. <https://e-usmjeravanje.hzz.hr/profesionalna-rehabilitacija> Posjećeno 17. svibnja, 2019.
30. E-usmjeravanje (2019c). E-usmjeravanje. Obrazovanje. Kamo nakon osnovne škole. Profesionalno usmjeravanje učenika završnih razreda osnovne i srednje škole. <https://e-usmjeravanje.hzz.hr/profesionalno-usmjeravanje-ucenika-zavrskih-razreda> posjećeno 16. ožujka, 2019.
31. Eldar, R., Marincek, C., Kullmann, L., (2008). Need for Rehabilitation Teamwork Training in Europe. *Croatian Medical Journal*, 49 (3), 352–357.
32. Engel, G. L. (1980). The clinical application of the biopsychosocial model. *American Journal of Psychiatry*, 137 (5), 535-544.
33. ERF (2019a). Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. O nama. Misija i vizija. <http://www.erf.unizg.hr/hr/o-nama/misija-i-vizija> posjećeno 27. veljače, 2019.

34. ERF (2019b). Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Studiji. Preddiplomski studij Rehabilitacija. <http://www.erf.unizg.hr/hr/studiji/preddiplomski-rehabilitacija> posjećeno 27. veljače, 2019.
35. ERF (2019c). Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Studiji. Preddiplomski studij Rehabilitacija. Kompetencije. <http://www.erf.unizg.hr/hr/studiji/preddiplomski-rehabilitacija> Posjećeno 27. siječnja, 2019.
36. ERF (2019d). Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Studiji. Diplomski studij Edukacijska rehabilitacija. Znanja. <http://www.erf.unizg.hr/hr/studiji/diplomski-edukacijska-rehabilitacija> Posjećeno 27. travnja, 2019.
37. ERF (2019e). Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Studiji. Diplomski studij Edukacijska rehabilitacija. Kompetencije. <http://www.erf.unizg.hr/hr/studiji/diplomski-edukacijska-rehabilitacija> posjećeno 1. ožujka, 2019.
38. ERF (2019f). Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet. Naslovna. Nastava. Silabus. <http://www.erf.unizg.hr/hr/studenti/nastava> posjećeno 4. ožujka, 2019.
39. Ergović, J. (2007). Osposobljavanje za samostalan rad i zapošljavanje osoba s invaliditetom. *Ljetopis socijalnog rada* 2007, 14 (3), 597-610.
40. Europska povelja o osnovnim socijalnim pravima radnika (Narodne novine, 37/1991)
41. Eurydice (2019). Eurydice. European Commission. EACEA National Policies Platform. Eurydice. Hrvatska. Profesionalno usmjeravanje u predškolskom i školskom odgoju i obrazovanju. Profesionalno usmjeravanje u školama. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/guidance-and-counselling-early-childhood-and-school-education-11_hr posjećeno 30. ožujka, 2019.
42. Friend, M., Cook, L. (2000). Interactions: Collaboration skills for school professionals (3rd ed.). White Plains, NY: Longman
43. Geerhardt, P., Holmes, D.L. (1997). U: Handbook of autism and PDD, ed. Cohen, D.J., F.Wiley, J. New York
44. Glenn, A. (2005). Removing barriers to learning in the early years. London
45. Gregurović, M., Lukić, N. (2014). Istraživanje postojećih kapaciteta osnovnih i srednjih škola za provedbu profesionalnog usmjeravanja. Zagreb: Agencija za mobilnost i programe Europske unije.

46. Human Dynamics (2010). Poticanje intenzivnijeg uključivanja osoba s invaliditetom na tržište rada – STUDIJA. http://www.hzz.hr/UserDocsImages/Study_hrv.pdf posjećeno 27. siječnja, 2019.
47. HKER (2014). Hrvatska komora edukacijskih rehabilitatora. Početna. Rad komore. Godišnje izvješće o radu za 2014. godinu. <http://www.hker.hr/> posjećeno 11. ožujka, 2019.
48. HZMO (2019). Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje. Početna. Pitanja. Najčešća pitanja. Novi Zakon o mirovinskom osiguranju. <http://www.mirovinsko.hr/default.aspx?id=4156> posjećeno, 8. svibnja, 2019.
49. HZZ (2019): Hrvatski zavod za zapošljavanje. O HZZ-u. <http://www.hzz.hr/o-hzz/> Posjećeno 20.kolovoza, 2019.
50. Međunarodna organizacija rada (2002). , Key Indicators of the Labour. International Labour Office
51. Jelavić, F. (1996). Kako (pravilno) izabrati zanimanje. Đakovo:Tempo
52. Jurčević-Lozančić, A. (2011). Teorijski pogledi na razvoj socijalne kompetencije predškolskog djeteta. *Pedagogijska istraživanja*, 8 (2), 271 – 281.
53. Jurić, V., Mušanović, M., Staničić, S., Vrgoč, H. (2001). Konceptija razvojne pedagoške djelatnosti stručnih suradnika. *Ministarstvo prosvjete i športa. Prosvjetno vijeće*. Zagreb.
54. Jurić, V. (2004). Metodika rada školskog pedagoga. Zagreb: Školska knjiga.
55. Kancir, I., Milković, E., Paić, D. (2014). Zapošljavanje osoba s intelektualnim teškoćama. Priručnik za radne asistente. Centar za rehabilitaciju Zagreb. http://www.crzagreb.hr/hr/o_nama/bilteni/prirucnik.pdf posjećeno 16. srpnja, 2019.
56. Karin, Ž. (2016). Školovanje djece s teškoćama. *Medicina familiaris Croatica: journal of the Croatian Association of Family medicine*, 24 (2), 96-100.
57. Kemp, C., Carter, M. (2002). The social skills and social status of mainstreamed students with intellectual disabilities. *Educational Psychology*, 22 (4), 391–411.
58. King, A. (1993). Doing the right thing for employees with disabilities. *Training and Development*, 47, 44-47.
59. Kiš-Glavaš, L. (2002). Profesionalna rehabilitacija osoba s posebnim potrebama, Zbornik radova 1. Međunarodnog stručnog simpozija – Aktualnosti i perspektive zapošljavanja osoba s invaliditetom, Zagreb.

60. Kiš-Glavaš, L., Bratković, D., Cvitković, D. (2019) O istraživanju, radu i zapošljavanju osoba s invaliditetom, U: Božić-Žalac, T., Bratković, D., Cvitković, D., Gručić, L., Kiš-Glavaš, L., Lisak, N. (2019). *Izješće o provedbi projekta „Društveno-ekonomska dobrobit zapošljavanja osoba s invaliditetom u trgovačkim društvima grupe Calzedonia u Hrvatskoj“*, str. 24-25. Naklada: Zagreb.
61. Kiš-Glavaš, L., Majsec Sobota, V., Sokač, K., Gavrilović, A. i Sobota, I. (2008). Uvod. U J. Papa (ur.), *Zapošljivost nezaposlenih osoba s invaliditetom* (str. 7-19). Zagreb: Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) u Hrvatskoj.
62. Kobolt, A., Žižak, A. (2007). Timski rad i supervizija timova. *Ljetopis socijalnog rada*, 14 (2), 367-386.
63. Kompendij o načelima država članica za stvaranje jednakih mogućnosti za osobe s invaliditetom (2001). Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb.
64. Konvencija o pravima djeteta (1990) https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2017/05/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf posjećeno 19. ožujka, 2019.
65. Körner, M. (2010). Interprofessional teamwork in medical rehabilitation: a comparison of multidisciplinary and interdisciplinary team approach. *Clinical Rehabilitation*, 24, 745-755.
66. Kudek Mirošević, J., Granić, M. (2014). Uloga edukacijskog rehabilitatora – stručnog suradnika u inkluzivnoj školi. Zagreb: Alfa
67. Kudek Mirošević, J., Jurčević Lozančić, A. (2014). Stavovi odgojitelja i učitelja o provedbi inkluzije u redovitim predškolskim ustanovama i osnovnim školama. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 50 (2), 17-29.
68. Lančić, F., Majski-Cesarec, S., Musil, V. (2010). Školsko i profesionalno usmjeravanje učenika s kroničkim bolestima i drugim poremećajima zdravlja. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*. 61 (3), 323-332.
69. Lindstrom, L., Doren, B., Metheny, J., Johnson, P., Zane, C. (2007). Transition to employment,: Role of the Family in Career Development. *Council for Exceptional Children*, 73 (3), 348-366.
70. Lončarić, I., Kovač, I., Rilović Đurašin, M., Habuš, R., Kauzlarić, N. (2016). Interdisciplinarni timski rad – izazov u suvremenoj rehabilitaciji. *Časopis za primjenjene zdravstvene znanosti*, 2 (2), 147-154.

71. Ljubešić, M. (2005). Stimulacija emocionalnog razvoja djece. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, 1, 2.
72. Lutfiyya, Z.M., Rogan, P., Shoultz, B. (1988). Supported Employment: A conceptual Overview. Center on Human Policy, Research and Training Center on Community Integration, Syracuse University.
73. Majnemer, A. (1998). Benefits of early intervention for children with developmental disabilities. *Pediatric Neurology*, 5 (1), 62 – 69.
74. Majsec Sobota, V. (2002). «URIHO-v» model osposobljavanja za samostalan život i rad djece s invaliditetom, Zbornik radova 1. Međunarodnog stručnog simpozija – Aktualnosti i perspektive zapošljavanja osoba s invaliditetom, Zagreb.
75. Majski-Cesarec, S., Lančić, F. (2001). Profesionalna orijentacija kronično bolesnog djeteta. U: Zbornik sažetaka, III. hrvatski kongres školske i sveučilišne medicine, Zagreb: Hrvatsko društvo za školsku i sveučilišnu medicinu Hrvatskog liječničkog zbora, str 36.
76. Maslow, A. H. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row
77. Mašović, S (1990). Preporuke za efikasnije zapošljavanje. *Pregled problema mentalno retardiranih osoba*, 3 (4), 77-79.
78. McWilliam, R. A. (Ed.) (2010): *Working with families of young children with special needs*. Guilford Press.
79. Meadan, H. i Monda-Amaya, L. (2008). Collaboration to promote social competence for students with mild disabilities in the general classroom: A structure for providing social support. *Intervention in School and Clinic*, 43 (3), 158–167.
80. Međunarodna organizacija rada (1983). Konvencija 159 o Profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju (osoba s invaliditetom), Ženeva.
81. Međunarodna organizacija rada (1975). Preporuka o profesionalnoj rehabilitaciji i socijalnoj integraciji invalida, Ženeva.
82. Međunarodna organizacija rada (1955). Preporuka broj 99, Preporuka o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju invalida, Ženeva.
83. Mihanović, V. (2010). Invaliditet u kontekstu socijalnog modela. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 47 (1), 72-86.
84. Mikas, D., Roudi, B. (2012). Socijalizacija djece s teškoćama u razvoju u ustanovama predškolskog odgoja. *Paediatrica Croatica*. 56 (1), 207-214.

85. Ministarstvo rada i mirovinskog sustava (2015). Strategija cjeloživotnog profesionalnog usmjeravanja i razvoja karijere u Republici Hrvatskoj 2016.-2020. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo rada i mirovinskog sustava.
86. MZO (2019). Ministarstvo znanosti i obrazovanja. Naslovnica. Obrazovanje. Visoko obrazovanje. <https://mzo.hr/hr/rubrike/visoko-obrazovanje%20> posjećeno 25. lipnja, 2019.
87. MZO (2017). Ministarstvo znanosti i obrazovanja. Naslovnica. Obrazovanje. Srednje obrazovanje. Dostupnost srednjoškolskog obrazovanja. Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije. <https://mzo.hr/hr/strategija-obrazovanja-znanosti-tehnologije> posjećeno 23. ožujka, 2019.
88. MZO (2014). Jedinostveni popis zdravstvenih kontraindikacija srednjoškolskih obrazovnih programa u svrhu upisa u prvi razred srednje škole. <https://www.upisi.hr/docs/Jedinostveni%20popis%20zdravstvenih%20kontraindikacija.pdf> posjećeno 6. travnja, 2019.
89. Nacionalni kurikulum za rani predškolski odgoj i obrazovanje (2014). Zagreb: Republika Hrvatska, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.
90. Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obavezno i srednjoškolsko obrazovanje (2011). Zagreb: Republika Hrvatska, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.
91. Nastavni plan i program za osnovnu školu (2006). Zagreb: Republika Hrvatska, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. https://www.azoo.hr/images/AZOO/Ravnatelj/RM/Nastavni_plan_i_program_za_osnovnu_skolu_-_MZOS_2006_.pdf. posjećeno 23. siječnja, 2019.
92. Novosel-Kernic, M. (1991). *Dijagnosticiranje u defektologiji* (drugo izmijenjeno izdanje). Zagreb. Fakultet za defektologiju.
93. Nutbrown, C., Clough, P. (2006). *Inclusion in the early years: critical analysis and enabling narratives*. London.
94. Odbor za etiku u znanosti i visokom obrazovanju (2006). <https://www.azvo.hr/hr/odbor-za-etiku> posjećeno 1. svibnja, 2019.
95. Pajević, D. (1985). *Izbor zanimanja*. Beograd: Zaštita rada
96. Perin, V. (2017). Cjeloživotno profesionalno usmjeravanje u funkciji zapošljivosti pojedinca u suvremenom društvu, *Acta Iadertina*, 6 (1), 131-142.

97. Perin, V. (2012). Profesionalno usmjeravanje – uloga i odgovornost škole. *Školski vjesnik*, 61 (4), 511-524.
98. Perin, V., Drobac, I. (2010). Profesionalno usmjeravanje kao pedagoška zadaća škole. *Acta Iadertina*, 7 (1), 59-78.
99. Petković, M. (2010). Model radnog osposobljavanja učenika s većim intelektualnim teškoćama za obavljanje poslova u bankama hrane. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 46 (1), 103-112.
100. Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba (2018). Naslovna. Za roditelje. Razvoj djece. Socijalna kompetencija djeteta: Zašto je važna i kako ju razvijati. <https://www.poliklinika-djeca.hr/aktualno teme/socijalna-kompetencija-zasto-je-vazna-i-kako-se-razvija/> posjećeno 25. ožujka. 2019.
101. Pravilnik o aktivnom traženju posla i raspoloživosti za rad (Narodne novine, 28/2019)
102. Pravilnik o elementima i kriterijima za izbor kandidata za upis u prvi razred srednje škole (Narodne novine, 49/2015)
103. Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (Narodne novine, 24/2015)
104. Pravilnik o poticajima pri zapošljavanju osoba s invaliditetom (Narodne novine, 75/2018, 120/2018)
105. Pravilnik o profesionalnoj rehabilitaciji i centrima za profesionalnu rehabilitaciju osoba s invaliditetom (Narodne novine, 75/2018)
106. Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja očevidnika zaposlenih osoba s invaliditetom (Narodne novine, 75/2018)
107. Pravilnik o tjednim i radnim obvezama učitelja i stručnih suradnika u osnovnoj školi (Narodne novine, 34/2014, 40/2014, 103/2014)
108. Pravilnik o zaštitnim radionicama i integrativnim radionicama za zapošljavanje osoba s invaliditetom (Narodne novine, 75/2018)
109. Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama (Narodne novine, 118/2009, 82/2012, 32/2013 i 34/2016)
110. Pravilnik o unutaršnjem ustrojstvu i sistematizaciji radnih mjesta Zavoda za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom (Narodne novine, 43/2018)

111. Pravilnik o utvrđivanju kvote za zapošljavanje osoba s invaliditetom (Narodne novine, 75/2018, 120/2018)
112. Pravilnik o utvrđivanju psihofizičkog stanja djeteta, učenika te sastavu stručnih povjerenstava (Narodne novine, 67/2014)
113. Pribanić, Lj. (2002). Gluhe osobe u radnoj sredini, Zbornik radova 1. Međunarodnog stručnog simpozija – Aktualnosti i perspektive zapošljavanja osoba s invaliditetom, Zagreb.
114. Rački, J. (1997). *Teorija profesionalne rehabilitacije osoba s invaliditetom*. Zagreb: Fakultet za defektologiju.
115. Russell, M. (2002). What Disability Civil Rights Cannot Do: Employment and Political Economy. *Disability & Society*, 17 (2), 117-135.
116. Simović, V. (2010). Profesionalna rehabilitacija i zapošljavanje lica s invaliditetom. Zapošljavanje lica s invaliditetom. Izvod iz doktorske disertacije. Vrste podržanog zapošljavanja. Podgorica.
117. Sindik, J. (2012). Razlike u doživljaju učinkovitosti timskog rada s obzirom na dob i profil stručnjaka u predškolskom odgoju i obrazovanju. *Magistra ladertina*, 7, 55-72.
118. Stančić V. (2001). Promišljanja o edukacijsko-rehabilitacijskoj znanosti - Mojih 40 godina u defektologiji. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
119. Stančić, Z., Kudek Mirošević, J. (2001). Uloga defektologa – stručnog suradnika u redovitoj školi. U: Zbornik Učiteljske akademije u Zagrebu. Zagreb: Učiteljska akademija, Sveučilište u Zagrebu, 3 (1), 277-287.
120. Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom (1999). Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb.
121. Statut Zavoda za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom (Narodne novine, 110/14, 67/15, 28/18, 82/18)
122. Strategija cjeloživotnog profesionalnog usmjeravanja i razvoja karijere u Republici Hrvatskoj 2016.-2020. <http://www.kvalifikacije.hr/hr/donesena-strategija-cjelozivotnog-profesionalnog-u>. posjećeno 16. prosinca, 2018.
123. Strategija znanosti, obrazovanja i tehnologije (Narodne novine, 124/2014)

124. Strategija zapošljavanja za promicanje jednakih mogućnosti za osobe s invaliditetom na tržištu rada (2003). Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb.
125. Strugar, V. (2004). Učenički profesionalni interesi i upis učenika u srednju školu. *Napredak*, 145 (4), 405-413.
126. Šafranko, E., Frey Škrinjar J. (2003). Istraživanje stavova naše društvene zajednice prema zapošljavanju osoba s težom mentalnom retardacijom u redovitim uvjetima. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 39, (2), 157-168.
127. Šribar, P. (2002). Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom, Zbornik radova 1. Međunarodnog stručnog simpozija – Aktualnosti i perspektive zapošljavanja osoba s invaliditetom, Zagreb.
128. Tafra, V., Begović, V. (2016). Razvoj poduzetničke kompetencije u odnosu na potrebe tržišta rada. Zbornik radova znanstveno – stručnog kolokvija „Stanje i perspektive obrazovanja odraslih u Republici Hrvatskoj, 166 – 177.
129. Taylor, H. (2000). Many people with disabilities feel isolated, left out of their communities and would like to participate more, The Harris Poll, 34, A multimedia social interaction service for inclusive community living: Initial user trials http://www.harrisinteractive.com/harris_poll posjećeno 19. ožujka, 2019.
130. Tkalac Verčić, A., Sinčić Ćorić, D., Pološki Vokić, N. (2010). *Priručnik za metodologiju istraživačkog rada. Kako osmisliti, provesti i opisati znanstveno i stručno istraživanje.* (str. 26-51), Zagreb: M:E:P.
131. Unger, D. (2002). Employers' Attitudes Toward Persons with Disabilities in the Workforce: Myth or Realities?. *Focus on Autism & Other Developmental Disabilities*, 17 (1),2-9.
132. Ustav Republike Hrvatske (Narodne novine, 56/1990, 135/1997, 8/1998, 113/2000, 124/2000, 28/2001, 41/2001, 55/2001, 76/2010, 85/2010, 5/2014)
133. Vaughn, S., Kim, A. H., Moriss Sloan, C. V., Hughes, M. T., Elbaum, B. i Sridhar, D. (2003). Social skills interventions for young children with disabilities. *Remedial and Special Education*, 24 (1), 2–15.
134. Velki, R., Romstein, K. (2015). Učimo zajedno - Priručnik za pomoćnike u nastavi za rad s djecom s teškoćama u razvoju. Osijek: Osječko-baranjska županija, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera

135. Vijeće Europe (1999). Preporuka R (92) 6 o jedinstvenoj politici za osobe s invaliditetom, Strasbourg
136. Vlada Republike Hrvatske (1999): Nacionalni program za poboljšanje kvalitete življenja osoba s invaliditetom.
137. West, M., Revell, G., Kregal, J., Bricout, J. (1999). The Medicaid Home and Community Based Waiver and Supported Employment. *American Journal of Mental Retardation*, 104 (1), 78-87.
138. WHO (2001). World Health Organization. International Classification of Functioning, Disability and Health. <https://www.who.int/classifications/icf/en/> Posjećeno 1. ožujka, 2019.
139. Zakon o hrvatskom kvalifikacijskom okviru (Narodne novine, 22/2013)
140. Zakon o hrvatskom registru o osobama s invaliditetom (Narodne novine, 64/2001)
141. Zakon o edukacijsko-rehabilitacijskoj djelatnosti (Narodne novine, 124/2011, 16/2019)
142. Zakon o jedinstvenom tijelu vještačenja (Narodne novine, 85/2014, 95/2015)
143. Zakon o mirovinskom osiguranju (Narodne novine, 157/2013, 151/2014, 33/2015, 93/2015, 120/2016, 18/2018, 62/2018, 115/2018)
144. Zakon o mirovinskom osiguranju (Narodne novine, 102/1998)
145. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (Narodne novine, 87/2008, 86/2009, 92/2010, 105/2010, 90/2011, 5/2012, 16/2012, 86/2012, 126/2012, 94/2013, 152/2014, 07/2017, 68/2018, 03/2019)
146. Zakon o posredovanju pri zapošljavanju i pravima za vrijeme nezaposlenosti (Narodne novine, 80/2008, 121/2010, 25/2012, 16/2017)
147. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (Narodne novine, 143/2002)
148. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (Narodne novine, 157/2013, 152/2014, 39/2018)
149. Zakon o radu (Narodne novine, 93/2014, 127/2017)
150. Zakon o radu (Narodne novine, 38/1995)
151. Zakon o suzbijanju diskriminacije (Narodne novine, 85/2008, 112/2012)

152. ZOSI (2019a). Zavod za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom. Zavod. Profesionalna rehabilitacija.
<http://www.zosi.hr/zavod/rehabilitacija/> posjećeno 9. ožujka, 2019.
153. ZOSI (2019b). Zavod za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom, Zavod. <https://www.zosi.hr/zavod/> posjećeno 20. kolovoza, 2019.
154. ZOSI (2018). Zavod za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom. Priručnik s preporukama za razumnu prilagodbu radnog mjesta.
https://www.zosi.hr/docs/prirucnik_s_preporukama_za_razumnu_prilagodbu_radnog_mjesta.pdf posjećeno 18. kolovoza, 2019.
155. Zovko, G. (1999). Invalidi i društvo. *Revija za socijalnu politiku*, 6 (2), 105-107.
156. Žic-Ralić, A., Ljubas, M. (2013). Prihvaćenost i prijateljstvo djece i mladih s teškoćama u razvoju. *Društvena istraživanja, Zagreb*, 22 (3), 435-453.
157. Žunić, Z. (2003). Zadanosti u zapošljavanju osoba s invaliditetom i mogućnosti njihove primjene u Hrvatskoj, Zbornik radova 1. Međunarodnog stručnog skupa o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom, Zagreb.
158. Žunić, Z. (2001). Profesionalnom rehabilitacijom u 21. stoljeće, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb.

8. Prilozi:

- Istraživačko pitanje: „Koliko se osjećate kompetentnim za provođenje aktivnosti usluga Centra te općenito, koliko se osjećate kompetentnim za bavljenje profesionalnom rehabilitacijom osoba s invaliditetom?“

TEMATSKO PODRUČJE: Kompetentnost za provođenje aktivnosti			
IZJAVE SUDIONIKA	KODOVI	TEMA/ KATEGORIJA	PODTEME/ PODKATEGORIJE
<p>Naše mišljenje smatram vrlo vrijednima. Rehabilitator tu po meni ima značajnu ulogu.</p> <p>... Zapravo, sagledavamo čovjeka vrlo široko.</p> <p>Mi zapravo djelujemo u jako širokom području. Vidim da ima sve više dijela savjetovanja, da nas osobe traže kao savjetnike, za davanje informacija i da</p>	<p>Rehabilitacijsko mišljenje je vrlo vrijedno i značajno</p> <p>Mišljenje je vrijedno zbog holističkog pristupa korisniku</p> <p>Djelovanje u širokom području aktivnosti</p> <p>Kompetentnost je važna i stječe se putem iskustava i praćenje novih trendova i situacija</p>	<p>VAŽNOST EDUKACIJSKOG REHABILITATORA</p> <p>NAČINI STJECANJA KOMPETENCIJE</p>	<p>Znanja o funkcioniranju osoba s invaliditetom</p> <p>Holističko sagledavanje osobe</p> <p>Stjecanje tijekom fakulteta (važnost i temelji profesionalne rehabilitacije)</p> <p>Stjecanje kompetencija putem radnih iskustava</p> <p>Susretanje s osobama kojima je potrebna profesionalna rehabilitacija</p> <p>Cjeloživotno učenje i praćenje trendova u Republici Hrvatskoj</p>

<p>zaista tu trebamo biti kompetentni kroz to praćenje novih trendova i situacija.</p> <p>Rekla bih da sva ona rehabilitatorska iskustva koja smo imali u životu, jer imamo poprilično staža, su doprinijela definitivno.</p> <p>Meni je osobno taj dio najviše pomogao. Ali, naravno, onda se uključite i u zakonodavstvo, procedure, procese...puno spretnije ako znate kako funkcionira i kako rehabilitirati čovjeka i koji nam je cilj.</p>	<p>Iskustvo rada kao edukacijskog rehabilitatora doprinosi povećanju kompetentnosti za profesionalnu rehabilitaciju</p> <p>Kompetentnost se stječe i dodatnim obrazovanjem, poznavanje zakonodavstva i cjeloživotnim učenjem</p>		<p>Dodatne edukacije internog tipa</p>
---	--	--	--

<p>Ono što smo učili na fakultetu, to su bili kolegiji o profesionalnoj rehabilitaciji koji su više govorili o tome, o važnosti same profesionalne rehabilitacije, o radu općenito, o metodama, o ciljevima i tako dalje...načelno...</p> <p>Odlično je bilo to što sam kroz svoj profesionalni rad susretala ljude koji su se morali profesionalno rehabilitirati jer su željeli ostati na tržištu rada</p> <p>Jednostavno morate raditi na rehabilitaciji i u tom segmentu po meni da bi imali malo iskustva više. Naravno</p>	<p>Na fakultetu su se stekla znanja o važnosti profesionalne rehabilitacije za osobe s invaliditetom</p> <p>Susretanje s osobama s invaliditetom koje su trebale profesionalnu rehabilitaciju je uvelike utjecalo na povećanje kompetentnosti</p> <p>Cjeloživotno učenje i iskustvo trebaju slijediti nakon kompetencija stečenih na fakultetu</p>		
---	--	--	--

da će svaki rehabilitator, temeljem onih znanja koje je dobio na fakultetu, kroz određeno vrijeme, kroz iskustvo, želju volju, da će nać načina da naući i bude koristan.

Dodatne edukacije su uglavnom internog tipa u našem Centru i u našem Zavodu koje nam se pružaju periodički, upravo da bi se što lakše i bolje uklopili...

svrhu posjećujemo stručne skupove, komuniciramo sa drugim centrima. Dolaze veliki autoriteti koji se dugo bave i u

Dodatne edukacije, posjećivanje stručnih skupova i komunikacija s drugim stručnjacima koji se bave profesionalnom rehabilitacijom doprinose povećanju kompetentnosti

Europi i kod nas, profesionalnom rehabilitacijom.			
---	--	--	--

- Istraživačko pitanje: „Prema Vašem iskustvu i mišljenju, koliko su edukacijski rehabilitatori prisutni u praksi u profesionalnoj rehabilitaciji osoba s invaliditetom? (Koliko se ističu svojim znanjima i kompetencijama u odnosu na druge stručnjake?)“

TEMATSKO PODRUČJE: Edukacijski rehabilitator u profesionalnom usmjeravanju u školi

IZJAVE SUDIONIKA	KODOVI	TEMA/ KATEGORIJA	PODTEME/ PODKATEGORIJE
<p style="color: blue;">Ja osobno smatram da je toga premalo.</p> <p>Zato što djeca krajem osnovne škole vrlo često imaju dilemu: Što će, gdje će? ..Tu dilemu vrlo čest prebacuju na roditelje pa roditelji imaju te dileme. Oni samu još zbog nezrelosti nisu sam svim upućeni, niti ne</p>	<p>Aktivnosti profesionalnog usmjeravanja u školi su premalo zastupljene</p>	<p>ZASTUPLJENOST PROFESIONALNOG USMJERAVANJA</p> <p>NAČIN PROFESIONALNOG USMJERAVANJA U OSNOVNIM ŠKOLAMA ZA DJECU S TEŠKOĆAMA</p>	<p>Premala zastupljenost</p> <p>Potreba za većom zastupljenošću profesionalnog usmjeravanja kroz cijelu osnovnu školu</p> <p>Profesionalno usmjeravanje treba biti prilagođeno dobi, mogućnostima i sposobnostima djeteta</p>

<p>mogu u toj fazi. Mislim da je dobro da djeca znaju. Zato postoji profesionalno usmjeravanje primjereno njima, njihovoj dobi, da je napravljeno kroz radionice koje bi osvijestile da nismo svi za sve, da imamo različitih alternativa, da imamo različitih mogućnosti, da je potrebno raditi, da je potrebno čovjeka odgajati i živjeti na način da privređuje nešto. Tu se može puno. Ono što bih ja rekla za osobe s invaliditetom i njihove obitelji je veoma važno da rehabilitator profesionalno</p>	<p>Profesionalno usmjeravanje u školi treba biti prilagođeno dobi, mogućnosti i sposobnosti djeteta</p> <p>Važnost osvještavanja slike o sebi i svojih mogućnosti za rad te važnost osvještavanja pozitivnih posljedica rada na čovjeka</p>	<p>VAŽNOST PROFESIONALNE REHABILITACIJE ZA DJECU S TEŠKOĆAMA</p>	<p>Stjecanje realne slike o sebi</p> <p>Radionice, konzultacije i razgovor s djecom</p> <p>Ograničene mogućnosti</p> <p>Ograničen broj zanimanja</p> <p>Osvještavanje pozitivnih posljedica rada</p> <p>Kvalitetno upućivanje</p>
---	---	--	---

surađuje jer za osobe s invaliditetom su ograničena zanimanja, ograničene mogućnosti pa već unaprijed, da se ljudi ne demotiviraju, ako bi imali primjerene informacije, možda bi se lakše već unaprijed prilagođavali, birali zanimanja...

Tu je dakle, **stručna služba škole, rehabilitator kao dio stručne službe i tu su te ustanove koje pomažu. Dakle, djeca, ako imaju neku stručnu podršku tijekom školovanja, onda bi logički**

Za djecu s teškoćama i osobe s invaliditetom je profesionalna rehabilitacija veoma važna zbog ograničenih mogućnosti zaposlenja i ograničenog broja zanimanja

Edukacijski rehabilitator u školi treba više pažnje usmjeravati na profesionalno usmjeravanje u osnovnim i srednjim školama

Edukacijski rehabilitator, kao stručni suradnik u školi, trebao bi surađivati s ustanovama koje se bave profesionalnom rehabilitacijom

**sljedeće da
imaju i neku
podršku
prilikom
zaposlenja
danas, sutra ili
tijekom
zaposlenja**

**Ja bih rekla da
prvo osobu
treba
profesionalno
habilitirati,
dakle, uputiti ju
na pravi način.
Dal će se ona u
nekoj fazi
morati
rehabilitirati pa
našim
metodama doći
do ponovne
mogućnosti
zapošljavanja...**

Najvažnije je da osoba
bude kvalitetno
profesionalno upućena

- Istraživačko pitanje: „Imate li još nešto za dodati da je važno za ovu temu, a da nismo spominjali u istraživačkim pitanjima?“

TEMATSKO PODRUČJE: Zakonodavstvo u Republici Hrvatskoj

IZJAVE SUDIONIKA	KODOVI	TEMA/ KATEGORIJA	PODTEME/ PODKATEGORIJE
<p>S druge strane, opet je vezana i za mogućnosti koje postoje na tržištu. Znači, ako vi želite odraslu osobu prekvalificirati za nešto, vi za to trebate imati različite strukovne organizacije, obrtničke organizacije, koje će provoditi edukacije. Morate ga moći zaposliti. Dakle, zakonodavstvo za zapošljavanje osoba s invaliditetom</p>	<p>Profesionalna rehabilitacija je vezana uz aktualne mogućnosti koje postoje na tržištu rada</p> <p>Važnost zakonodavstva i cijelog sustava da radi u skladu sa uspješnom profesionalnom rehabilitacijom</p>	<p>TEŠKOĆE KOD OSTVARIVANJA PROFESIONALNE REHABILITACIJE</p>	<p>Promjene u zakonodavstvu</p> <p>Promjene na tržištu rada</p> <p>Usklađenost zakonodavstva</p> <p>Zakonodavstvo usmjereno ka zapošljavanju osoba s invaliditetom</p> <p>Nedovoljna osviještenost o važnosti rada osobe s invaliditetom za samu osobu i za društvo</p>

također mora biti u toj tendenciji da se zaposle osobe s invaliditetom. To je jedan vrlo sadržajno bogato područje gdje se logično vežu međusobne djelatnosti i isprepliću se zapravo. Dakle, ako vi i otkrijete nekakvo sjajno zanimanje kojim se osoba može baviti, ali ga nemate gdje školovati, onda je problem, ako ga nemate gdje zaposliti opet je problem. Trudimo se da se taj jedan krug logički zatvori i da uvijek imamo neku alternativu i da uvijek ostanemo na

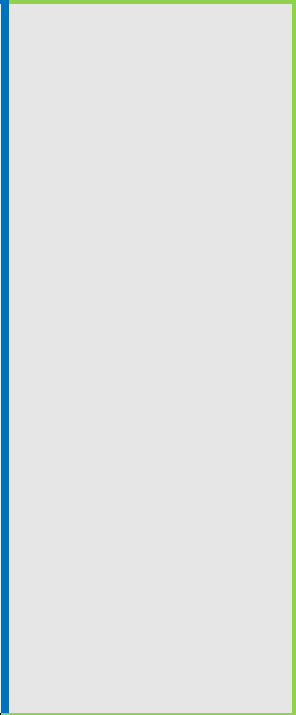
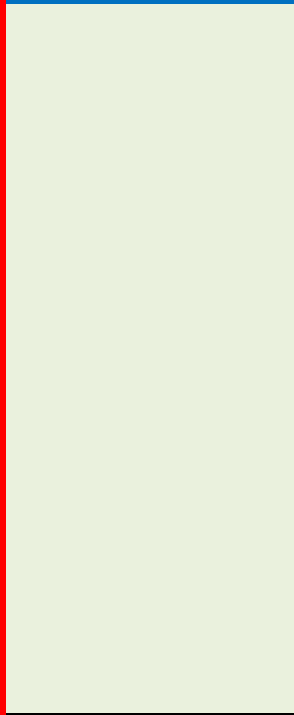
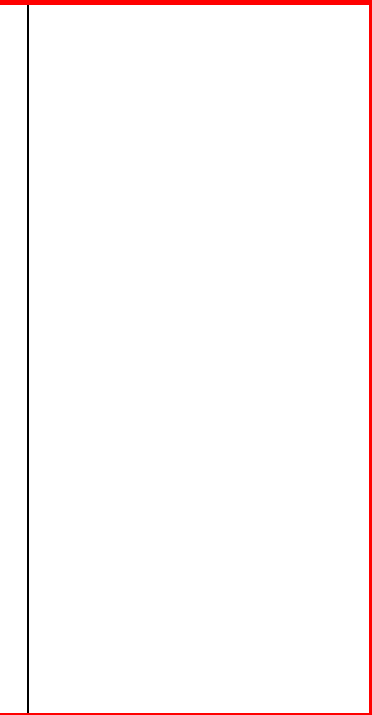
Zakonodavstvo i sustav bi trebao omogućiti da se osoba s invaliditetom zaposli i da ostane na otvorenom tržištu rada

Profesionalna rehabilitacija bi trebala stalno raditi u skladu sa trenutnim zakonodavstvom i stanjem u državi

Važno je imati alternativu u slučaju da se osoba ne može zaposliti na onom radnom mjestu koje joj je predloženo u profesionalnoj rehabilitaciji

Važno je uvijek imati na umu koliko je rad i privređivanje važno za samu osobu i za njenu socijalizaciju, ali i za državu općenito

tržištu rada što duže jer smo evo učili na fakultetu što sve rad i radni angažman i socijalizacija znači za samu osobu ako ima radne sposobnosti.

PROTOKOL ZA BILJEŽENJE TIJEKA PROVEDBE ISTRAŽIVANJA

DATUM: 04. lipnja, 2019

MJESTO ODRŽAVANJA: Centar za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“

SUDIONIK ISTRAŽIVANJA: Valentina Nemet, profesor defektolog

ISTRAŽIVAČ: Ana-Marija Koritnik

Kakav dojam je istraživač dobio o sudioniku prije provedbe intervjua/fokus grupe/životne priče (iskustvo prvog kontakta, upoznavanje, postupci istraživača u predstavljanju sudioniku, način predstavljanja samo istraživanja i uloge sudionika):

Iskustvo prvog kontakta je bilo veoma ugodno. Upoznali smo se prije intervjua, iako smo se već imali priliku jednom vidjeti u sklopu studentskih vježbi koje su se održale u Centru za profesionalnu rehabilitaciju „Zagreb“. Prije dolaska, mailom smo dogovorili suglasnost za sudjelovanje u istraživanju i dogovorili smo termin.

Upoznali smo se na hodniku i zatim smo zajedno otišli u drugu prostoriju u kojoj se održao intervju.

Iako sam putem maila ukratko prezentirala svrhu istraživanja i poslala istraživačka pitanja kako bi se sudionici mogli prije upoznati s temom i pripremiti se u skladu s time, na samom početku intervju, još sam ukratko ponovila upute i svrhu te cilj mog istraživanja. Nadalje, objasnila sam važnost mišljenja samog sudionika za ciljeve istraživanja. Uz ugodan razgovor, ponudila sam sudionicima Sporazum kojeg su potpisali te na taj način pristali na sudjelovanje. Objasnila sam da će se intervju morati snimati, a sudionicima je cijela procedura bila poznata jer to nije bilo njihovo prvo iskustvo sudjelovanja u istraživanju pa je cijeli uvodni dio prošao odlično i u vrlo ugodnoj atmosferi.

Kako je bio ugođaj u prostoru za vrijeme provedbe istraživanja (buka, ulazak druge osobe u prostoriju, prekid intervju):

Ugođaj za vrijeme provedbe istraživanja je bio ugodan i neometajuć. Naime, nalazili smo se u prostoriji za sastanke u kojoj je bio veliki stol za kojim smo sjedili. Prostorija je bila prozračna, velika, sa ugodnim osvjetljenjem dnevnog svjetla. Sudionik i istraživač su sjedili jedan nasuprot drugoga. Tijekom intervju, nije nas ometala nikakva buka niti ulazak drugih ljudi. Na zidu se nalazio sat te smo cijelo vrijeme mogli pratiti koliko traje intervju.

Prostorija je sukladno našem dogovoru za intervju bila slobodna samo za naše istraživanje. Intervju nitko nije prekidao i sve je teklo savršeno.

Kakav je dojam istraživača o zainteresiranosti sudionika za dijeljenje informacija o temi (nelagoda pred istraživačem, nelagoda zbog snimanja, nezainteresiranost, nesigurnost, nedovoljno razumijevanje, potreba pojašnjavanja, površinsko odgovaranje na određena pitanja, odbijanje davanja odgovora na određena pitanja, dojam da je osoba nervozna i želi što prije završiti intervju, opuštenost za vrijeme razgovora):

Kao istraživač, dobila sam dojam zainteresiranosti kroz cijelo vrijeme trajanja istraživanja. Od početne sukladnosti preko maila, do dogovora u kojemu su se sudionici prilagodili vremenu istraživača, do toga da su sudionici osigurali adekvatnu prostoriju. Nelagoda zbog snimanja je postojala na početku što su sudionici jasno naglasili, no tijekom intervjua, nelagoda je nestala i vodio se jedan vrlo ugodan razgovor. Intervju je bio opušten i primijetila sam da su se sudionici potrudili pripremiti za intervju jer su donijeli sve potrebne materijale u kojima su se nalazile bitne informacije te su se služili njima tijekom intervjua. Opuštenosti tijekom intervjua je uvelike pomogao neformalan razgovor koji se vodio prije samog snimanja intervjua i doza humora zbog bombonjere koju sam donijela kao zahvalu za sudjelovanje u istraživanju.

Što je istraživač poduzeo u situacijama nezainteresiranosti sudionika za istraživanje (dodatno pojašnjavanje pitanja, provjeravanje sa sudionikom postojanja moguće nelagode, navođenje drugih primjera, naglašavanje značaja perspektive sudionika, naglašavanje razumijevanje za stanje sudionika, naglašavanje prava sudionika da sam odredi tijek intervjua/fokus grupe/životne priče):

Nezainteresiranost nije postojala. Osim nelagode zbog snimanja na koju su me sudionici upozorili (rekla su da im je neugodno da se razgovor snima, ali da su svjesni da mora biti tako), ja, kao istraživač sam rekla da je i meni neugodno zbog toga i onda sam ponudila bombonjeru u slučaju da sudionici zbog stresa „padne šećer“ na što je sudionica vrlo pozitivno reagirala i nasmijala se pa je i ta početka nelagoda prestala i nakon toga se vodio jedan ugodan razgovor. Jednako tako, naglasila sam da je snimka anonimna i da će služiti samo u svrhu ovog istraživanja kao i da će se nakon obrade podataka, snimka izbrisati. Sudionici su izrazili želju da im snimku pošaljem kako bi oni spremili u svoju arhivu.

Koje su se nove teme otvorile za vrijeme intervjua (što je sudionik naveo kao bitno a istraživač nije planirao u pripremi teme i pitanja, koja su to područja, zašto su važna za sudionika istraživanja, na koju se pitanje sudionik istraživanja nadovezao sa novom temom-što je osobu potaknulo da otvori novu temu)?

Otvorila se na kraju tema koja govori o važnosti usklađenosti zakonodavstva sa profesionalnom rehabilitacijom, Spominjalo se koliko je važno pratiti stanje u državi i na tržištu rada kada razmišljamo o odabiru adekvatnog zanimanja za osobu s invaliditetom.

Koje su se emocije pojavile za vrijeme provedbe intervjua kod sudionika i na koja pitanja? (kako se istraživač ponio u toj situaciji, reakcija podržavanja i ohrabrivanja, pokazivanje empatije, provjera sa sudionikom o potrebi kratkog prekida razgovora, provjeriti sa sudionikom istraživanja razloge za emocionalnu reakciju: Što vas posebno rastužuje sada? Zašto si sada ljut?; usmjeravanje sudionika na podršku):

Emocionalno stanje nije bilo izraženo budući da tematika istraživanja nije bila intimna u tolikoj mjeri da bi izazvala određene dublje emocije kod sudionika.

Sporazum istraživača i sudionika istraživanja

Datum:

Istraživač:

Sudionik:

Prije svega želimo vam zahvaliti na Vašem odazivu za sudjelovanje ovom istraživanju!

Osnovno polazište u osmišljanju i provedbi ovog istraživanja **je uvažavanje Vašeg mišljenja i iskustava**, kako bi se dobio dublji uvid u temu istraživanja!

Cilj istraživanja je **dobiti informacije** o konkretnim aktivnostima za koje je zadužen stručnjak edukacijski rehabilitator u određenim uslugama Centra te njegovim kompetencijama i znanjima koje doprinose uspješnoj profesionalnoj rehabilitaciji i **dobiti mišljenje o kvaliteti provedbe i uključenosti** edukacijskog rehabilitatora u profesionalno usmjeravanje učenika.

Koraci u provedbi istraživanja su:

1. **Vaša suglasnost za dobrovoljno sudjelovanje u istraživanju** (pristanak na istraživanje se potpisuje tek nakon što predstavimo ulogu istraživača i vašu ulogu u ovom istraživanju)
2. **Objašnjenje uloge sudionika istraživanja**

Vaša uloga je iznimno važna u ovom istraživanju i želja nam je da osiguramo ugodnu atmosferu, otvorenost u našem razgovoru i zaštitu vaših podataka:

Vi ste nam značajan sugovornik te nam je zbog toga jako važno da ste s nama zajedno u provedbi istraživanja kroz sljedeće aktivnosti: sudjelovanje u intervjuu, komentiranje dobivenih rezultata intervjuja kroz razgovor s istraživačem o važnim temama i smjericama koje ste iznijeli u našem razgovoru.

Kao istraživač/istraživači nastojimo posebno brinuti o Vašim pravima:

- ✓ Vi imate pravo reći na glas koje su teme za Vas prihvatljive da na njih odgovorite, a koje to nisu
- ✓ u svakom trenutku možete prekinuti istraživača i postaviti potpitanja, ako pitanje nije jasno postavljeno i želite pojašnjenja
- ✓ imate pravo zatražiti pauzu tijekom razgovora ili zamoliti da ranije završimo razgovor ako osjećate da ste se umorili te možemo dogovoriti nastavka razgovora za neki drugi dan

3. Objašnjenje uloge i odgovornosti istraživača u istraživanju

Istraživač se obvezuje da će poštivati Vaša prava kao sudionika istraživanja

temeljem regulative o zaštiti osobnih podataka kao što je *Uredba (EU)*

2016/679 Europskog parlamenta i Vijeća Europske Unije te Etički kodeks

Odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju (Odbor za etiku u

znanosti i visokom obrazovanju, 2006):

- ✓ slobodu izbora (želite li odgovarati na neka pitanja ili ne, smatrate li neku temu preintimnom za iznošenje, želite li pauzu ili prekid intervjuja)
- ✓ istraživač će Vas u skladu s temom istraživanja pitati pitanja koje su mu značajna da bi bolje razumio istraživanu temu
- ✓ u slučaju da u Vašem izlaganju naiđe na još neke zanimljive teme koje ste Vi sami iznijeli, istraživač će s Vama razgovarati o iznjetim temama, koje su se pojavile tijekom razgovora
- ✓ istraživač zadržava pravo da Vam u nekom dijelu priče postavi potpitanja da bi bolje razumio vaše promišljanje ili iskustvo
- ✓ istraživač je dužan predstaviti vam rezultate istraživanja, zajedno kroz razgovor s Vama pregledati rezultate i zamoliti Vas da zajedno donesete zaključke i preporuke za poboljšanja i pozitivne promjene.

Važan nam je Vaš doprinos u ovom istraživanju, jer bez Vašeg mišljenja, iskustva i preporuka *nemamo dovoljno* informacija i znanja o potrebnim promjenama!

Očekujemo da se promjene događaju kroz aktivnu uključenost onih na koje su usmjerene!

Ako ste suglasni s gore navedenim molimo Vas za potpis pristanka na istraživanje.

Unaprijed zahvaljujemo!

Istraživački tim

Sudionik istraživanja
